

ÇİNGİZ-NÂMELER ÜZERİNE BİR İNCELEME: ÇİNGİZ HAN'IN SOYU VE MOGOL TARİHİNİN İLK DEVİRLERİ

SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ*

Dünya tarihinde adından en çok söz edilen kişilerin başında hiç şüphesiz Çingiz Han gelir. Elbette bunun birtakım sebepleri vardır. Daha çocukluğundan itibaren annesi ve kardeşleriyle beraber pek çok meşakkate göğüs geren Çingiz Han, gençliği sırasında da bugünkü Mogolistan bozkırlarında tutunabilmek için bilhassa kendi akrabası olan Mogol kabilelerine karşı bir mücadele içine girmiştir. İşte bütün bunlardan başarılı bir şekilde çıktıktan sonra o, etrafına topladığı Türkler ve bir avuç Mogol ile dünyanın en büyük devletini kurdu. Elbette kısa bir süre içerisinde böylesine güçlü bir devlet inşası ona haklı bir ün kazandırmıştır.

Bunlar bir yana Çingiz Han'ın zuhuru esnasında o zamanki Orta Asya'nın genel vaziyetinin de gayet müsait olduğunu vurgulamak gerekir. Tarih boyunca Çin'in kuzeyi ve Türkistan'ı idare etmiş büyük Türk hanedanlarının sonu gelmiş, doğudaki Kıtaneler bölünme problemleri yaşamış, küçük küçük hanlıklar veya bölgesel yönetimler birbirleri üstünde kurmak istedikleri otorite kavgaları yüzünden neredeyse kendi kendilerini bitirmişti. Aslında Asya'nın bütün halkları bir kurtarıncının çıkıp da çevreye çeki-düzen vermesini bekler vaziyetteydi.

Bu sırada Orta Asya coğrafyasında gördüğümüz Türk sülalelerinden ne Turfan Uygurları, ne Kara Hanlılar, ne de Harezmsahlılar Türklerin tamamını temsil kabiliyetinde değillerdi. Zaten Uygurlar ile Kırgızlar, Hun ve Kök Türk mirasını çarçur etmiş, Türklerin tarihî yurtlarını Kıtanelara bırakmışlar idi. Dolayısıyla Çingiz'in gelişi Asya'daki dağılmış Türk kabileleri açısından da bir ümit ışığıydı. Her ne kadar onların bir kısmı Çingizli hâkimiyetine şiddetle direnmişlerse de, büyük bir bölümü kendiliklerinden Çingiz Han'ın tuğunun altında toplandılar¹. Bu yüzden Çingizli Devletin Türklerin tarihinde çok önemli bir yerinin bulunduğunu kimse inkâr edemez.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, sgomec@yahoo.com

¹ S. Y. Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, (5. Baskı), Ankara 2015, s. 165-166.

Günümüz itibarıyla tarihçilerin pek çoğunun Çingiz Han'a tek bir pencereden bakmaları, beraberinde birtakım sıkıntıları da getiriyor. Kimisi onu Asya'nın tek kurtarıcısı, yıllar sonra Doğunun Batıya karşı üstünlüğü olarak görürken; kimi de bütün dünyada kan döken bir vahşi şekilde tanııyor. Esasında o sadece yabancılara karşı şiddet uygulayan biri değildir. Yeri geldiğinde veya emirlerine uyulmadığında kendi halkı Mogolları da en ağır biçimde cezalandırmaktan geri durmamıştır.

Bu durum bir tarafa Çingizli Devletinin teşekkül devresini göz önüne getirdiğimizde her şeye rağmen Doğu Avrupa'dan Çin Denizi'ne kadar uzanan uçsuz, bucaksız bozkırların en kalabalık halkı Türkler olduğu gibi, hâlâ bu topraklarda Türk izleri hâkimdi. Dolayısıyla Çingiz ve onun danışmanları da çok iyi biliyordu ki, Türkleri yanlarına almadıkları takdirde başarı kazanmaları mümkün gözüküyordu. Hakikatte binlerce yıldır birlikte yaşayan bu insanları kaynaştırmak, onları bir sancak etrafında toplamak için herhalde bir şeyler yapılması gerektiğini düşünmüşlerdi. Belki de buna bağlı olarak; Mogollarla, Türklerin benzerliğinin ortaya konduğu, Çingiz Han'ın Oguz şeceresine dayandırılması gibi birtakım destanlar düzüldü. Herhalde 12. asra kadar ciddi kuvvetli bir siyasi yapıya erişememiş Mogollar için kendilerini Türklere yaklaştırmak en tutarlı yol idi. Öyle ise Asya'daki bütün Mogol ve Türklerin seveceği bir biçimde Çingiz'in soy kütüğünün hazırlanması lazımdı. Bu da durup-dururken olmayacağına göre, onlar Türklerden dinledikleri hikâyeleri ve destanları bir şekilde kendilerine uyarladılar. Gerçekte bizim de üzerinde duracağımız Çingiz-nâmelerin orijinal olduğunu bugün dünyadaki hiçbir tarihçi iddia etmiyor. Bunların çoğu insanlığın yaratılması, Nuh Tufanı, Oguz Han ve onun çocuklarının hikâyeleriyle başlar, sonra Çingiz'in atalarına işi bağlarlar. Onların hepsinde bir Türk tesirinin varlığı gözden kaçmamaktadır. Esasında Oguz-nâmelerin bir devamı gibidirler. İşte biz bu incelememizde bazı Çingiz-nâmelerden yola çıkarak, Çingiz Han'ın soyu ve Mogol tarihinin ilk dönemlerine dair karşılaştırmalı bir çalışmayı planlamış bulunmaktayız.

Malûm olduğu üzere bu gün Çingiz'in soyu ve Mogol tarihinin geçmişi hakkındaki en temel kaynaklarımızın başında hiç şüphesiz, 1240'larda yazıldığı söylenen ve *Moğolların Gizli Tarihi* diye bilinen eser gelir. Burada Çingiz Han'ın ataları, onun ortaya çıkışı ve oğlu Ögedey'in kaganlığı devri özetle anlatılır. Muhtemelen daha sonra kaleme alınan *Çingiz-nâmelerin* hepsi bundan etkilenmiş veya kopyalanmıştır. Zaten yapılan incelemelerde de bunun izlerini görebiliriz. Dolayısıyla bizim de başlıca kaynağımız *Moğolların Gizli Tarihi* olup, bunun dışında Budist tesirin altında yazılan *Altan Topçı* de bir diğer eserimizdir. 17. asır sıralarında kayda ge-

çen bu *Çingiz-nâme*'nin daha başlangıcında, Çingiz Han'ın atalarını Budist krallara dayandırması ise ilginç bir durum değildir. Çünkü bu yıllarda artık Mogolların büyük çoğunluğu, Tibetçe yüce manasındaki Lama kelimesinden gelen ve Tibetlilerin milli dini Bon ile Budizmin bir karışımı olan, yer ile gökte birtakım ilahların bulunduğu kanaat getirilen Budistliğin Lamaizm² tarikatını benimsemişlerdir.

Orta Asya Türk tarihinin temel eserlerinden ve 13. asırda İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Alaaddin Ata Melik Cüveyni tarafından yazılan *Tarih-i Cihan Güşa* da Çingizli Devletin ilk dönemleri hakkında çok zengin bilgiler verir. Cüveyni'nin, Çingiz ve onun oğlu Ögedey'e dair anlattıklarına baktığımızda, sanki bunların Müslüman olduğunu sanırsınız. Kendisi bir Mogol hanedanının hizmetkârıysa da, kitabında açıkça Mogol düşmanlığı yaptığı da gözden kaçmayan bir husustur.

Bununla beraber 18 veya 19. asırda herhalde Altun Orda sahasında yazıldığı düşündüğümüz Londra'da bulunan bir *Çingiz-nâme* nüshasında da İslami unsurlar ağır basıp, Çingiz'in atasının Nuh'un oğlu Yafes'e dayandırılması da ilginçtir³. Ayrıca Deşt-i Kıpçak tarihi hakkında tertip edilen 16. yüzyıl kaynaklarından *Ötemiş Hacı Tarihi* ile *Anonim Şiban-nâme* ve Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın 17. asırda yazdığı *Şecere-i Türk*, Çingiz Han'ın soyunu Oguz Kagan'a götürüyor ki, bu da Çingiz'in kendisini Türk menşei ile irtibatlandırması ya da şecere yazıcılarının bu suretle onu bütün Türkistan'da meşrulaştırmalarının delilidir⁴. Tabii ki bu çağa gelene kadar Mogolların esas kitesini meydana getiren batı gruplarının Türkleşip, İslamlaşmasını da dikkate almak zorundayız. 17. yüzyılda Firdevsi'nin *Şeh-nâme*'sine⁵ karşı eserini kaleme alan Özbek yazar İmami'nin *Han-nâme*'sinde de ilginç bir *Çingiz-nâme* olduğunu görmekteyiz⁶.

Elbette bizim kullandığımız *Çingiz-nâmelerin* dışında da pek çok eser vardır. Ancak bunlar aşağı-yukarı birbirlerine benzediği ve hepsini elde etme imkânımız

² A. Küçük - G. Tümer - M.A. Küçük, *Dinler Tarihi*, 6. Baskı, Ankara 2015, s. 247.

³ *Cengiznâme*, Haz. B. Şişman, Samsun 2009, s. 67.

⁴ Ebilgazi, *Türk Şeciresi*, Avdargan B. Ebilkasimov, Almatı 1992, s. 10-29; Abulgoziy, *Şacarıyi Türk*, Muharrir A.Öktam, Toşkent 1992, s. 17-28; Y. Karasoy-M.Toker, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şiban-nâme*, Konya 2005, s. 65-72; M. Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, Ankara 2009, s. 104.

⁵ Emevi ve Abbasi ırkçılığına karşı, özellikle Fars milliyetçiliğinin ön plana çıkarıldığı Şuubiye (Kavimcilik) hareketine bağlı olarak, bazı Fars menşeli devlet adamlarıyla, ileri gelenlerin ellerindeki Fars destan ve tarih metinlerini Firdevsi'ye vererek *Şeh-nâme*'yi yazdırdıkları söylenir. Dolayısıyla teklifin Sultan Mahmud'dan gelmediği, hatta Firdevsi'nin para kaynakları kesilince Gazneli Mahmud'dan yardım istediği, sultanın da onun yazdığı şiirleri beğenmeyip, eli boş dönmesi üzerine, Firdevsi'nin Sultan Mahmud aleyhine bir karalama kampanyası başlatıp, hikâyeler uydurduğuna dair iddialar vardır. Bakınız, N.L. Nesibli, *Güney İle Kuzey Azerbaycan Sorunları*, Ankara 2017, s. 28-30.

⁶ İmami, "Hannâme", Çev. O.Ş.Gökay, *Necati Lügal Armağanı*, Ankara 1968, s. 275-329.

bulunmadığından, sadece bizde mevcut olanlarıyla bir karşılaştırma denemesi yapacağız. Hâl böyle olunca bu Çingiz-nâmelerden *Moğolların Gizli Tarihi*'ni temel sayıp, diğerlerindeki farklılıkları gösterip, meseleler ve hadiselerin tarihî arka planını çıkarmaya çalışacağız.

Bu genel çerçeveyi çizdikten sonra, *Moğolların Gizli Tarihi*'ni okumaya başlarsak eğer, daha ilk satırda; “Çingiz Kagan’ın atası ulu Tanrı’nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt, eşi de bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler. Onon Nehrinin kaynağı, Burhan Haldun civarına yerleştiklerinde Bataç Han adlı bir oğulları oldu”⁷ sözüyle karşılaşıyoruz.

Altan Topçî, yukarıda da değinildiği üzere Budizm’in tesiriyle, Buda’dan başlayıp, bir Budist hükümdarlar şeceresi saydıktan sonra, kökeni Tibet’e kadar götürüyor. Nihayetinde yöneticilerden Dalay Subın Altan Kagan’ın Boruçu, Sıbağacı ve Börte Çona (Çine) isimli üç oğluna vurgu yapıldıktan sonra; “kardeşler birbirleriyle kavga ettiklerinden, Börte Çona kuzeye doğu giderek Tenggis Denizini geçti ve yabancı bir memlekete geldi. Burada hiç evlenmemiş Kök (Koa) Maral adında bir kız alarak yerleşti. Mogolların bir ferdi oldu”⁸, diyor. Altan Topçî’de Börte Çona kurtu, Kök Maral geyiği karşılar ki, burada anlatılanlarla Gizli Tarih’te bozkurt ile dişi geyiğin birleşmesi benzerdir.

Şecere-i Türk ve *Anonim Şibani-nâme*’ye göre, Goa ya da Kök Maral bir oğlandır. Buna göre; Kıyat kavminden Mengli Koca’nın Yılduz Han, Yılduz’un da Börte Çona (Çine) adlı bir oğlu vardı. Börte Çona’nın pek çok hanımı bulunuyordu. Büyük eşinden doğan Koa (Kök) Maral diğerlerinden daha güzeldi. Bunun da Otçı Kıyan isimli bir oğlu doğdu. Onun Tamaç, Tamaç’ın Kobaçu (Kabıç) Mergen, onun Küçüm Bugrul, Küçüm’ün Yeke Nidun, onun Sam Sabçı, bunun Kali Küçü, onun da Dobun Bayan adlı bir çocuğu oldu⁹.

Şecere-i Türk’te, Ergenekun’dan çıktıklarında Mogolların başında Börte Çona’nın olması, ölünce yerine Koa Maral’ın geçmesi ve Yılduz Kagan’a kadar şecerenin sayılmasından sonra, Yılduz’un doğan çocuklarından birinin Dobun Bayan adında bir erkek, diğerinin ise Alan-koa isminde bir kız olduğunu görüyoruz. Yılduz’un bunları birbiriyle evlendirmesi gibi bir şeyden de bahsediliyor¹⁰ ki, böyle bir durum Türklerde asla olmayacağı bir yana, Mogollarda da rastlandığını pek

⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. A.Temir, (2. Baskı), Ankara 1986, s. 3.

⁸ *Altan Topçî* (Moğol Tarihi), Çev. T. Gülensoy, Ankara 2008, s. 20-24.

⁹ Karasoy-M.Toker, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁰ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 46; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 43-44.

sanmıyoruz. Ebu'l-gazi'nin bunu hangi gerekçe ve kaynağa göre yazdığını da teyit imkânımız bulunmuyor. Ancak ileride bunlardan doğan çocuklara tekrar döneceğiz.

Anonim Çingiz-nâme'de ise farklı bir giriş vardır. Özetle; Akdeniz'de Malta denilen bir şehir ve bunun başında Altun Han ile hanımı Kôrleviç'in anılmasının ardından, bunların Üle-melek (Melik) Kôrklü adında bir kızlarının olduğu, onu taştan bir saraya koydukları, kızın ergenlik çağına gelince dadısına başından geçenleri sorduğu, dadının dünyayı aydınlatan ay ve güneş denen nesnelere olduğunu, ancak kızın bunları görmesi hâlinde öleceğini, söylediğini görürüz¹¹. Dolayısıyla burada kurt ve geyik motifinin yerine farklı bir şey konmuştur.

Sonra metin şöyle devam eder: “İşte güneşe bakan bu kız hamile kalır ve durumu öğrenen Altun Han, kızının alınına leke sürdüğünü sanır. Karı-koca kızları aleyhine dedi-kodu yapılacağını bildiklerinden, evlatlarını ülkelerinden birisiyle evlendirmeye razı olmazlar ve onu bir gemiye bindirerek, Tün (Gece) Denizine doğru yola çıkarırlar. Birkaç gün sonra Torumtay Seçen'in (Çeçen) çocuğu Tümoğul (Tumaul)¹² Mergen babasına kızar ve yanındaki kırk arkadaşıyla, bir kayanın başını mekân tutar. Bunların arasında Duva Sokor (Şaba Sokor) adlı bir Türkmen var idi. Bu şahıs uzağı görebilen birisiydi. Duva Sokor birgün uzakta, nehrin üstünde, altın renginde bir gemi görür ve Tümoğul Mergen'e; “bu gelen geminin içi senin, dışı benim olsun” der. Sonra gemiyi yan tarafından oklayarak parçalarlar ve bunun peşinden Tümoğul Mergen'e “eğri atan” manasında Kıyan lakabını verirler ve o Kıyat halkının atası olur.

Malûmdur ki bütün bunlar Ergenekun Destanının değişik varyantlarıdır¹³ ve *Şecere-i Türk*'teki bilgilerden, Mogol önderi İl Han ile Tatar beyi Sevinç'in savaşından sonra Mogollar yenilince, İl Han'ın küçük oğlu Kıyan ile yeğenlerinden Negüz'ün kaçarak Ergenekun'a sığınıp, orada çoğaldıklarını görüyoruz. Sayıları daha fazla olan Kıyan oğullarına Kıyat, Negüz'ünkilere ise Dürülgün dediler¹⁴.

Neticede biz yeniden Anonim Çingiz-nâme'ye dönecek olursak; geminin içindeki Üle-melek, kırk kız arkadaşı, bir güvercin, kuğu ve papağanı Tümoğul Mergen alır, gemi ise Duva Sokor'a kalır. Arkasından da Tümoğul Mergen kızla

¹¹ *Cengiznâme*, s. 67-68.

¹² Herhalde diğer Çingiz-nâmelerdeki Dobun Mergen'dir.

¹³ Onüçüncü yüzyıl kaynaklarından *Tabakat-ı Nasrı*'de de Ergenekun'un bozuk ve kısa bir özeti mevcuttur. Minhac-ı Sirac el-Cuzcani, *Tabakat-ı Nasrı*, Çev. M.Uyar, İstanbul 2016, s. 48.

¹⁴ Ebilgazi, *a.g.e.*, 26-29; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 27-30.

yatar. Fakat Üle-melek karnında bir çocuk bulunduğunu, gönlünü kırmamasını, ömründe erkek görmediğini, hâlâ bakire olduğunu söyler. Tümogul Mergen de ona inanır ve doğan çocuğa da Duyın Bayan ismini verir¹⁵.

Han-nâme'nin pek çok yerinde Alan-koa'nın gebe kalması ile alâkalı rivayetler olmakla beraber, birisinde yukarıdaki Üle-melek Körklü destanına benzer şöyle bir hikâye görüyoruz: "Alan-koa'nın babası Buyan Han savaşa gittiği bir sırada karısı kızının karnının şiştiğini gördü. Anası kızının doğurması halinde bunu babasının ve herkesin duymasından korktuğu için onu bir sandığa koyup, Seruş Deryasına saldı. Kadın evine döndüğünde kocasının da harpte öldüğünün haberini aldı. Bunu öğrenince çok pişman olduysa da, iş işten geçmişti. Bu sırada Dürlogin ilinden Dambuga (Dobun Mergen) ve Duvay (Duva Sokor) adlı birlikte avlanan iki arkadaş su üstünde güzel bir kız gördüler. Bundan hikâyesini dinledikten sonra onu evlerine götürdüler. Kırk gün sonra Alan-koa, gözleri amber, saçları kıvr kıvr, yüzü güneş gibi bir oğlan doğurdu. Yedi gün sonra ona Buzencer (Bodun Çor) ismini verdiler. İşte bu çocuk Çingiz'in yedi göbekten babasıdır. Alan-koa üç yıl sonra tek gözlü Duvay ile evlendi"¹⁶.

Bu evlilik ve doğum hadisesine diğer Çingiz-nâmelerden yola çıkarak yeniden döneceğiz, ama buraya kadar anlatılanlar üzerinde biraz açıklama yapmakta fayda olduğunu düşünüyoruz.

Önce kurt ve geyik motifini ele alalım. Orta Asya bozkırlarındaki her halkın mazisinde kurt ve geyik mutlaka vardır. Çünkü bu coğrafyalarda en çok rastlanan hayvanların başında gelirler. Fakat burada şunu belirtmeliyiz ki bu hayvanlar ekseriyetle Türklerle içli-dışlıdır.

Daha Mogollar ortada yokken, Türklerin türeyişi ile alâkalı destan ve hikâyelere baktığımızda bir kurt ata inancına rastlamaktayız. Çince belgeler ile İslam yazarlarının eserlerinde bilindiği üzere Çinliler ve Mogolların (Kıtan) öncülüğündeki halklar aralarında gizli planlar yaparak; Türkleri birgün tuzağa düşürüp, büyük bir bozguna uğrattılar. Bu korkunç baskından bir çocuk haricinde kimse kurtulamamıştı. Düşman askerleri bu çocuğa acıyarak öldürmemişler, fakat kol ve bacaklarını keserek bir bataklığa atmışlardı. Yeryüzünde olup-biten bu işleri Tanrı makamından seyrediyordu. Kendi yarattığı, bu kutlu ırkın yok olmasına razı değildi. Onun için bu çocuğun yanına bir dişi kurt gönderdi. Bu dişi börü, çocuğa et

¹⁵ *Cengiznâme*, s. 67-70.

¹⁶ İmami, a.g.m., s. 316.

ve yiyecek getiriyordu. Bunlarla beslenen çocuk ölümden kurtuldu. Biraz büyüyünce bu çocuk kurtla birleşti ve kurt ondan gebe kaldı. Etrafta kurt gibi yaşayan bir çocuğun olduğunu duyanlar, onu öldürmeye vardıkları zaman, kurt Tanrı'dan gelen buyruğu dinleyerek, çocukla birlikte yaşadıkları göl kıyısının kuzeyinde bulunan bir dağa kaçtı. Bu dağın içerisinde çok büyük bir mağara¹⁷ vardı. Börü çocuğa yol göstererek mağaranın içine girdi. Ortasında otları, ağaçları, nehirleri ve gölleri olan bir ova bulunuyordu. Dünyanın her yerinden çeşit çeşit kuşlar gelerek, burada yuva yapar, yavrulardı. Bu ovanın genişliği onlarca km² idi. O kadar güzel bir yerdi ki, Tanrı bu Türk çocuğunu adeta cennetin dünyadaki bir eşi olan bu yere özellikle getirmişti. Onun burada çoğalmasını, güçlenmesini ve yeniden kendi adaletini uygulamasını istiyordu. Börü burada on erkek çocuk doğurdu. Bu on çocuk büyüyünce, dağı binbir güçlkle geçip, on tane kız kaçıırarak buraya getirdiler ve orada çoğaldılar. Bunlardan birisi kendisine Börü (Aşına/A-shih-na/Çona) soy adını alarak, çadırının önüne kurt başlı bir sancak astı. O diğer kardeşlerine nazaran oldukça yetenekliydi. Börülülerinin soyundan gelenlerin hepsinin farklı hüneleri vardı. Daha sonra bu Börü adlı genç hepsinin başı oldu¹⁸.

Elbette Türklerin türeyişi ile alâkalı destanlarında gördüğümüz kurt-insan birleşmesini ele aldığımızda, fiziki manada bunun mümkün olamayacağını veya bir hayvandan insan neslinin çoğalmayacağını herkes bilir. Ancak buradaki dişi kurtun bizce başka bir fonksiyonu vardır. İşte bu Börü ya da kurt zaman zaman bize ana, bazan kılavuz, bazan sancaklarımıza amblem, yeri gelince kaganın ordusu, ara-sıra savaş uranı, bazan hükümdarların kendinde topladığı özellikler, Madara'daki yazıtlarda gördüğümüz şekliyle beyin yanındaki yoldaş, bazan da Tölöslerin Türeyiş Destanı'ndaki gibi hakanın kızlarının evlendiği kutlu varlık oluyordu. Bundan dolayı ona izafeten Asya'nın çeşitli yerlerinde kurt (börü) dağları ve nehirleri mevcuttu. Ata İllig'in (Attila) yüzünün bile kurta benzediğini söyleyenler vardır ki, Dede Korkut Hikâyelerinde kurt yüzünün kutlu olduğuna vurgu yapılır. Bunun dışında 10. asra ait bazı Çince belgelerde "Börü Türk" tabirinin kullanılmasını ve bir kuşa da "Türk Kuşu" denmesini dikkatten kaçırmamak gerekir. Hatta 15. asırda kaynaklarda akıllı, namuslu bir kişi şeklinde anlatılan Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayına giden bir elçinin notlarında, bazı

¹⁷ Mağara motifi Türk destanlarının ana unsurlarından birisi olduğu gibi, insan medeniyetinin de ilk barınaklarından olması itibarıyla önemlidir.

¹⁸ Türeyiş ve Ergenekun Destanı için bakınız, S. Y. Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, (2. Baskı), Ankara 2015, s. 139-188.

yiğitlerin kurtlarla güreştirildiklerine dair bilgilere rastlanılmaktadır¹⁹. Bozkır hayatında herne kadar kurttan korkulsa da Türk milleti, onda kendisini yansıtan birşeyler bulmuştur. Öyle ki bu durum Türkler hakkında bilgi veren yabancıların eserlerinde bile vurgulanmaktadır.

Türklerin hayatında kurtla alâkalı gelenek ve inanışlar o kadar çoktur ki bunlar saymakla bitmez. Belki de kurt Kök Türk yazıtlarında geçen Umay'ın bizatihi kendisidir. Hakikat olan bir şey var ise, o bir atadır ve gözü torunlarının üzerindedir. Kısacası kurt kültürünün Türk milletinin hayatına böylesine girmesi boşuna değildir.

Burada aklımıza bir ihtimal daha geliyor; o da dişi kurtun Türklerin yaşadığı topraklara gönderilen bir yalavaç, yani peygamber olması ihtimali. Semavi dinlerin kitaplarında zikredilen kayıtlara baktığımızda, bütün kavimlere bir peygamber yollandığını görüyoruz. O takdirde Asya'ya da gönderildiğini düşünebiliriz²⁰. Dolayısıyla ismini bilmediğimiz söz konusu elçi, pek tabii bu kurtun şahsında sembolleşmiş olabilir.

Şimdi, Çingiz Han'ın atalarının doğumu sırasında karşımıza çıkan geyik meselesi konusunda da bir iki şey söylemek istiyoruz. Latin-Grek yazarlarının eserlerinde anlatılan hikâyeleri incelediğimizde, o devre değin aşılmaz sanılan Azak bataklıklarını önlerine düşerek yol gösteren kutsal bir geyik sayesinde geçen ve buna ilahi bir kılıf uyduran Hun-Türkler, 350'lerden itibaren daha önceden buraları vatanlaştıran Ogurlarla da güçlenerek, İdil'i aşıp, Karadeniz'in kuzey bozkırlarında ilerlemeye başladılar. Sonradan da Avrupa'nın ortasında yeni bir Türk devleti kurdular.

Söz konusu efsaneyi şöylece özetleyecek olursak; Hun avcıları bir süre avı sırasında Azak Denizi (Maeotis) civarlarına kadar gelirler. Bu sırada karşlarına bir dişi geyik çıkar. Bu hayvanın peşine takılan avcılar Azak bataklıklarının içine doğru, farkına varmadan yol alırlar. Onlar bazan duran, bazan kaçan bu geyiği vurma hayaliyle epeyce giderler ve nihayet öbür uca ulaşırlar. Hâlbuki o vakite

¹⁹ Mesela Kırgızların destani kahramanı Manas'a ad verilirken; "yalnız başına kurt ol, kırk kişiye bedel ol" diye dua edildiği gibi, Manas han seçildiğinde ona; "büyük bozkırın kurtu ol" denmiş ve Kırgızların bilge aksakalı Akbalta, Çinli ve Kalmuklarla savaşa girişen Er Manas için; "Tanrım ona güç ver, biricik Bozkurt'u koru" şeklinde yalvarmıştır. Bakınız, K. Yusupov, *Manas Destanı*, Aktaranlar: F. Türkmen-A. İneyet, Ankara 1995, s. 23, 57, 92.

²⁰ S. Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 35-36; S. Y. Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014, s. 337-338; S. Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara 2009, s. 344; G. Kapusuzoğlu, *Taişing Derlemesinde Türkler*, Ankara 2017, s. 17-19; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, C. IV, Haz., N. Lugal, İstanbul 1977, s. 554.

kadar bu bataklıkların geçilmez olduğuna inanmışlardı. Böylece eski İskit yurtlarına geldiklerinde, geyik gözden kaybolur. 10. asra ait bazı Çin kaynaklarında anlatılan bir hikâyeye göre ise; Kök Türklerin büyük hakanı Börü Kan'ın (Mo-kan) Çinli hatundan doğan evladı Ta-lo-pien (belki Toluk) isyan etmeden önce, onun adamları bir tavşanın peşinden giderek, dağ başında bir geyikle karşılaşmışlar ve o geyik bunlara baş kaldırmamalarını söylemiş idi. Bunun yanı sıra aynı hikâyenin bir benzeri Macarlarda da olduğu gibi, bazı günümüz Sibiryâ Türklerince geyik hâlâ yol göstericidir. Bunun dışında bir öküzün peşinden giden çoban tarafından karşı kıyıya geçirildiklerine dair bir hikâye de Sozomenos'un VII. Kitabı, 37. bölümünde anlatılmaktadır²¹.

Burada şuna da değinelim ki Türk destanlarında kurt ile insanın birleşmesi söz konusuysen, Mogolların ataları iki hayvanın çiftleşmesinden ortaya çıkıyorlar²². Ancak bunlar bir yana, anlaşılacağı üzere Türk destanlarında yol gösterici vazifesi gören Bozkurt, burada geyik olmuştur. Muhtemelen Romalı yazarlar *Oguz Kagan Destanı*'nı Türklerden dinlediler ve bir şekilde Oguz'un önünde giden Kök Börü'yü dişi geyiğe çevirdiler. Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki, geyik hem Türk coğrafyasında, hem de buna bağlı olarak folklorunda önemli bir yere sahiptir. Eski Türkler mezarlarının önü veya etrafına geyikli taşlar koyarlardı. Kam davulu ve tokmağı zaman zaman geyik derisinden yapıldığı gibi, üstüne de bazan onun resimleri çizilmekteydi. Mesela Çinli casus rahip Hsüan Tsang, Issık Köl'ün kuzey taraflarındaki Bing Bulak'ta pek çok geyik olduğundan, büyük bir bölümünün boyununa çanlar ve boncuklar takıldığından, bunların Kök Türk beyi Tonga (T'ong/Tong/Son Olan) Yabgu tarafından avlanmalarının kesinlikle yasaklandığından söz eder. Herhalde onlar Tanrı'ya adanmış iduk kurban olmuşlardı.

Bununla beraber Bilge Kagan Anıt Mezarlığında 2001 yılında yapılan kazılar sırasında Bilge Kagan veya oğluna ait olduğu sanılan özel eşyaların arasında iki gümüş geyik heykelciğine rastlanıldığını da belirtmek isteriz²³. Belki de onların biri kaganı, diğeri de katunu temsil ediyordu. Elbette ki geyik veya diğer hayvanlar Türk kültürünün içine durup- dururken girmiyorlar. Her şeyden önce bunlar

²¹ P. Schaff, *Socrates and Sozomenus Ecclesiastical Histories by Socrates Scholasticus*, New York 1886, s. 535; S. Y. Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012, s. 299-300; Kapusuzoğlu, *a.g.e.*, s. 20.

²² B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara 1971, s. 577.

²³ S. Gömeç, "Kök Türk Yazıtları 2001 Çalışmaları", *Türksöy*, Sayı 7, Ankara 2002, s. 29-34; S. Gömeç, "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Çalışmaları", *Yörtürk*, 8/51, Ankara 2003, s. 14; S. Y. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 2011, s. 100-101, 184; Gömeç, *Şamanizm ve Eski...*, s. 58, 65; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana...*, s. 280-281.

yaşadığı coğrafyanın bir parçasıdır. Bugün dahi Mogolistan'ın kuzeyindeki umum Türklerle beraber Duha (Satan) ve Sahaların en mühim geçim vasıtası geyik yetiştiriciliğidir.

Çingiz Han'ın atalarının ortaya çıkışıyla alâkalı bu hikâyelerde bir de deniz mefhumuyla karşılaşmaktayız. *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki; “Çingiz Kagan'ın atası ulu Tanrı'nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt, eşi de bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler. Onon Nehrinin kaynağı, Burhan Haldun civarına yerleştiklerinde Bataçı Han adlı bir oğulları oldu”²⁴ cümlesiyle, Altan Topçı'daki; “Börte Çona kuzeye doğu giderek Tenggis Denizini geçti ve yabancı bir memlekete geldi. Burada hiç evlenmemiş Kök (Koa) Maral (Alan-koa) adında bir kız alarak yerleşti. Moğolların bir ferdi oldu”²⁵, sözünde anılan denizlerin yeri hususunda, Baykal'ın işaret edildiğine dair görüşler vardır.

Bilindiği kadarıyla deniz, her çağda Türklerin ilgisini çekmiş ve denizlerde üstünlük ülkülerinden biri olmuştur. Dolayısıyla Kök Türk Yazıtlarında üzerine basa basa durulan “denize ulaşmak”²⁶ bir ayrıcalık idi. Orta Asya gibi, denizlerle ilgisi bulunmayan bir coğrafyada doğup, batıya doğru gerçekleştirdikleri fetihlerde karşılımlarına hep son nokta olarak bir deniz çıkmaktaydı. Bizans kaynaklarının bildirdiğine göre, Bulgar hanı Kurum (803-814) İstanbul kuşatması esnasında, Marmara sahilinde elini ve ayağını suya soktukten sonra, alkışlar altında yıkanmıştır. Meşhur Selçuklu hükümdarı Melik-şah ordularıyla Akdeniz kıyılarına varınca, denize girip, kılıcını üç defa suya sokmuş idi. Daha sonra bu kılıcı, babası Alp Arslan'ın Merv'deki türbesinin üzerine koyup; “müjde ey babacığım, oğlun dünyanın hâkimi oldu” der. Bunun gibi daha önce denizi hiç bilmeyen Atabeg Nureddin Zengi de, Akdeniz'e ulaşmanın sevinciyle suya girmiştir. Kaynaklar 1176'da, Bizanslılara tarihin en büyük yenilgilerinden birini tattıran Kılıç Arslan'ın, adamlarından bazılarını denize yollayıp, kendine kum, kayıkçı küreği ve deniz suyu getirmelerini buyurduğunu, söylerler²⁷. Kısaca belirtmek gerekirse, bazı konulardaki kelime zenginliği o milletin içtimai durumunu da ortaya koymak için yeterlidir.

Neticede Türklerin hayatında suların önemli bir yeri vardır. Her şeyden öte hem kendi, hem hayvanları, hem de beslenmeleri noktasında gerekli bitkilerin

²⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 3.

²⁵ *Altan Topçı*, s. 24.

²⁶ Bakınız, *Köl Tigin Yazıtı*, Güney tarafı, 3; *Bilge Kagan Yazıtı*, Kuzey tarafı, 2: “İlgerü Şantung yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim”.

²⁷ O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meftâresi Tarihi*, C. I, İstanbul 1969, s. 41; N.Khoniates, *Historia*, Çev. F.İşiltan, Ankara 1995, s. 133; İ.Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara 1985, s. 38; M.Balivet, *Ortaçağda Türkler*, Çev. E.Güntekin, İstanbul 2004, s. 30.

büyümesi için su şart idi. Bu yüzden de otun ve suyun bol olduğu toprakları kendilerine yurt olarak seçmekteydiler. Bu durum bir yana, Türklerin türeyişi ve Erge-
neku ile ilgili destanlara baktığımızda; Sui Shu adlı Çin yıllığında şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: “Türklerin ilk ataları Hsi-hai, yani Batı Denizinin kıyılarında oturuyorlardı. Komşu (Lin) bir devlet tarafından onların kadınları, erkekleri, büyüklü küçüklü hepsi birden yok edilmişlerdi²⁸. Tamamını öldürdükleri halde, yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Fakat kol ve bacaklarını keserek, onu büyük bir bataklıkta içindeki otların arasına attılar. Bu sırada dişi bir kurt ortaya çıktı, ona her gün et ve yiyecek getirdi. Çocuk bunları yemek suretiyle kendine geldi ve ölmedi.

Zamanla çocukla, kurt karı-koca hayatı yaşamaya başladı ve kurt, çocuktan gebe kaldı. Lin memleketi, çocuğun halâ yaşadığını duyunca, hemen oraya adamlar yolladı. Hem çocuğu, hem de kurtu öldürmeleri emredildi. Askerler kurtu öldürmek için geldiklerinde, daha önceden haberdar olduklarından kaçtılar. Çünkü kurtun kutsal ruhlarla ilgisi vardı.

Buradan kaçan kurt Batı Denizinin doğusundaki bir dağa gitti. Bu dağ Turlan’ın kuzey-batısında bulunuyordu. Dağın altında da çok derin bir mağara mevcuttu. Kurt mağaranın içine girdi. Buranın ortasında büyük bir ova bulunuyordu. Bu ova baştan başa ot ve çayırıklarla kaplıydı. Ovanın çevresi de yaklaşık 1000 km’den fazlaydı. Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. Börülü ailesi, bu çocukların birisinin soyundan geliyordu²⁹.

Dolayısıyla bu destanlarda karşımıza çıkan diğer bir husus kutlu bir ata yurdunun olduğudur. Buna binaen Uygur dönemi Kök Türkçe belgelerinden olan Terhin Yazıtı’nda bir “ata sini” tabirine rastlamaktayız³⁰. Kök Türk, Uygur, Basml ve Karluklar arasında yaşanan bazı olaylardan sonra, 748 yılında milletin de katıldığı Atalar Mezarlığındaki kurultayda, Türk devletinin başına Uygurlar geçirildi. Yazıtta bu kayıtlar kutlu atalar mağarasının ve Türk neslinin çoğalmasına sebep olan Türk ataların gerçek veya sembolik mezarlarının olduğu fikrini çağrıştırıyor. Çin tarihlerinden, Kök Türk kaganının daima Ötüken Dağında oturduğunu, her yıl kurban kesmek için beylerini Ötüken’den 500 li batıda, üzerinde ne çimen, ne de ağaç olan sarp ve yüksek bir dağ olan atalar mağarasına

²⁸ Bu rivayetle alakalı olarak 10. asırda kaleme alınan bir eserde, “Börü Türk” tabirinin geçmesi dikkat çekicidir. Bakınız, G. Kapusuzoğlu, *Tai ping Derlemesinde Türkler*, Ankara 2017, s. 17.

²⁹ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 176-177.

³⁰ Bakınız, *Terhin Yazıtı*, Güney tarafı, 5. satır.

götürdüğünü öğreniyoruz. Bu da bize Ergenekun Destanı'nı hatırlatmaktadır. Buradan çıkan diğer bir netice ise, hükümdarlık alametleri arasında atalar mezarlığına da sahip olmak vardır³¹.

Bütün bunlar bir yana yukarıda verdiğimiz Çince metinde Türklerin bir deniz ya da Batı Denizi denilen ve umumiyetle de Köke Nor, bazan da Issık Köl³² gibi su birikintileriyle ilişkilendirilen bir su havzasının kenarında yaşadıkları ortadadır. Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki, Çin ve İslam kaynaklarında sözün geçen ata vatana dair işaretlerin özellikle Turfan ile Turfan'ın batısında, daha doğrusu Issık Köl çevrelerinde gösterilmesi, Mogolistan'da anlatılan hikâyelerin 6-11. yüzyıllar arasında, yine Türk boyları tarafından batıya taşınmaları yüzünden olduğunu düşünmekteyiz³³. Esasında Orta Asya gibi geniş bir coğrafyanın merkezindeki büyük su birikintilerine eski Türk ve Mogolların “tengiz” (deniz) demelerini de unutmamak gerekir.

Bunun yanı sıra tıpkı Çingiz'in atalarının Baykal'ı geçerek, bugünkü Mogolistan'ın kuzey-doğu taraflarına gelmeleri gibi, Hun-Türklerin Avrupa'ya gidişi esnasında da karşımıza yine bir su birikintisi çıkmaktadır. İşte yukarıda da belirttiğimiz üzere onlar Azak Denizi civarını önlerindeki bir geyiğin yol göstermesi sayesinde aşmışlar idi. Dolayısıyla Çingiz-nâmelerde anlatılanlarla, Türkler hakkında haber veren değişik kaynaklardaki bu deniz ya da göl motifinin benzerliği tesadüf olmasa gerekir.

Şimdi *Anonim Çingiz-nâme*'deki Altun Han ile hanımı Körleviç'in kızı Üle-melik (Melik) Körklü'nün güneş tarafından hamile kalması hikâyesi ile Tölöslerin türeyişi destanı üzerinde durmak istiyoruz. Malûmdur ki tarihte Türk topluluklarının bir teşkilata girmedikleri vakit genellikle Tölös diye adlandırıldıkları bilinen bir gerçektir. Zaman zaman Türkçe adları Tölös olan bu Türk gruplarının, değişik Çin yıllıklarında “Ting-ling, T'ie-le” ve “Kao-che” gibi isimlerle yazıldıklarını görüyoruz. Ayrıca bu adlandırmaların Türkçe “tekerlek” veyahut da “kagnı” kelimesiyle ilişkilendirenler varsa da, Türkçe kitabelerde Tölös isminin doğrudan yazılıyor olması dikkatten kaçmaktadır. Yani o çağda Türkler “kagnı” ve “tekerlek” kelimelerini de biliyorlardı. Tölösler için bu adları kullanmadıklarına göre, bu yazılış başka bir anlam ifade ediyor olmalıdır ki, tahminimize göre kelimenin kökü

³¹ S. Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33, Ankara 2003, s. 87.

³² B. Ögel, “Doğu Göktürkleri Hakkında Notlar”, *Belleten*, C. 21, Ankara 1957, s. 104.

³³ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 140.

“töl” idi. Pekçok tarihi sözlüğe baktığımızda; töl, tölek, tölenmek gibi kelime ve fiillerin manaları hemen hemen aynı olup, bu da soy-sop, evlat, güç-kuvvet, olgun, yaşlı, sağlam, yerinde duran, birşeyin dışı, çıplak vs. anlamlara gelmektedir³⁴.

Çince vesikaları incelediğimizde, Mogolistan’ın doğu taraflarından başlayarak, Avrupa’nın doğusuna kadar uzanan bu geniş coğrafyada Tölösler umumen altı bölgede gösterilirler: 1- Togla grubu. 2- Tanrı Dağları grubu. 3- Altay grubu. 4- Maveraünnehir grubu. 5- Aral-Kafkas grubu. 6- Doğu Avrupa grubu. Aral-Kafkas ile Doğu Avrupa’dakiler kendilerine Ogur dedikleri gibi, Batı kaynaklarında da bu isimle anıldıklarını belirtmek isteriz. Kısaca, Tölösler Orkun Nehrinin doğusundan başlayıp, Doğu ve Orta Avrupa’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yarı-göçebe bir şekilde yaşıyorlardı³⁵.

Bu Türk-Tölöslerle alakalı Çin yıllıklarında şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: Tölöslerin (Kao-che) eski tanhularından birinin o kadar güzel ve iyi iki kızı vardı ki, babaları Tanrının onları insanoğulları ile evlenmek için yaratmış olduğuna inanmıyordu. Kendi kendine, “bu güzel ve iyi kızlarımı nasıl bir insanla evlendiririm”, diyordu. Böylece kızlarını daha üstün biriyle nikahlamayı düşünerek, memleketinin kuzey taraflarında yüksek bir yerde onlara saray yaptırdı. İki konçuy buraya bırakıldılar. Ama aradan epey zaman geçmiş olmasına rağmen, ne öyle tabiat-üstü bir varlık gelmiş, ne de kızlarla evlenmiş. Kızların anneleri çocuklarını almak isteyince, Tölös beyi henüz bunun vakti olmadığını söyledi. Aradan bir sene daha geçip, kızlar bu şekilde beklerken, bir börü konçuyun yaşadığı sarayın etrafında gece-gündüz dolanır oldu. Oradan ayrılmıyordu. Bu sarayın dibinde kendine bir in yaptı. Küçük kız durumdan şüphelenip, bu kurtun babalarının kendileriyle evlendirmek istediği varlık olduğuna inanarak, saraydan çıktı. “Ben onunla evleneceğim” dedi. Kardeşi “gitme” diye ısrar ettiyse de, onu dinlemedi. Kurtun yanına vararak onunla evlendi. İşte bunlardan olan çocuklar Tölös/Kao-che halkının atalarıdır. Söylendiğine göre onların sesleri kurtlarınkine benzer³⁶.

Mesela Etrüsklerde de buna benzer bir hikâye vardır. O da; bir Etrüsk hükümdarı ölürken, yerine büyük oğlunu bırakır, ancak küçüğü zor kullanarak,

³⁴ Şeyh Süleyman Efendi, *Çagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Bearbeitet von I.Kunos, Budapest 1902, s. 199; H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul 1950, s. 182; *Derleme Sözlüğü*, C. X, Ankara 1978, s. 3979; El-Hvarizmi, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Haz. N. Yüce, Ankara 1988, s. 189; K.K.Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Cilt II, 2. Baskı, Çev. A.Taymas, İstanbul 1988, s. 770.

³⁵ Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 27-28; S. Y. Gömeç, “Türk Tarihinde Tölösler”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ordu 2016, s. 41-55.

³⁶ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 191-192.

ağabeyini tutuklatır. Bu yeni idareci ağabeyinin kızını da birgün evlenir de çocuk doğurur ve bu oğlan da dedelerinin tahtında hak iddiasında bulunur korkusuyla, yeğenini rahibe yapar. Fakat bu kız bir gece yalnızken, odasına bir kurt girer ve kızla evlenir. Vakti gelince kız iki oğlan doğurur. İşte bu çocuklar Roma'nın kurucuları Romüs ve Romülüs kardeşlerdir³⁷. Tahminlerimize göre bu da Orta Asya ve Türk menşeli bir hikâyedir.

Görüldüğü üzere hem *Anonim Çingiz-nâme*'de, hem de Tölöslerin türeyiş destanında; ulaşılması güç iki kutlu varlık resmedilmiş olup, anlatılanlar birbirine çok yakındır. Dolayısıyla çok daha eski bu Türk hikâyesinin sonradan Mogollara da nüfuz ettiğini söylemek yanlış değildir. Ancak her iki rivayette de bir şey dikkatimizi çekiyor ki, o da kadının kutsallığı, namus kavramı ve soyun devamında ne derece önemli bir mevkide olduğudur.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak destanlarda beliren özelliklerden bir tanesinin de ışık olduğunu söyleyebiliriz. Destanlardaki bileği bükülmeyen kahramanlar, bunlara zevcelik yapan kadınlar ile çocukların fedakâr anneleri çoğu zaman ilahi bir ışık vasıtasıyla ortaya çıkarlar. Sözlü edebiyatımızın şaheseri Oguz Kagan Destanı'nın baş kahramanı Oguz doğduğunda onun yüzü gök gibi aydınlık idi. Oguz'un Kün, Ay, Yıldız adlı büyük oğullarının anası karanlık bir gecede gökten inen ışıkla gelmişti. Uygur destanlarında, onlara önder olan Böğü (Bugu) Han, diğer dört kardeşiyle beraber Togla ve Selenge ırmakları arasındaki bir ağaç üzerine düşen kutlu ışık vasıtasıyla doğmuştu. Dördüncü asrın ilk yarılarında Çin'in kuzeyinde Türk-Han sülalesini kuran Liu Yüan (Yügen) doğmadan evvel annesi nur saçan bir ışık gördüğü gibi, bu hanedanın takipçisi olan Chao beyi Shih-le (Ulug Alp/Inal) dünyaya geldiğinde de anasının bulunduğu çadır müthiş bir ışıkla aydınlanmıştı. Macarların atası sayılan Arpad'ın babası Almış Han da anasının karnına bir ışık hüzmeleri şeklinde düşmüştü. Ayrıca Kırgızların meşhur hakanı Manas doğduğunda ak otağın kutlulandığını, gök kuşağı gibi parlak bir ışığın, Manas'ın babası Cakıp Han'ın köyünün üstünü kapladığını; doğumdan evvel sus-pus olan hayvanların böğürmeye, ötmeye, havlamaya, kişnemeye başladıklarını görmekteyiz.

Türklerin İslamiyetten sonraki destanları ve girdikleri dinlerin de ana teması şeklinde ısrarla sürecek bu kutlu ışık, Türk inancına ve düşüncesine; var olmanın temel unsurlarından güneşin ve ışığın yansımından başka bir şey değildir.

³⁷ A. Ayda, *Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler*, Ankara 1992, s. 103.

Eski Türk dininin cennete gitmeyi ifade eden “uçmak” hadisesi ve “sonsuzluk” da bir ışık alemidir. Mesela Maniheizmdeki aydınlık ve karanlık gibi iki zıt unsurun yanısıra İslamiyetin gönülleri aydınlatan nuru da Türkleri cezp etmiştir. Onlar, Türk adaletinin aydınlığı ile yeni seçtikleri bu dinlerdeki temizlik ve insan sevgisini birleştirmeyi bilmişler; dünyayı doğru yola götüren bir meşale olmuşlardır³⁸. İşte biz Üle-melek Körklü’nün ışık veya güneş tarafından hamile bırakılmasında bu durumu sezinlemekteyiz.

Üzerinde duracağımız bir başka şey ise; Altun Han ile karısının kızları Üle-melek Körklü’yü bir gemiye bindirerek, Tün (Gece) Denizine doğru yola çıkarmaları ve birkaç gün sonra Torumtay Seçen’in (Çeçen) çocuğu Tümoğul (Tumaul) Mergen’in babasına kızarak, yanındaki kırk arkadaşıyla bir kayanın başını mekân tutmaları ve bu sırada gelen gemiyi görmeleri sebebiyle karşılaştığımız, kırk arkadaş meselesidir.

Eski Türk Devletinde kaganı koruyan özel muhafız birliğine Börüler deniyordu. Bunlar gece ve gündüz nöbetçileri olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Oguz beylerinin de “çakır” denilen özel korumalarının olduğundan söz edilmektedir. İşte Çince vesikalarda Türk ordusunda Börüler diye adlandırılan vurucu güce sahip zırhlı suvarilerin bulunması ayrı bir üstünlüktü. Kaşgarlı Mahmud’da hakanın yanında bulunan koruma görevlilerine “yortug” dendiğini de biliyoruz, ki herhalde yorumak fiiliyle alâkalıdır. Malum muhafız ordularının adı Dede Korkut’ta “Kırk Yiğit” idi ki, Hindistan Türk hükümdarı İl-tutmuş’un kırk yiğidinin olduğunu, meşhur Kırgız kahramanı Manas’ın da çocukluğundan itibaren kırk yoldaşının bulunduğu, hatta bunlara “Kırk Bozkurt” da dendiğinden; Osmanlı çağında ise ünlü Evliya Çelebi’ye baktığımızda, Sultan Orhan’ın oğlu Süleyman Gazi’nin de kırk kara bahadırı ile beraber Bizans sahillerine geçerek fetihler yaptığından haberdarız³⁹.

Mesela 5. asırda Avrupa Hun hakanı Ata İllig’i (Attila) anlatan kroniklerde, herhalde onun yanında yukarıda belirttiğimiz ve Börüler denilen özel muhafızlarına vurgu yapılmaktadır. Çinli casus ve rahip Hsüan Tsang Tonga Yabgu hakkında: “Bu yabancıların atları sayılamayacak kadar çoktu. Yabgunun otağı göz ka-

³⁸ S. Gömeç, “Türk Destanlarının Ana Temaları ve Tarihi Gerçeklikler”, *Yaşar Kalafat Armağanı*, Ankara 2014, s. 127-129.

³⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Dıvanü Lügat-ül-Türk*, Çev. B. Atalay, C. III, 2. Baskı, Ankara 1986, s. 101; S. Gömeç, “Keşik Kelimesi”, *Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar*, İstanbul 2002, s. 308; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana...*, s. 82; S. Y. Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, C. I, Ankara 2014, s. 91; Yusupov, *a.g.e.*, s. 20-29; Atsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, C. I, İstanbul 1971, s. 16.

maştırcı altın süslemelerle bezeliydi. Yabgu yeşil satenden bir kaftan giymekteydi ve saçlarını olduğu gibi gösteriyordu. Sadece alnının çevresini on ayak boyunda ipek bir şerit ile sarmış, ucunu da arkadan sarkıtmıştı. Çevresinde, ipek sırmalı kaftanlar giymiş ve saçları bağlı iki yüz kadar subay bulunuyordu. Onlar otagin önünde iki sıra hâlinde oturmuşlardı. Yabgunun börüleri, yani muhafız kıtası tam arkasındaydı. Birliklerin geri kalamı develer veya atlar üzerine bindirilmiş, kürk ve ince dokuma giyinmiş, uzun mızraklar, bayraklar ve düz yaylar taşıyan suvarilerden meydana gelmişti. O kadar kalabalıktılar ki, bakıldığında sonlarını görmek mümkün olmuyordu”, diyor⁴⁰. Bunun gibi Kür Şad da 639 senesinde kırk arkadaşıyla beraber Çin sarayını basmış idi.

Tabî ki burada şuna da değinmekte fayda vardır ki; nasıl hakan, bey ve destan kahramanları kırk yiğit yoldaşa sahiplerse, hatunlar ve onların kızlarının da yanlarında kırk tane arkadaşı bulunmaktadır. Buna dair en güzel halk rivayetlerinden birisi hepimizin bildiği üzere Kırgız Türklerinin türeyişi ile alakalıdır. Kırgız kelimesinin “Kırk Oguz”dan geldiği, Kırgızların Oguz Han’ın yirmidört komutanından türediği ve kırk Çinli kızın Oguz bölgesine gelip, onlarla evlenerek, doğan çocuklarının Kırk Oguz adıyla anıldığı yolundaki efsaneler mevcuttur⁴¹.

Mesela İmami tarafından 17. asırda (1663) yazılan meşhur *Han-nâme*’deki bir rivayete göre ve Çingiz Han’dan sonra düzülen Türk-Özbek şecerelerinde, Oguz Han’ın vezirlerinden biri olan Kimeri’nin soylarından ve Kıyat’ın torunlarından olan Buyan Han’ın dört nikâhlı karısı ve bunların da kırk tane kuması vardı. Buyan’ın hiç oğlu yoktu. Kendisi sürekli erkek evlat istemiş, ama Tanrı ona hep kız vermişti. Bu suretle kırk kızı dünyaya geldi. Bu kadınlardan doğan kırk kızdan, bugünkü Kırkız (Kırgız) kavmi ortaya çıkmıştır⁴².

Ayrıca “kırk kız” motifini Dede Korkut Hikayelerinde “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” ve “Kazan Beg’in Oğlu Uruz Beg’in Tutsak Olması”⁴³ destanlarında da görüyoruz.

Yukarıdaki metinde de gördüğümüz üzere geminin içinde Üle-melek ve kırk arkadaşıyla beraber güvercin, kuğu ve papağan da vardır. Duva Sokor bu gemiyi

⁴⁰ S. Gömeç, *Türk-Hun...*, s. 328; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana...*, s. 427-428; Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 99-101.

⁴¹ S. Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 2014, s. 13-15.

⁴² İmami, “Hannâme”, Çev. O.Ş.Gökyay, *Necati Lügal Armağanı*, Ankara 1968, s. 313-314; Gömeç, *a.g.e.*, s. 14.

⁴³ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 309-327, 358-377.

gördüğünde; Tümogul Mergen'e; "bu gelen geminin içi senin, dışı benim olsun" der. Böylece Tümogul Mergen geminin içindekileri alır, gemi ise Duva Sokor'a kalır. Biz burada biraz da gemideki bu kuşlara değinmek istiyoruz.

Altay Türklerine ait Tufan efsanelerinden birisine göre, eski zamanlarda Nama (Nuh) adlı meşhur bir adam vardı. Tengri Ülgen buna Tufan olacağını, insanları ve hayvanları kurtarmak için bir gemi yapmasını buyurdu. Nama'nın üç tane oğlu bulunuyordu. Oğullarına gemiyi inşa etmelerini söyledi ve Ülgen'in öğrettiği biçimde bir gemi hazırlandı. İnsanlar ve hayvanlar gemiye alındı. Bu sırada gökyüzünü sis kaplayıp, yerin altından sular fışkırmaya başladı. Gökten de yağmur yağıyordu. Bir müddet sonra sular çekilip, kara parçaları su yüzüne çıktı. Nihayet gemi bir dağın tepesinde karaya oturdu. Suyun derinliğini öğrenmek için Nama kuzgun, karga ve saksaganı yolladı, fakat onlar dönmedi. Bunun üzerine güvercini gönderdi ve güvercin gagasında bir dal ile geri geldi. Nama daha önce yolladıklarını görüp, görmediğini güvercine sordu. Güvercin üçünün de bir leşe konup, gagaladığını bildirdi. Nama onlara kıyamete kadar leş ile beslensinler diye bedduada bulundu. Tufandan sonra Nama, "Yayık Han" adıyla tanrılar arasına girdi⁴⁴.

Görüleceği üzere her iki hikâyede de bir gemi, içinde insanlar ve kuşlar mevcuttur. Muhtemeldir ki bu tür Sami menşei rivayetler Orta Asya'da yıllardır anlatılıp, halk kültürlerini de etkilemektedir.

Bilindiği gibi bu *Çingiz-nâmeler*de Alan-koa'nın ailesi farklı kabilelere dayanırılıyorsa da o, soyu temiz bir Tümet kızıdır. Altay-Sayan coğrafyasının en eski kabilelerinden birisi olarak görülen Tümetler ise, son zamanlarda Karluk Türkleriyle de ilişkilendiriliyorlar. Onlarla alâkalı hikâyelere baktığımızda; yazlık olarak Ayran Köl civarlarını, kışlık için de Tarça Nehri boylarını seçmişlerdir. İşte bunların tarihiyle ilgili dikkat çekici bir not da; Çingiz Han'ın büyük dedesi diyebileceğimiz Dobun Mergen'in bir Tümet kızı olan Alan-koa ile evlenmesidir. Diğer Türk konar-göçerleri gibi bol miktarda hayvan yetiştiren ve bunlardan da önemli miktarda süt ürünü istihsal eden Tümetler, fazla sütlerini etrafında yaşadıkları göle döktüklerinden dolayı bu su birikintisi Ayran Köl diye isim almıştır⁴⁵.

Her ne kadar *Anonim Çingiz-nâme*'de ismi geçmese de, *Moğolların Gizli Tarihi* ve Altan Topçî'den; Duva Sokor ile kardeşi Dobun Mergen'in birgün Burhan Haldun Dağına çıktıklarını ve Duva Sokor'un burada bir grup insanın Tüngelik Neh-

⁴⁴ Gömeç, *Şamanizm ve Eski...*, s. 40.

⁴⁵ S. Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, (5. Baskı), Ankara 2015, s. 152

ri boyunca yaklaştığını gördüğünü öğreniyoruz⁴⁶. Anonim Çingiz-nâme'de kırk yiğidin arasında sayılıp, bir Türkmen olduğu vurgulanan, alnında sadece bir gözü bulunup, kör olduğu söylenen, Duva Sokor için Şaba Sokor, Dobun Mergen'e de Tümogul (Tumaul) Mergen⁴⁷ deniyor. Altan Topçî'da da; Duva Sokor'un alnının ortasında bir gözü vardı ve üç günlük yolu görebiliyordu⁴⁸, bilgisine rastlamaktayız. Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi *Moğolların Gizli Tarihi* ile *Altan Topçî*'de Duva Sokor ile Dobun Mergen kardeş, Anonim *Çingiz-nâme*'de Duva Sokor, Dobun Mergen'in yoldaşdır.

İşte Çingiz Han'ın soy ağacı anlatılırken karşılaştığımız Duva Sokor ile Dede Korkut Hikâyelerindeki Tepe Göz aklımıza geliyor. Bu rivayeti kısaca hatırlayacak olursak; Basat'ın Tepe Göz'ü Öldürmesi Hikâyesi, Bayındır Han ve arkadaşlarının birgün gezerken garip bir nesneyle karşılaşması, teptikçe büyüyen bu yarattığı Uruz'un evine götürmesi, daha sonra bir canavara dönüşen bu şeyin Oguz'a musallat olması ve Basat'ın onu öldürmesi hakkında olmakla birlikte, burada üzerinde durulan konu, Türklerin kendi düşüncesizlikleri yüzünden başlarına gelen bela üzerinedir⁴⁹.

Bizim *Dede Korkut Destanı*'mızdaki Tepe Göz misali Duva Sokor'un da alnında bir gözü olduğunu görüyoruz⁵⁰. Ancak burada şunu belirtmekte fayda vardır ki, Duva Sokor geleceği sezebilen, halk arasında “gönül gözü açık” denilen bir kişidir. Belki bir din adamı, daha doğrusu bir kam idi. Çünkü metinden “onun üç günlük yolu görebildiğini” öğreniyoruz⁵¹. Bu ise bize göre izafi bir şeydir.

Bildiğimiz üzere eski Türk inancında din adamlarına kam denmekteydi ve onların pek çok özellikleri olup, gelecek hakkında da kehanetlerde bulunabiliyorlardı. Kaşgarlı Mahmud, “kam” sözünü “kâhin” diye açıklıyor. Kam kelimesinin manasını aşağı-yukarı Alaaddin Ata Melik Cüveyni de kötü ruhlarla irtibat kuran, gelecekte haber veren şeklinde almıştır. Bu söz o zamanki Müslüman Türkler tarafından da unutulmamıştı. Yusuf Has Hacip ise, *Kutadgu Bilig*'de kamları “otacılar” olarak çevirmekle beraber, bunların insan toplulukları için faydalı kişiler

⁴⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 4; *Altan Topçî*, s. 26.

⁴⁷ *Cengiznâme*, s. 68.

⁴⁸ *Altan Topçî*, s. 26.

⁴⁹ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 404-413.

⁵⁰ Eski Türkçede boynuzsuz hayvan ve saçsız adama sokar~sokor dendiğini de belirtmekte fayda var. Bakınız, Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it-Türk*, Çev. B. Atalay, C. I, 2. Baskı, Ankara 1986, s. 411; B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, Ankara 1985, s. 281.

⁵¹ *Altan Topçî*, s. 26.

olduğunu söyler. Kanaati temsil eden Ogdurmuş hakana nasihat verirken; “bazı insanlar yoksul, bazı insanlar da kaygı ile yıpranmışlardır. Bunların ilacı, dertlerine derman sendedir. Bunları tedavi et, bunların kamı ol” demektedir⁵².

Eski Türk dini üzerine yapılan araştırmalar gösteriyor ki bu inanış tek Tanrılı bir yapıya sahip olup, başta *Moğolların Gizli Tarihi* ve diğer *Çingiz-nâmelere* baktığımızda, Çingiz Han’ın da bir Tanrı’ya inandığıyla karşılaşırız. Çünkü kitabın daha girişinde Çingiz Han’ın besmelesi diye de çevrilen “Mengü Tanrı’nın gücüne” atf yapılmaktadır. Herhalde Türk düşüncesine hâkim olan bu görüş, Mogolları da etkilemiştir. Mesela Uygur kaganı Börü Ken (Mo-yen Çor) Terhin Yazıtında, Tanrı buyurduğu için devlet sahibi olduğunu bize şöyle söylüyor: “Üze Kök Tengri yarlıkaduk için, asra yağız yir igittük için elimin, törümin etinti”⁵³. Dolayısıyla yukarıda Tanrı’nın koruyuculuğu, aşağıda da vatanın bereketi sayesinde ancak hayatlar sürebilmektedir. Çingiz Han da; “Tanrı’nın ve vatanın yardımıyla kuvvetinin arttığını, Kadir Tanrı sayesinde ün aldığını”⁵⁴ söylemektedir.

Eski Türk dini üzerine yapılan araştırmalar gösteriyor ki bu inanış tek Tanrılı bir yapıya sahip olup, başta *Moğolların Gizli Tarihi* ve diğer *Çingiz-nâmelere* baktığımızda, Çingiz Han’ın da bir Tanrı’ya inandığıyla karşılaşırız. Çünkü kitabın daha girişinde Çingiz Han’ın besmelesi diye de çevrilen “Mengü Tanrı’nın gücüne” atf yapılmaktadır. Herhalde Türk düşüncesine hâkim olan bu görüş, Mogolları da etkilemiştir. Bu durumu pekiştiren bir ifade de, Korykoslu Hayton’un eserinde; Çingiz Han’ın tek ölümsüz Tanrı’ya bağlı olduğu, Mogolların yazışmalarında Tanrı’nın adını andığı şeklinde kayıttır. Mesela Uygur kaganı Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Kun/Genişleten/Yayan)⁵⁵ Terhin Yazıtında, Tanrı buyurduğu için devlet sahibi olduğunu bize şöyle söylüyor: “Üze Kök Tengri yarlıkaduk için, asra yağız yir igittük için elimin, törümin etinti”⁵⁶. Dolayısıyla yukarıda Tanrı’nın koruyuculuğu, aşağıda da vatanın bereketi sayesinde ancak hayatlar sürebilmektedir. Çingiz Han da; “Tanrı’nın ve vatanın yardımıyla kuvvetinin arttığını, Kadir Tanrı sayesinde ün aldığını”⁵⁷ söylemektedir.

⁵² Gömeç, *Şamanizm ve Eski...*, s. 20.

⁵³ Bakınız, *Terhin Yazıtı*, Batı tarafı, 3. satır: “Yukarıda Tanrı irade ettiği, aşağıda yağız yer beslediği için, devlet ve yasa sahibi oldu”.

⁵⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 51.

⁵⁵ K.Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 335.

⁵⁶ Bakınız, *Terhin Yazıtı*, Batı tarafı, 3. satır: “Yukarıda Tanrı irade ettiği, aşağıda yağız yer beslediği için, devlet ve yasa sahibi oldu”.

⁵⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 51; K.Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Haz. A.T.Özcan, İstanbul 2015, s. 76.

Tüngelik Nehri boyunca akıntı istikametinde yürüyen insanları gördüğünde, Duva Sokor kardeşine; “şu yaklaşan kişiler arasında, kara arabanın önünde güzel bir kız oturuyor. Eğer henüz evlenmemiş ise, ben onu senin için isteyeceğim”⁵⁸ der. *Anonim Çingiz-nâme*’deki gemi burada herhalde araba olmuştur. Bu insanların yanına vardığında, gerçekten Kuru Tümet beylerinden Kurıartay Mergen’in Alan-koa adındaki kızının evlenmemiş olduğunu öğrendi. Tümetler av toprakları ellerinden alındığı için Burhan Haldun civarlarında kendilerine yeni yerler arıyorlardı. Neticede Dobun Mergen, Alan-koa’ya talip oldu ve ikisi evlendiler. Alan-koa’nın Dobun Mergen’den Bugunutay ve Belgünutay adlı iki çocuğu oldu. Duva Sokor’un da dört oğlu vardı ve o ölünce çocukları amcalarını hakir görüp, ondan ayrılarak başka yere gidip, dört oymağı meydana getirdiler ki, onlara Dörben (Dörbet) dendi.

Duva Sokor’un evlatlarının amcalarından ayrılması hadisesi, daha sonra Çingiz ve ailesinin yanından akrabalarının gitmesine benzemektedir. Bu suretle yaşarlarken Dobun Mergen öldü. Ancak o vefatından önce Bayaut (Bayat) kavminden fakir bir adam ile oğluna rastlar. Dobun Mergen bu sırada bir geyik avlamıştır. Bayautlu adam bu geyik etine karşılık oğlunu ona verebileceğini söyler. Dobun Mergen çocuğa acıyarak, onu evine götürür. İşte neticede Dobun Mergen ölünce, Alan-koa eşi olmadığı halde üç oğlan daha doğurdu. Bunların da isimleri; Bugu Katagı, Bukatu Salçı, Bodun Çor Mungak (akıllı) idi. Fakat Dobun Mergen’den olan Belgünutay ve Bugunutay; “bizim annemizin kocası, erkek akrabası ve Bayautlardan şu çocuğun haricinde evde kimse olmadığı halde bu üç çocuk nerden geldiler” diye dedi-kodu yapınca, bunu anneleri duydu.

Alan-koa bir ilkbahar günü kuzu pişirerek oğullarına ziyafet verdi. Bu sırada her birine bir ok dağıttı ve onları kırmalarını istedi. Çocuklar bunda zorlanmayınca, peşinden ellerine beşer ok tutuşturup, aynı işi yapmalarını söyleyince, kıramadılar. Alan-koa daha sonra; “siz benden şüphe etmekte haklısınız, fakat her gece sarışın bir adam parlak bir ışık şeklinde çadırın bacasından girip, karnımı okşuyor ve bu esnada vücudum aydınlanıyordu. Sonra o sarı bir köpek gibi çadırdan çıkıp, gidiyordu” diye durumu açıklayıp, onların Tanrı tarafından gönderildiklerini söyledi⁵⁹.

Bu evlilik hadisesi *Anonim Çingiz-nâme*’de biraz daha farklı anlatılmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse; Üle-melek Körklü, Tümogul (Tumaul) Mergen’e karnın-

⁵⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 5-6.

⁵⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 5-8.

da insandan olmayan, ancak ışıktan peyda (nur/güneş) bir çocuğun bulunduğunu söyleyince, Tümogul (Tumaul) Mergen önemli olmadığını, kendisini istediğini ve onu kırmayacağını belirtir. Gerçekten de yattıklarında Tümogul (Tumaul) Mergen onun kız olduğunu görür. Üle-melek Körklü ömründe ilk birlikte olduğu kişinin Tümogul (Tumaul) Mergen'in kendisi olduğunu söyler. Sonra Üle-melek Körklü doğum yapar ve bebeğe Duyın Bayan ismini koyarlar. Daha sonra Tümogul (Tumaul) Mergen'in babası Torumtay Seçen ölünce, o hanlık tahtına oturmuş, Üle-melek'ten Bodunutay ve Belgütay adlı iki evladı daha olmuştur⁶⁰.

Alan-koa hikâyesi *Anonim Çingiz-nâme*'de bundan sonra başlar. Üle-melek birgün kocası Tümogul (Tumaul) Mergen'e: "Sen öldükten sonra Bodunutay (Bugunutay) ile Belgütay (Belgünutay) ülkeye hâkim olurlar. O zaman benim nurdan doğma oğlum Duyın Bayan'a belki kötü davranırlar. Sen Bodunutay ve Belgütay'ı Kalmuk'a (Kalmak) göndersen iyi olur" dedi. Bunun üzerine Tümogul (Tumaul) Mergen de iki oğluna yedişer yardımcı vererek, onları Kalmuk'a gönderdi. Kalmuklar onların neslidir.

Daha sonra karı-koca oğullarını Altan Han soyundan Töülklü'nün kızı Alan-ko (Alan-koa) ile evlendirdiler. Bunların Bodun Çor, Kagın Çor ve Salçut adlı üç çocukları dünyaya geldi. Tümogul (Tumaul) Mergen yirmi, Duyın Bayan ondokuz sene hüküm sürdüler. Duyın Bayan ölmeden evvel bir kurultay toplayıp, halkına ne ilginçtir ki; "benim üç oğlum Bodun Çor, Kagın Çor ve Salçut yurt kurmaya layık değiller. Fakat ben ölsem de, ışık (güneş) olup aşağı inerim, Alan-ko'ya döl bırakıp, kurt gibi çıkarım ve ülkeme yararlı bir oğlum doğar. Ona sahip olun" diye vasiyet ettikten sonra ölür⁶¹.

Altan Topçı'da da aşağı-yukarı bunlara benzer bir hikâyeye karşılaşıyoruz: Burani Ging (Çin) Wang Kagan'ın dördüncü nesilden Duva Sokor ve Dobu (Dobun) Mergen diye iki oğlu mevcuttu. Duva Sokor'un alınımın ortasında bir gözü olup, üç günlük yolu görebilirdi. Onun Dayır ve Boro adında iki atı bulunmaktaydı. Duva Sokor küçük kardeşi Dobu Mergen'i yanına alıp, Burhan Haldun'un tepesine çıkıp, oturdu. Tengilik (Tüngelik) Nehri boyunca bir grubun geldiğini gören Duva Sokor kardeşine; "kapalı arabamın içinde çok güzel bir kız var, git ona bak" der. Bu kız Tümetlerden Surultay (Kurıltay) Mergen'in kızı Alung (Alan) Koa idi. Dobu Mergen onu aldı ve ondan Bugu Katagis (Katagı) ve Bukuçı (Bukatu) Salçı isminde iki oğlu dünyaya geldi.

⁶⁰ *Cengiznâme*, s. 69-70.

⁶¹ *Cengiznâme*, s. 70-71.

Dobu Mergen öldükten sonra Alung (Alan) Koa evlenmediği halde Begter, Belgütay ve Bodun Çor adında üç çocuk daha doğurdu. Ancak büyük oğulları Bugu Katagis ile Bukuçı Salçı, yanımızda hiç erkek olmadığı halde bu üç çocuk nasıl dünyaya geldi diye konuşunca; Alung (Alan) Koa haklısınız dedi. Sonra her oğluna bir ok verip, onları kırmasını istedi. Onlar da bunları ortadan böldüler. Sonra çocukların beşer oku kırmalarını söylediyse de, bunu başaramadılar. Kadın evlatlarına “işte bu oklar gibi bir durursanız kuvvetli olursunuz” dedi⁶². Bunun ardından sözlerine şöyle devam etti: “Gece karanlığında parlak bir ışığın içinde çocuğa benzer bir yaratık çadırıma girdi. Sonra karnımı elleriyle ovalayıp, sarı tüylü bir köpek gibi çadırdan çıktı”⁶³. Burada bir hususa daha değinip, asıl meselemize geçmek istiyoruz. O da; *Moğolların Gizli Tarihi* ve *Altan Topçı*’da Alan-koa, Dobun Mergen’den sonra üç, *Anonim Çingiz-nâme* de ise iki çocuk daha dünyaya getirmiş olmasıdır.

Şecere-i Türk’te Yılduz Han’ın iki oğlu doğmuş, bunların birinden Dobun Bayan, diğerinden de Alan-koa adlı kızı olmuştur. Büyük bir toyun ardından Dobun Bayan ile Alan-koa evlendiler. Moğolların başına da Dobun Bayan geçti. Sonra Ebu’l-gazi, otuz yaşlarında ölen Dobun Bayan’dan büyüğünün adı Bilgenüt, küçüğünün Bögenüt olan iki oğul kaldı⁶⁴ diyor. Daha evvelce de değindiğimiz üzere bu hikâye diğerlerinden biraz farklıdır. Her şeyden önce Türklerde yakın akraba evliliği olmadığı gibi, kardeşler arasında bir yakınlaşma Moğollarda da görülen bir şey değildir. Biz burayı Ebu’l-gazi’nin uydurduğunu düşünüyoruz. Bu durumu bir kenara bırakırsak eğer, bir müddet sonra dul kalan Alan-koa’ya birçok talip çıktı, fakat o evlenmedi. Çocukları büyüüp yiğit oluncaya kadar kabilenin başında kalacağını, sonra da işleri onlara bırakacağını söylüyordu.

Nice zaman geçti. Bir gün çadırın tünlüğünden bir ışık girdi. Işığın içinde sanki sarışın, gözü gök bir adam vardı. Bu kişi onun yanına geldi. O kadar şaşırmış ve korkmuştu ki dili tutulup, bağıramadı. Arkasından bu varlık geldiği gibi bacadan çıkıp, gitti. Bu durum epey bir vakit sürdü. Ondaki değişikliği gören halk

⁶² Bazı kaynaklarda Çingiz Kagan’ın ölmeden önce, çocuklarını yanına çağıracağı, onlara birbirlerine kardeşçe yaşamalarını öğütlediği, bunun için de uygulamalı bir örnek verdiği söylenir. Buna göre; Çingiz her evladına bir ok getirmesini buyurur. En büyük çocuğu okları kıramaz. Ardından ikinci ve üçüncü oğlu da bunu dener ise de, onlar da başaramaz. Nihayet küçük evladına okları teker teker kırmasını söyler ve hepsi kolaylıkla parçalanır. Bunun üzerine o, “oğullarım bakın, eğer böyle teker, teker olursanız herkes sizi kolayca kırar. Ama birlikte hareket eder iseniz, kimsenin gücü size yetmez” mealinde bir öğüt verir. Bakınız, Hayton, *a.g.e.*, s. 82.

⁶³ *Altan Topçı*, s. 26-27.

⁶⁴ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 29, 46-47; Abulgoziy, *a.g.e.*, 29, s. 45.

dedikoduya ve şüpheye kapıldılar. Alan-koa da “inanmıyorsanız, kendiniz gelip bakın” dedi. Gerçekten de ahali çadırın tünlüğünden bir şeyin girip-çıkıldığını görünce ona inandılar.

Neticede Alan-koa'nın üç oğlu daha dünyaya geldi. Büyüğü Bugu Katagan (Katagı), ikincisi Buskun Çalçı (Bukatu Salçı), üçüncüsü Bodun Çor Mungak idi. Çingiz Han ile Mogolların birçok boyu onun neslindedir⁶⁵.

Şibani-nâme'de de aşağı-yukarı benzer şeyler anlatılıyor. Alan-koa'nın kocası Dobun Bayan genç yaşta ölünce, bir müddet kocasız kaldı. Bir zaman sonra ak evin (çadır) penceresinden Alan-koa'nın içerisine bir nur (ışık) girdi. O, bundan korktuğundan kimseye söyleyemedi. Durum böyleyken, doğum vakti kocasının kardeşleri, diğer akrabaları bir araya gelip; “sen kocasız bir hatundun, boyun neden kısaldı” diye sordular. O da; “benim temizliğime (namusuma) Hâk Teâlâ şahittir. Benden kötü bir şey beklemeyin. Ben bundan utanırım. Her gece bir nur içime giriyordu. Rüyamda sarı benizli, mavi gözlü birisi yavaşça bana geliyor, sonra da sessizce önümde kayboluyordu. Benim hakkımdaki şüpheniz yanlıştır”, dedi. Bunun üzerine Dobun Bayan'ın akrabaları durumu araştırdılar ve onun doğruluğuna karar verdiler. Birkaç gün sonra da Alan-koa üçüz oğul doğurdu. Ancak pek çok tarih kitabında kırk gün hamile kaldı, kırk gün sonra doğurdu diye yazar. Büyük oğlunun ismini Yukun Katakı (Bugu Katagı) koydular. Katakın kavmi onun neslindedir. Ortancanın adını Buskun Salçı (Bukatu Salçı) verdiler. Salcıyutlar bundan gelir. Küçük oğlanın ismine Bozançar (Bodun Çor) dediler. Bodun Çor ile ağabeylerinin nesline ve onların çocuklarına Nirun derler. Temiz bir soydan türemişlerdir. Bugunutay'ın soyundan gelenlere de Dürülgün demişlerdir. Bunlar da Çingiz Han'a destek olmuşlardır⁶⁶.

Bir nev'i *Oğuz Kagan Destanı* ve *Çingiz-nâme* niteliğinde olan meşhur *Han-nâme*'yi incelediğimizde; Çingiz Han'ın büyük büyük annesi ve Buyan Han'ın kızı Alan-koa, büyüyünce babasından ayrı bir çadır ister. Gece olup, evinde uyumaya başlayınca, çadırının tünlüğünden parlak bir ışık içeri girer. Bunun ardından onun kaldığı yere bir kurt gidip-gelmeye başlar. Daha sonra Alan-koa kendini hamile bulur. Nihayet anlar ki, gece çadıra giren ışık içindeki kurttan gebe kalmıştır. Neticede kadın sırrını anasına söyler, ama kadın bunun neden kaynaklandığı hususunda kuşkulandır. Anası çocuğunu kontrol ettiğinde onun hâlâ kız olduğunu görür ve

⁶⁵ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 46-47; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁶ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 73-74.

bunun İlahi bir şeyden geldiğine karar verir⁶⁷. İşte *Cami'üt-Tevarih*'e göre; Nirunlar, Alan-koa'nın doğurduğu çocuklar olup; bunlar asiller, Dürliğin ve diğerleri de geriye kalan Mogollarıdır⁶⁸. Bu meseleye ileride yeniden döneceğiz.

Bununla beraber *Kazan Oguz-nâmesi*'nde ise; Hz. Âdem ve Hz. İsa'nın da babasız dünyaya gelmeleri ve Çingiz Han'ın ataları anlatılırken, belki de bu suretle İslamiyete yaklaştırılması, ayrıca Bodun Çor'un yine bir kurttan neşet etmesi, birtakım *Çingiz-nâmeler*de sarı tüylü hayvan denilen varlığın, *Kazan Oguz-nâmesi* ve kullandığımız *Anonim Çingiz-nâme*'de açıkça kurt olduğu⁶⁹ gözden kaçmamakla beraber Alan-koa'nın büyük ceddinin de Oguz Kagan gösterilmesi dikkat çekicidir.

Kadınların erkeksiz gebe kalmaları veya cinsi münasebet haricinde doğurmaları destanlarda ve halk hikâyelerinde sıkça görülen bir durumdur. Mesela Hz. Meryem'in babası olmadığı halde Hz. İsa'yı dünyaya getirmesi gibi. Tanrı'nın gönderdiği bir ışık veya kutlu bir varlığın aracılığıyla gebe kalma, evvelce de söz ettiğimiz üzere nur-aydınlık ve temizliğin bir karşılığıdır.

Bütün bu Çingiz-nâmelerde anlatılanların içinde mutlaka *Oguz Kagan Destanı*'nın izlerinin bulunduğunu sanıyoruz. Bunu şöyle bir hatırlayacak olur isek; “günlerden birgün Oguz Kagan Tanrı'ya yalvarmaktaydı. Karanlık bastı. Gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oguz Kagan oraya yürüdü ve gördü ki; o ışığın içinde bir kız var. Yalnız oturuyor. Başında ateş gibi parlak bir beni bulunuyordu. Kutup Yıldızı gibiydi. Bu kız öyle güzeldi ki; gülse gök gülüyor, ağlasa gök ağlıyordu. Oguz Kagan onu görünce aklı gitti, sevdi aldı. Onunla yattı ve dileğine sahip oldu.

Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kün (Gün) adını koydular. İkincisine Ay adını verdiler. Üçüncüsüne de Yılduz (Yıldız) ismini taktılar.

Yine birgün Oguz Kagan ava gitti. Önündeki göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız duruyordu. O da yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi. Saçı ırmak suyu gibi dalgalıydı. Dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse; “eyvah ölüyoruz” der ve tatlı süt, acı kırmızı olurdu. Oguz Kagan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü. Onu sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğine sahip oldu.

⁶⁷ İmami, *a.g.e.*, s. 314-316.

⁶⁸ Reşideddin, *a.g.e.*, s. 131; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s. 190.

⁶⁹ *Cengiznâme*, s. 71; *Oguzname Destanı*, Ankara 1998, s. 90a-91a; S. S. Ükten, *Kazan Oguznamesi'nin Tarihsel ve Kültürel Açından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 164-165.

Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kök (Gök) adını koydular. İkincisine Tag (Dağ) adını verdiler. Üçüncüsüne de Tengiz (Deniz) ismini taktılar⁷⁰.

Oguz'un eşleri ve çocuklarının dünyaya gelmesine benzer bir şekilde, ışık ya da nur motifini 8. asrın ikinci yarılarında Çin'de büyük bir Türk ayaklanması başlatan ünlü An Lu-shan'ın doğumunda da görmek mümkündür. Çince belgelerden yola çıkarak bu hadiseye baktığımızda: "Büyük Arslanlar (A-shih-te) ailesinin kadın kamlarından birisi sürekli savaşçı bir oğlan sahibi olmak için Tanrı'ya yakarıyordu. Dilekleri Tanrı katında kabul oldu ve bundan kısa bir süre sonra hamile kaldı. Nihayet doğum günü geldiğinde, beklenmedik bir anda çadırın tepesinden giren bir ışık her tarafı aydınlattı. Bu sırada kurt, kuş, bütün yabancı hayvanlar uludu. Sanki onun doğumunu hep birlikte kutluyorlardı. Obada bulunan kamlar bunu gökteki birtakım olaylara yordular ve şans getireceğini söylediler.

Fakat o zaman onların yaşadığı yer Çin imparatorluğunun kontrolü altındaydı. Çinli görevliler bu hadiseyi duyduklarında hemen oraya vardılar. Tanrı'nın gönderdiğine inanılan bu çocuğun ortadan kaldırılması lazımdı. Çadırı kuşatarak içindekileri öldürmek istediler. Ama anne ve çocuk durumdan haberdar olunca oradan kaçtılar ve daha evvelki yıllarda buralara gelen Kök Türk kabilelerinin arasına saklanarak, ölümden kurtuldular. An Lu-shan'ın annesi de Tanrı tarafından esirgindiklerine inanıyordu. Onu Tanrı'nın bir lütfu olarak gören kadın çocuğuna Batır/Urungu (savaşçı anlamına gelen Ya-lo-shan) adını verdi⁷¹.

Görülebileceği üzere *Oğuz-nâme* ve diğer Türk destanlarında geçenler ile *Çingiz-nâme*'de anlatılanların arasında bir benzerlik vardır. Esasında burada vurgulanmak istenen Türk çocuklarına, dolayısıyla hakanlarına annelik yapan sütü temiz kadınların namuslarıdır. Kadın-erkek ilişkilerinde de sevgi ve saygının olması bir yana, ne geçmişte, ne de günümüzde Türk kadını sıradan bir kişi değildir. Tarihteki Türk kadınları her işi yapabildikleri gibi, erkeklerle mücadele edebilecek kadar da güçlüydüler. Türk sözlü edebiyatının muhteşem eserlerinden *Dede Korkut Destanlarından* "Kanglı Koca-oğlu Kan Turalı Hikâyesinde", Selcen Hatun'un Kan Turalı ile düşmanlara karşı savaşması; Banı Çiçek ve Beyrek'in aşkının anlatıldığı

⁷⁰ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 46.

⁷¹ Ayrıca Çince yazımın ilk hecesinin anlamları içinde "güvenli, tehlikesiz, oturmak, yerleşmek, refah, sukunet"; ikinci hecede "şans, talih", üçüncü hecede de "dağ" gibi manalar vardır. Bakınız, K.Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 4, 190; S. Gömeç, "Türk Tarihinde An Lu-shan ve Destanı", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2011, s. 427-431.

“Kam Börü Beg-oglu Bamsı Beyrek Hikâyesinde”, Banı Çiçek ile Bamsı Beyrek’in yarışmaları buna güzel birer örnektir. Bu durumu incelediğimizde, eski çağlarda da namuslarına son derece düşkün olan ve çirkin hareketlerde bulunmayan Türk kızlarının yanına yaklaşmak bile mümkün değildi, çünkü hepsinin kuşağında birer hançer mutlaka bulunuyordu. Zaten yüz kızartıcı bir suçu işleyenin de cezası ölümdü.

Ayrıca 10. asrın başlarında Türk yurtlarında dolanan bir Arap olan İbn Fadlan, “zina eden kim olursa olsun, el ve ayaklarından bağlarlar; sonra o kişiyi balta ile ikiye parçalarlardı”, diyor. Bütün bunlar bize Türk aile ve içtimai hayatının ne kadar sağlıklı olduğunu göstermeye herhalde yeter.

Türk tarihinin ve kültürünün yine şaheserlerinden olan *Dede Korkut Hikâyesinin* girişinde, hanımlar şöyle ayrılır: “Kadınlar dört türdür. Birisi evi yapan diktir, birisi soy kuruttur, birisi doldurur, birisi de ne kadar uğraşsan işe yaramazdır. Evin dayağı odur ki, oavadan, yayladan bir misafir gelse, yedirir, içirir, ağırlar, hoş tutup gönderir. O Ayşe, Fatma soyudur. Beyim, onun çocukları yetişsin, ocağına böyle kadın gelsin”⁷².

Eski Türk toplumunda kadın her türlü hakka sahip iken, maalesef İslamiyet de dâhil olmak üzere girilen değişik din çevrelerinin tesiriyle kadın haklarında bir daralma olduğunu da, herhalde kimse inkâr edemez.

Yukarıda da benzer şekilde geçtiği üzere *Oguz Kagan Destanı*’nda, Oguz’un çocuklarına bir ok kırdırma hadisesi vardır. Oguz Kagan çocuklarına verdiği nasihatlarından birinde: “Benim öğütlerime ve törelere uymayanlar düşman karşısında hezimete uğrarlar”, dedikten sonra bir ok istedi. Eliyle bunu kırdı. Ardından, “iki ok verin” dedi ve bunları da parçaladı. Sonra çocuklarının üçünden üç ok aldı. Onları da diziyle kırdı. Altı evladından da ok diledi, ama bunları parçalayamadı. Peşinden çocukları ve torunlarından yirmidört ok istedi, bir iple onları bağladı ve “ne kadar güçlü olursanız olun, kıramazsınız. İşte sizde bunlar gibi birlikte hareket edin” dedi⁷³. Dolayısıyla bize göre Alan-koa’nın evlatlarına ok kırdırması olayı *Oguz-nâme*’den kopyalanmıştır⁷⁴.

⁷² L. Cahun, *Introduction à L’Histoire de L’Asie*, Paris 1896, s. 64; Z.V. Togan, “Hazarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, 5. Baskı, İstanbul 1988, s. 407; H.A. Dakuki, “Emevi Hilafeti Devrinde Hazar Tehlikesi”, Çev. M.F. Toprak, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 25/1, Ankara 1988, s. 102-103; Gömeç, *Türk Destanlarına...*, s. 318; S. Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, C. II, Ankara 2014, s. 17-28; *Cengiz İmparatorluğu*, Çev. A. Danuu, İstanbul 2012, s. 132.

⁷³ A. Bakır, “Tevarih-i Al-i Selçuk Oğuz-namesi”, *Turkish Studies*, 3/7, Erzincan 2008, s. 191.

⁷⁴ Süleyman er-Ravendî’nin, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr* adlı eserinde Tugrul Beg ile alâkalı şöyle bir

Daha evvelce belirttiğimiz üzere burada Nirun ve Dürliğin meselesini de kısaca açıklamayı düşünüyoruz. Bu iki topluluğu, yani Nirun ve Dürliğinleri biz daha çok *Ergenekun Destanı*'nın Mogollara uyarlanmış nüshalarında görüyoruz. Onların geçtiği yer ise, söz konusu destan hakkında bizlere bilgi sunan *Cami'üt-Tevarih*'tir. Devlet adamı ve tarihçi Reşideddin'in bu eseri Mogollar için olduğu kadar, Türk tarihi ve kültürü açısından da son derece mühimdir. Dolayısıyla ilk önce bu eserdeki ilgili kısımlara bir göz atacağız.

Kitabın dördüncü bölümünde, "Eski Zamanlarda Mogol Olan Türk Boyları" bahsinde şunlar anlatılmaktadır: "Mogol kabileleri iki kısma ayrılırlar; Nirun ve Dürliğinler. Nirun'dan maksat, Alan-koa neslinden gelenler; Dürliğinler de geriye kalanlardır"⁷⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere Nirunlar, Dürliğinlerden biraz daha yukarıdadır. *Şecere-i Türk* ve *Anonim Şibani-nâme*'de Dobun Bayan Kıyat neslinden, Kuralas (Kurulas) ailesinden Alan-koa (kova) adlı bir kız alır. Tanrı'nın izniyle ondan iki oğlu olur. Birinin ismini Bilgüt (Belgütay), diğeri'nin adını Bügünü (Bugunutay) koyar. İşte Mogolların iki kolu onların neslindedir. Buna bağlı olarak Şibani-nâme'de; bazıları analarından dolayı Nirun, bazıları da Dürliğin (Derliğin) der. Bu ifade tarih kitaplarında çok ihtilafıdır. Doğrusunu Allah bilir⁷⁶ sözlerine yer verilmiştir.

Daha önce de atf yaptığımız *Han-nâme*'ye göre, Nirunlar Alan-koa'nın doğurduğu çocuklar olup; bunlar asiller, diğeri'leri de geriye kalan Mogollardır⁷⁷. Hatta Ebu'l-gazi Nirun'u "nur"⁷⁸ ile alâkalandırıyor ki herhalde bu bir halk yakıştırmasından başka bir şey olmasa gerekir.

Nirunlara Kıyat-Börçiginler de denir ki, Çingiz Han bu üç çocuğun en küçüğü Bodun Çor'un (Bodon-çar) soyundan gelmektedir. Yine *Cami'üt-Tevarih*'e baktığımızda, Dürliğinler *Ergenekun*'da çoğalanların neslidir, cümlesiyle karşılaşmaktayız⁷⁹. Bununla beraber, *Ergenekun Destanı*'nın Mogollara uyarlanmış nü-

---

hikâye anlatılır: Tuğrul Beg kardeşine bir ok verir ve "kır onu" der. Kardeşi oku ikiye parçaladıktan sonra bunları yan yana koyup tekrar kırmasını ister. Bu kez de dilediği gibi olur; ama üç oku biraz zor parçaladıysa da, dört olunca beceremez. Bunun üzerine Tuğrul Beg; biz de bu oklara benzeriz, ayrı ayrı olursak, biraz kuvvetli herkes bizi yenmeye çalışır, fakat bir arada durursak, bizi kimse alt edemez, der. Bakınız, Süleyman er-Ravendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr*, Çev. A. Ateş, C. I, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 101.

⁷⁵ Reşideddin Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih*, Çev. A. Gölpinarlı, İstanbul (tarihsiz), s. 131.

⁷⁶ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 39; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 38; Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁷⁷ Reşideddin, *a.g.e.*, s. 131; İmami, *a.g.m.*, s. 314-316.

⁷⁸ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 39-40; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 38-45.

⁷⁹ Reşideddin, *a.g.e.*, s. 132-134; A.K.D'Ohsson, *Mogol Tarihi*, Çev. B. Apyaydın, İstanbul 2008, s. 37; E. Avirmed, "Bodonçar-Mungah Adı Hakkında", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (The Journal of International Social Research), 3/11, Samsun 2010, s. 79-82.

hasında, Dürülgün'î şahıs adı olarak da görmek mümkündür⁸⁰. Burada, Kıyat Han otuz yıl hükümdarlık yaptıktan sonra ölür ve yerine oğlu Dürülgün geçer. O da yirmi yıllık hakanlığının ardından vefat etmiştir, deniyor⁸¹. İlginç olan ise, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Nirun ve Dürülgünlerin adının geçmemesidir.

Han-nâme'de de buna benzer bir hikâye anlatılıyor. Gün Han (Gül Han) oğlu Kimeri'nin soyundan gelen Kıyat isimli bir han vardır. Kıyat devrinde Turan ülkesi şenlenir. Sonra onun Dürülgün adlı bir oğlu dünyaya gelir ve Kıyat ölünce de babasının tahtına oturur. Onun da bir çocuğu vardır ve buna Kuralas (Kurulas) Han derler. Kuralas'ın oğlu Noyan onbeş yaşında ölünce, halkın başsız kalma durumu ortaya çıkmış idi. Bu sırada beyler devreye girmiş ve Kuralas'tan ne kaldığını araştırırlarken, Noyan'ın genç eşinin karnında bir bebeğinin olduğunu öğrenirler. İnsanlar günlerce bekledikten sonra doğan bu çocuğa Buyan adını verdiler⁸². Bununla beraber Han-nâme'de anlatılanlar biraz daha fantastik ve iç içe girmiş hikâyeler gibidir. Çünkü Alan-koa'dan doğan Bodun Çor'un dedesinin Hz. Muhammed'e bağlanması⁸³ bunu ortaya koyuyor.

Kuralas ya da Kurulas hususunda *Şecere-i Türk*'te, kalabalık bir kabile oldukları, Kıyan'ın neslinden geldikleri, Ergenekun'dan çıkarken onların başında Kurulas urugundan Börte Çona'nın olduğu, o ölünce de yerine oğlu Kök Maral'ın geçtiğine vurgu yapılmaktadır. Şecere böyle devam edip, gider. Yukarıda da değindiğimiz üzere, sonra baştaki Yıldız Han'ın öldüğü ve iki çocuğunun kaldığı, birinden Dobun Bayan adlı oğlunun türediği, diğerinden de Alan-koa isimli kızının doğduğu⁸⁴ söylenir.

İşin aslına bakılırsa, Reşideddin tarafından kaleme alınan Oguz Kagan ve Ergenekun destanları Mogollara ve Çingiz Han'a yeni bir nesep uydurmak amacıyla değiştirilmiştir. Bugün bu durum aşağı-yukarı kabul gören bir hakikattir. Sonradan düzülen Mogol destan geleneğine göre, Mogol kavminin teşekkülünde ve yükselmesinde iki kabile söz konusudur. Bunlardan birisi Nirunlar⁸⁵, diğeri de Dürülgünler. Yani Nirunlar Boz Kurt'un (Kök Börü) çocukları, Dürülgünler de Asya halkları arasında mühim bir yeri olan Arslan'ın ahfadıdır.

⁸⁰ Şecere-i Türk'te Dürülgünler Negüz evladı olarak görülmektedir. Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 39; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 38.

⁸¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 410.

⁸² İmami, *a.g.m.*, s. 313.

⁸³ İmami, *a.g.m.*, s. 315-316.

⁸⁴ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 29; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁵ Nirunları Kitanlarla eş tutanlar da vardır. Bakımsız, B.Batsuren, *Mongolın Ertmiş Ulsuudn Nutag Devsger*, Ulaanbatar 2003, s. 61.

Ergenekun Destanı'nın Mogollara tasarlanmış şeklinde karşımıza Nirunlar (Börüler) ve Dürülgünler (Arslanlar) diye iki aile çıkıyorsa; o zaman Türklerde de bu adlar ile anılan iki kabilenin olması gerekiyor. Bunu ispatlayabilmemiz için de, elbette tarihi kaynakları incelememiz lazımdır. Bununla beraber Türk tarihine ve kültürüne baktığımızda, Türk devletinin yükselmesinde ve gelişmesinde zaman zaman birtakım liderlerin ön plana çıktıklarını görürüz. Mesela Bumın ve İstemi, Bilge ile Köl Tigin, daha sonraları Tugrul ve Çağrı gibi. Bu durum bütün Türk tarihi için geçerlidir. Bazan millete ve devlete öncülük edenler şahıslarsa, bazan da aileler bu işi üstlenir: Yağlakarlar, Yağmalar, Çigiller, Kınıklar, Kayılar gibi. İslam öncesi Türk tarihinin kaynaklarında ise devlet kurucusu iki aile ile karşılaşıyoruz. Bunlardan birisi Börülüler (A-shih-na), diğeri de Arslanlardır (A-shih-te).

Kök Türk Kaganlığının ihyası sırasında gördüğümüz A-shih-telerin kimliği konusunda bugüne kadar ciddi bir araştırma yapılmamışsa da, A-shih-naların kim olduğu hususunda üç-aşağı, beş-yukarı birtakım tahminler ileri sürülmektedir. Biz Türklerde, iki hayvanın kültürümüzde mühim bir yeri vardır. Bunlardan birisi kurt (börü), diğeri de arslandır ki (veya bars= tonga), A-shih-na'nın (Aşina) kurt ile alâkasını aşağı-yukarı herkes kabul etmektedir. Arslan da büyük bir ihtimalle A-shih-te (Aşite) ailesinin sembolü olabilir. Bu bizim kültür hayatımızda gayet normaldir⁸⁶. Çünkü Türk boylarına ad verme gelenekleri içinde hayvan isimlerine de rastlıyoruz (Ak Koyunlu, Kara Koyunlu, Kara Keçili, Sarı Keçili, Alayuntlu vs).

Yüzlerce sene Türklerle beraber yaşayan, sayıca ve kültürce Türklerden daha aşağı olan ve bu yüzden de ister-istemez Türklerden etkilenmek zorunda kalan Mogollar, 10. asırdan sonra hem toplum yapısıyla, hem de devlet teşkilatı açısından Türkleri taklit ettiler. Ayrıca bunun dışında bir yol izlemeleri de mümkün değildi. Çünkü kendilerinden önceki en mükemmel örnek olarak iki toplum ve devlet teşkilatı söz konusu idi ki; bunlardan birisi Çin, diğeri de Türklerdi. Çin sistemini benimsemeleri onların yaradılışına aykırıydı. Buldukları coğrafyayı, geçim vasıtalarını ve hâkim oldukları halkları göz önüne alınca, Çin usulünde yapılanmanın hiçbir anlamı yoktu. Zaten Türk-Mogol Devletinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Kubilay Kagan'ın düştüğü hata bunu ispatlamaktadır. O zaman karşılarında yegane numune olarak Türk devlet teşkilatı ile toplum düzeni bulunuyordu; neticede onlar da bunu seçtiler.

⁸⁶ S. Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 14- İki Aşite Beyi", *Orkun*, Sayı 65, İstanbul 2003, s. 34-35.

Böyle olunca Türklere ait pekçok şey Mogol toplumuna da yansdı. Herşeyden önce Çingiz Han'ın Mogolları Türk nüfus ile kıyaslandığında o kadar azdı ki, Çingiz Han mecburen Türklere de kendisini kabullendirmek durumundaydı. O vakit, muhtemelen etrafındaki Uygur Türkü danışmanlar vasıtasıyla ona bir şecere uyduruldu, bu da; Türklerin türeyişi ve Oguz Kagan destanlarının bir kopyasıydı. İşte bu soy kütüklerinin tanzimi sırasında devlet adamlarıyla, alimler, Türk devletinin teşekkülünde ve yükselişinde iki aileyle karşılaştılar. Bunlardan birincisi bütün Türk kökenli halklar tarafından saygı duyulan ve sevilen idareci kabile Börülüler (A-shih-na/Aşına/Çona), diğeri de onlara daima yardımcı olan ve 8. asırdan sonra iktidar mevkiine geçmeyi başaran Arslanlardı (A-shih-te/Aşite). İşte Mogollar da, milli destanlarını oluştururlarken bu iki aileyi örnek alarak, herhalde Nirun ve Dürülin adındaki bu sülaleleri ön plana çıkarmışlardır⁸⁷.

Moğolların Gizli Tarihi'ni takip ettiğimizde, Alan-koa öldükten sonra kardeşler arasında bir anlaşmazlık yaşanır ve diğeri dört kardeş Bodun Çor'a payımı vermeyince, o da Onon Nehri boyundaki Bolçun-aral'a (Balçun-ara) gelir. Bu sırada dişi bir karçığayın (kut kuşu veya Türk kuşu), bir sülünü yediğini görür ve tuzak kurarak karçığayı yakalayarak, onu besler. Bodun Çor'un yiyeceği bitince kurtlar tarafından kayaların içine sıkıştırılmış av hayvanlarını vurarak, onlarla paylaşır veya kurtlardan arta kalanları yiyerek karnını doyurur⁸⁸.

Altan Topçı'daki rivayet buna benziyorsa da, bir-iki farklılık olduğunu görüyoruz. Alan-koa'nın beş çocuğundan biri olan Bodun Çor anaları ölünce; payına düşüne zayıf bir at ile Onon Irmağının yukarılarına gider. Burada bir kurtun avladığı geyiği, bir kaya kovuğuna sakladığını fark etti. Gizlice kurtun yanına yaklaşır, onu öldürdü. Sonra Onon kıyısında kendine ev yaparken, bir karçığayın, sülün avladığını gördü ve onu tuzak kurarak yakaladı. Bunu eğiterek kuş avlamak için kullandı. Bu sırada nehrin aşağısına da bir oymak yerleşmişti. Bodun Çor zaman zaman oraya gidip, kırmızı içiyordu. Bir süre geçince kardeşlerinden Begter onu merak etti ve araştırmaya geldi. Bodun Çor ağabeyi ile karşılaştıktan sonra bu oymağı alalım mı diye sorduysa da, Begter diğeri kardeşlerinin yanına gidip, orada konuyu tartışmayı önermişti⁸⁹.

Tercümelerde, kaynakta belirtilen karçığay denilen kuş umumiyetle bozdo-

⁸⁷ S. Gömeç, "Türklerin ve Mogolların Tarihi İki Boyu", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s. 465-466; Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, s. 235-244.

⁸⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 9.

⁸⁹ *Altan Topçı*, s. 28-29.

ğan diye çevrilmektedir. Fakat biz bunun mahiyetinin çok daha farklı olduğunu düşünmekteyiz. Bilindiği üzere eski Türk devletinde siyasi iktidar “kut” kelimesi ile ifade edilmiştir. Yani Kut’un sahibi olan devletin de hâkimidir. Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında; “Tanrı irade ettiği ve kendi devleti (talihi-kısmeti) var olduğu için”⁹⁰, hakanların tahta çıktığına vurgu yapılıyor. Buradan da anlaşıldığı üzere, Bilge Kagan’a devlet Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Kök Türk tarihinden hatırlayacağımız gibi, İl-teriş Kagan’ın ölümünden sonra belki de kısa bir müddet devletin başına geçen İl Bilge Katun’un iktidarı da “kut” ile şöyle açıklanmaktadır: “Umay teg ögüm katun kutnga inim Köl Tigin er at boltı”⁹¹.

Yukarıda verilen örnekler çerçevesinde Kök Türk Yazıtlarına baktığımızda, “kut” ve “kutluluk” Türk kaganlarına, dolayısıyla hükümdar ailesine ve kişilere Tanrı tarafından bağışlanmaktadır. Türk kültür tarihinin abidelerinden birisi olan Kutadgu Bilig’de kut’un mahiyeti aşağıdaki cümlede çok güzel bir şekilde açıklanmıştır: “Fazilet ve kısmet kutdan doğar, beyliğe giden yol ondan geçer, herşey kut’un eli altındadır”⁹².

Kut hükümdara veya bunu hak eden şahsa “kut kuşu” diyebileceğimiz bir hayvan tarafından, herhalde sembolik olarak geliyordu⁹³. 2001 senesinde Bilge Kagan’ın hazineleri içerisinde bulunan ve Bilge’ye ait olduğu sanılan tacın üzerinde, ağzında çok değerli bir taş tutan kuş motifi bunu yansıtmaktadır⁹⁴. Bir ihtimal günümüz Türklerindeki “talih kuşu” düşüncesinin temeli burada yatmaktadır.

Aynı kuş, bize göre ilginç değil ama Çingizliler çağında da arma ya da sem-

⁹⁰ Bakınız, *Köl Tigin Yazıtı*, Güney tarafı, 9; *Bilge Kagan Yazıtı*, Kuzey tarafı, 7: “Tengri yarlıkadukın için, özüm kutım bar için”.

Bakınız, *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 29; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 23: “anta kisre Tengri yarlıkaduk için, kutım bar için, ülüğim bar için”.

⁹¹ Bakınız, *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 31: “Umay’a benzeyen annem katunun devleti (kutu) sayesinde, küçük erkek kardeşim Köl Tigin er adını aldı”.

⁹² Gömeç, *Türk Kültürünün...*, s. 77-78.

⁹³ Bu kuş umumiyetle Ön Asya masallarında geçen Zümrüd-ü Anka ile bir tutulan Huma (Kumay) kuşuyla birleştirilir ki, bunun yanısıra meşhur Attila’nın (Ata İllig) sancağı ve tacı ile Nagyszentmiklos’daki sürahinin üstünde bir “Tuğrul Kuşu” olduğunu biliyoruz. Bu herhalde Bilge Kagan ile Köl Tigin’in başlıklarındaki kuştan başka bir şey değildir (Bakınız, K.Fischer, *Die Hunnen im Schweizerischen Eifischthale*, Zürich 1896, s. 98-99; Ş.Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi*, C. III, İstanbul 1339, s. 138; Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 108-110; L.Rasonyi, “The Psychology and Categories of Name Giving Among the Turkish Peoples”, *Hungaro-Turcica*, Studies in Honour of Julius Németh, Budapest 1976, s. 210; E.Çoban, “Macarların Turul Efsanesinde Türk Kültürünün İzleri”, *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 2009, s. 667). Bu, çağımızda herhalde devlet veya talih kuşu olmuştur.

⁹⁴ S. Gömeç, “Moğolistan’daki Türk Anıtları”, *Türk Edebiyatı*, Sayı 361, İstanbul 2003, s. 127-129; Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 198.

bol olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla iki toplumun etkileşimi açısından bu gibi durumlar belirleyici bir rol oynar.

Belki burada şuna da değinmekte fayda vardır. Bilindiği gibi *Oguz Kagan Destanı*'nin İslam öncesi kayıtına baktığımızda da karşımıza bir kuş motifi çıkmaktadır. Hikâyeyi eğer şöyle bir hatırlamak gerekirse, Oguz'un gençliği yıllarında, Türk ülkesinde; "büyük bir orman, çok ulu nehirler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar ve burada uçan kuşlar çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir canavar (tek boynuzlu iri geyik) yaşıyordu. At sürülerini ve halkı yerd. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir şekilde halka cefa etmişti. Oguz Kagan cesur bir adamdı. Bu canavarı avlamak istedi. Günlerden birgün ava çıktı. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. Bir geyik ele geçirdi. Onu söğüt dalı ile bir ağaca bağladı ve oradan ayrıldı.

Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki; canavar geyiği almıştı. Arkasından Oguz Kagan bir ayı tuttu. Onu altın kuşağı ile ağaca bağladı, gitti. Yine sabah oldu. Tan ağarırken tekrar geldi ve gördü ki; canavar ayıyı da almıştı.

Bu sefer ağacın altında kendisi durdu. Canavar geldi ve başı ile Oguz'un kalkanına vurdu. Oguz kargıyı canavarın başına sapladı ve onu öldürdü. Kılıcı ile başını koparıp, aldı gitti. Tekrar geldiği zaman gördü ki; bir ala doğan canavarın bağırsaklarını yemektedir. Yay ve okla ala doğanı öldürdü ve başını kesti"⁹⁵.

İleride de göreceğimiz üzere Oguz'un da, Çingiz'in de bir altın kuşağının bulunması misali, Mogolların Oguz'u veya Kurt Atası Bodun Çor hakkında anlatılanların büyük bir kısmının Türk destanlarında geçiyor olması, yukarıda da belirtildiği gibi üstünde durulması gereken konulardır.

Burada bir diğer husus da Bodun Çor'un kurtlarla yiyeceğini paylaşması meselesidir. Yine Türklerin türeyişi destanlarını hatırlayacak olursak; Türkler komşu kavimlerle büyük bir savaş yapıp, onlar tarafından tamamı kılıçtan geçirilmiş ve bu felaketin ardından sadece bir çocuk sağ kurtulmuş idi. Çin kaynaklarında anlatılan bu hikâye şöyle devam ediyor: "Türklerin içinden yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. Komşu (Lin) ülkenin askerleri oğlanın çok küçük olduğunu görünce, ona acıdıklarından öldürmediler. Ama çocuğun ayaklarını keserek, bir bataklık içerisindeki otlar arasına bırakarak gittiler. Bu sırada oğlanın etrafında dişi bir kurt belirdi. Ona et getirerek, besledi. Oğlan böylece büyüdükten sonra kurtla karı-koca hayatı yaşadı. Kurt, çocuktan hamile kaldı"⁹⁶.

⁹⁵ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 44-45.

⁹⁶ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 171.

Herhalde bu Türk türeyiş destanında çocuğun bir kurt tarafından beslenmesi ile *Çingiz-nâmeler*de anlatılan Bodun Çor'un hayatta kalabilmesi için kuş ve kurtların yardımına muhtaç kalması sadece bir tesadüf olamaz. Bu benzerliği destekleyici vaziyeti eski Çin yıllıklarında, Hunlar zamanında geçen muhtemelen Türklerle akraba veya Türkleşmiş bir kavim olan Wu-sunlar hakkında yazılan bir hikâye ile bağlamak istiyoruz. Buna göre; “Wu-sunlar Yüeh-chiler tarafından yenilince, hükümdarları öldürülür. Bu sırada Wu-sun beyinin oğlu henüz doğmuştur. Wu-sun yabgusu bu bebeği kollarının arasına alarak, bir ağaçlık yere bırakır ve yiyecek aramaya çıkar. Döndüğünde çocuğun yanına gelmiş olan bir dişi bürünün onu emzirdiğini, bir kartalın da (karakuş) ağzında et parçasıyla etrafında dolandığını görür. Bu yaşananlardan sonra Kun-mo'nun (belki Kün Börü) Tanrı tarafından kutsandığını düşünür ve onu alarak, Hun kaganının yanına gider. Durumu ona anlatır. Kagan buna çok sevinir ve oğlanı evlatlığı yaparak, yanında büyütür”⁹⁷.

Bununla beraber *Anonim Çingiz-nâme*'de Bodun Çor ile alakalı pek güzel şeyler anlatılmıyor. Yukarıda da değindiğimiz üzere Duyın Bayan, üç oğlu Bodun Çor, Kagın Çor ve Salçut'un hanlığa layık olmadığını bir kurultay vesilesiyle halkına söylemişti. Ayrıca *Moğolların Gizli Tarihi*'nden gördüğümüz üzere Dobun Mergen'in Bayautlardan fakir bir kişiye verdiği yiyecek karşılığında çocuğunu alması hadisesinin bir benzerine de Altan Topçî'da rastlıyoruz ki, başlangıçta da söylediğimiz gibi, diğer bütün Çingiz-nâmeler herhalde *Moğolların Gizli Tarihi*'nden türetilmiş için bu durum gayet normaldir. Metni takip ettiğimiz de; “Dobun Bayan ölünce, kardeşleri Bodunutay (Bugunutay) ve Belgütay (Belgünutay), yengelerine baş sağlığına gelirler. Sonra ava gidip bir geyik tuttular. Geri dönerken bir grup insanla karşılaştılar. Onlar, üç aydır yolda olduklarını ve azıklarının kalmadığını söylediler. Niye göç ettikleri sorulunca, idarecilerinin zulümlerini anlattılar. Bu aç insanlar geyiğe karşılık, Mangkatay beyin oğlu Yalın'ı vermeyi önerdiler. Bodunutay ve Belgütay yengemizin atlarına bakar, kımız yapar diye çocuğu alıp, geyiğin bir butunu bu insanlara verdiler. Sonra iki kardeş bir kötü haber duyup, geri ülkelerine gitmek isteyince, Alan-koa; bu benim oğullarım Bodun Çor, Kagın Çor ve Salçut halkı tanımayıp, zorluk çıkarıyorlar, diye dert yandı. Amcaları da onlara iyi olmaları için nasihat ettilerse de, sözlerini tutmadılar. Halkın şikâyeti üzerine Alan-koa onlara Duyın Bayan'ın kehanetini hatırlattı, fakat bunu oğulları da işitti. Analarından hesap sordular. Kuş musun ki, sudan veya güneşten hamile kaldın; kavun, karpuz musun erkeksiz tohum tuttun; tavuk musun külde yuvarlanıp, yu-

⁹⁷ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 185.

murta bıraktın, kurt anası mısın köpük yiyip hamile kaldın? Eşin öldüğü halde karnımda çocuk var diye niye halkı kandırıyorsun deyince; Alan-koa'da inanmıyorsanız üç kişi gönderin onlar kontrol etsinler, dedi. Gerçekten adları Kıpçak, Kel Muhammed ve Ortaç olan üç adam tan vakti, Alan-koa'nın çadırına bir ışığın indiğini, sonra ak yeleli bir bozkurtun çıktığını, arkasına bakıp Çingiz diye seslendiğini duydular. Bu vaziyeti de üç kardeşe anlattılar"⁹⁸.

Anonim Şibani-nâme'de ise tam tersine, Bodun Çor'un halk arasında anlı-şanlı, kahraman bir kişi olduğuna değiniliyor. Onun iki oğlu vardı ve bunlar Buka ile Bukatay idi. Buka'nın Dotum Min Han diye bir oğlu oldu ve bu Çingiz Han'ın yedinci atasıdır. Buna Dutakun da derler. O, Monulun adlı bir hatuna sahip idi ve bundan dokuz oğlu dünyaya geldi. Kıtaylar ile Celayirliiler arasında çıkan bir savaşta, Celayirliiler yenilince onlar Monulun Hatun'un evine sığındılar. Onun köyünü başına yıktılar. Bu kıyıda sadece Kaydu adlı küçük oğlu kaçarak kurtuldu ve o, Çingiz Kagan'ın altıncı atasıdır⁹⁹.

Şecere-i Türk'te de, Mogolların büyük bir kısmı ile Çingiz'in atası olarak gösterilen Bodun Çor Mungak'a dair fazla bir şey anlatılmamakla beraber, Bodun Çor'un Buka ve Tuka diye iki oğlunun varlığına, Tuka'nın soyu hakkında bilgi bulunmamasına rağmen, Buka'nın Dotum Han adlı bir oğlunun olduğuna, bunun dokuz çocuğunun dünyaya geldiğine ve Dotum'un oğullarının ismine değinildiğini görmekteyiz. Nihayet soy kütüğü Bartan Han ve onun evladı Yesugey'e kadar gelmektedir¹⁰⁰.

Malûmdur ki Oguz Kagan Destanı'nda Türklerin Kalaç kavminin ortaya çıkışıyla alâkalı şöyle bir rivayet vardır. Oguz Kagan, Gur bölgesindeki fetihlerinin ardından Başkurt taraflarına yönelir. "Başkurtlar önceleri Oguz Han ile iyi geçinirlerdi. O, devirde yaşlılara saygı gösterilir ve onlara "aka" denirdi. Bunlar da Oguz'a, "Ok Tugra Oguz" diyorlardı. Oguz sefere çıkmadan evvel; "kim yolda geri kalırsa, yasa gereği cezalandırılsın", şeklinde bir ferman yayınladı. Ama onların arasında hayli yaşlılar ve hastalar da vardı. Bunların savaşmaları artık mümkün değildi. Ordusunun peşinden gelen adamlarına geride kalanları toplayıp, getirmesi için buyruk verdi. Onlar, arkada kalan evli bir kişiyi hanın huzuruna çıkardılar. Oguz, "niye geri kaldın", diye sordu. O da; "bineğim yoktu ve yiyeceğim az olduğundan askerlerin peşinden geliyordum. Karım da hamileydi ve doğum

⁹⁸ *Cengiznâme*, s. 71-74.

⁹⁹ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁰⁰ Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 45-47.

yaptı. Açlık yüzünden anasının sütü oğluma yetmedi. Yola devam ediyordum ki, su kıyısında bir çakal, bir sülünü yakalamış gördüm. Sopa ile çakala saldırdım, o da sülünü bırakıp kaçtı. Sülünü pişirip, hatunuma yedirdim. Adamlarımız da beni tutup, getirdiler”, şeklinde cevapladı. Han, bu adama at, azık ve bir miktar mal verip, kendisine de “kal aç” dedi. Bütün Kalaç halkı o adamın neslindedir. Onlara şimdi Halaç diyorlar. Maveraünnehir, Horasan ve Irak’ta da çoktur”¹⁰¹.

Kaşgarlı Mahmud, Türkmen bahsinde Kalaçlar hakkında bilgi verirken, kelimeyi “aç kalmakla” irtibatlandırıyor ve şöyle bir bilgi veriyor: “Yirmi iki Türk kabilesinin Zulkarneyn’in önünden kaçmak ya da buldukları yerde kalmak üzere konuştukları bir sırada iki kişi daha çıkıp geliyor. Bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklenmişler, yanlarına çoluk-çocuklarını almışlardı. Ordunun peşinden gidiyorken, yorulup terlemişlerdi. Bu yirmi iki kişi yeni gelenlerle tanışıp, konuştular. İki adam; “Zulkarneyn denilen kişi bir yolcudur. Bir yerde durmaz, buradan da geçer gider. Biz de kendi toprağımızda kalırız” dediler. Yirmi ikiler onlara Türkçe “Kal aç” derler, “aç kal” demektir. Sonradan bunlara Halaç da denmiştir. Asılları iki kabiledir. Zulkarneyn gelip, bunları saçlı ve üzerlerinde Türk giysileri görünce, sormadan onlara “Türkmanend” demiş. Türk’e benzer demektir. İşte bu ad günümüze kadar gelmiştir”¹⁰².

Ayrıca Andalıp *Oguz-nâmesi*’nde de Kalaç, –aç kalmak fiiliyle alâkâhdır ki; burada “Oguz’un kendi yurduna döndüğü sırada bir parça Türk’ün toplandığı, fakir ve ekmeğe muhtaç olduklarından dolayı Oguz’a müracaat ettikleri söyleniyor. Kagan da onlara “sen gitme kal aç” demiş ve arkasından bunlara ihsanlarda bulunmuştur”. Andalıp sözlerini şöyle tamamlıyor: “Bu Kalaç sözü artık değiştirildi. Birçok millet onlara Halaç dedi. Onların çoğu Maveraünnehir’dedir. Bir kısmı ise Gur adlı şehirde kaldı. Bunlardan ayrılan Barlas urugunun ışığı acaip parladı...”¹⁰³.

Görüleceği üzere Kalaç Türklerinin ortaya çıkışıyla ilgili bazı hikâyelerin benzerine yukarıdaki Çingiz-nâme varyantlarında da rastlıyoruz. Onlarda tabii ki doğrudan Kalaç’a bir atf yok, ancak hadiselerin yakınlığı ve sülün meselesi dikkat çekmektedir. Biz de bu durumu vurgulamak istedik.

Anlatılanlara baktığımızda Bodun Çor’un hem öz, hem de üvey kardeşleri Bugunutay ve Belgünutay ile arasının iyi olmadığı görülür. Tıpkı diğer Çin-

¹⁰¹ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 64-65.

¹⁰² Kaşgarlı Mahmud, *a.ge.*, C. I, s. 412-416.

¹⁰³ Gömeç, *a.ge.*, s. 87.

giz-nâme'lerdeki gibi, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de; Alan-koa ölünce beş kardeş aralarında malların paylaşıldığını, fakat Bodun Çor'a akılsız ve zayıf diye hissesi verilmediğini, Onon kıyısına gelip yerleştiğini, sonra oraya bir kabilenin konduğunu, kardeşlerinin de arayarak Bodun Çor'u bulduklarına yukarıda değinmiştik. Hakikatte bu ayrılık sebebiyle her kardeşten bir kabile ortaya çıktı.

Kardeşler karşılaşınca Bodun Çor, ağabeyi Bugu Katagı'ya; "kardeşim vücudun bir başı, elbisenin de bir yakası olmalı" dedi. Ancak ilk başta Bugu Katagı kardeşinin ne dediğini anlamadı ve neyi kastettiğini sordu. O da; "burada herkes eşittir. Bu kabileyi basıp yağmalayalım" deyince, Bugu Katagı bunu diğer kardeşleriyle konuşmayı önermiş, böylece anlaştıktan sonra da Bodun Çor'u önder seçmişlerdi. Bodun Çor yolda hamile bir kadına rastladı ve ona kimlerden olduğunu sordu. Kadın da; "Carciutların Adangkan boyunun Uranhay soyundanım" dedi. Beş kardeşin bu kabileyi yağmalamasının ardından Bodun Çor o kadınla evlendi. Doğan çocuk yabancı olduğundan ona Caciraday ismini verdiler ve bu kişiden Cadaranlar türedi¹⁰⁴. İşte bu şahsın meşhur Camuka'nın atası olduğunu da belirtmeliyiz.

Altan Topçü'de da aynı şeyler anlatılır. Bodun Çor, ağabeyi Bekter ile buluşunca, teklifini görüşmüşler ve bu kabileyi kendilerine katmışlar idi. Bu sırada Bodun Çor hamile bir kızı yakalayıp, kendine eş almış ve ondan Kabıçı Külüg unvanlı oğlu doğmuş ve bu da altı göbek sonra Yesugey Bagatur'un cediti olmuştur¹⁰⁵. İmami'nin *Han-nâme*'sinde ise Bodun Çor'un oğlu Bukay Han'dır ve o iyi bir Müslüman olup, adaletle iş yapardı. Bukay'ın ardından da Kaydu, Baysungur, Kabul hanlar tahta oturuyorlar¹⁰⁶.

Moğolların Gizli Tarihi'nde anlatılan Caciraday'ın doğumu ile Çingiz'in oğlu Cuci'nin (veya Tuşi) dünyaya gelişi birbirlerine benzer. Görüleceği üzere Camuka ile Çingiz'in de ataları aynıdır. Belki de Camuka'nın onun hanlığına karşı çıkmasının sebebi, bütün Mogolları idare edebileceğini ve onların hakamı olabileceğini düşünmesidir.

Gizli Tarih'te ismi verilmeyen bu kadının Bodun Çor'dan bir oğlu daha doğdu. Onun adını Barıday koydular ki, Barınlr onun neslindedir. Herhalde esas şecere bundan sonra başlıyor. Dolayısıyla Dobun Mergen'in öz ve üvey beş çocuğundan

¹⁰⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 9-12.

¹⁰⁵ *Altan Topçü*, s. 28-29.

¹⁰⁶ İmami, *a.g.m.*, s. 317-318.

Mogol kabileleri türüyor. Onlar yeteneklerine ve beceriksizliklerine göre de ad almaktadır¹⁰⁷.

Bizim burada üzerinde duracağımız konulardan birisi kardeşlik hakkı ve hukukunun her şeyden önemli olduğudur. Ayrıca vurgulanan bir şey de, toplumda tek bir önderin olması gerektiğidir ki, metinde bunun için insan vücudunda tek baş ve tek yaka bulunduğuna işaret edilmektedir. Zaten akılsız ve beceriksiz saydıkları Bodun Çor'un aralarından uzaklaştırıldıktan sonra bir başına ayakta kalması, kardeşlerinin ona karşı sevgisini artırmış ve lider seçmişlerdir ki; Çin kaynaklarında Türk türeyiş destanlarından birisinde Türk'ün ateşi bulduğunu ve çocuklarından birinin de daha yükseğe sıçraması yüzünden öbür kardeşlerine baş olduğunu görüyoruz.

Bu benzerliği daha da pekiştirmek amacıyla, bu destan parçalarının bura alınmasında fayda vardır. Mesela Uşun Koca-oglu Segrek Hikâyesi'nde, Uşun Koca-oglu'na bir toy esnasında gerektiği gibi kahramanlık yapmadığının söylenmesinin oğlu Egrek'e dokunmasına, bu yüzden Egrek'in Kazan Han'dan sefer için izin istemesine, ancak kafırlar tarafından tuzağa düşürülünce, henüz ağabeyini tanımayan kardeşi Segrek'in onu kurtarmak amacıyla harekete geçmesine, iki kardeşin dövüştürülmesine, sonunda kurtulmalarına ve özetle kardeşliğin çok önemli olduğuna vurgu yapılır¹⁰⁸.

Chou Shu adlı Çin kaynağındaki Türklerin türeyişiyle alakalı anlatılan hikâyelerden birisinde şöyle diyor; Kök Türklerin ataları Hunların kuzeyinde bulunan Sou (Orkun) ülkesinden çıkmışlardır. Kabile reisine A-pang-pu (Apa Bangu/Halkına Bağlı) denirdi. Onun onyediyane kardeşi vardı. Küçük kardeşlerinden birinin adı İ-chi Ni-shu-tu (İçik İni Kutlug) idi. Bu çocuk kurttan olmuştu. Bütün kardeşlerinin yaradılışları doğuştan biraz zayıf olduğundan dolayı, devletleri düşmanları tarafından süratle yok edildi. Tabiatüstü bir kudrete ve özelliklere sahip olan İ-chi Ni-shu-tu'nun (İçik İni Kutlug) yağmur yağdırma ve rüzgâr estirme yetenekleri vardı. O iki eşe sahipti. Bunlar yaz ve kış tanrılarının kızlarıydı¹⁰⁹.

Bu iki kadından biri dört tane çocuk doğurdu. Bunlardan birisi beyaz bir leylek (ya da kuğu) oldu. İkincisi A-fu ile Kem (Kuzey-batı Mogolistan) nehirleri

¹⁰⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 12-14.

¹⁰⁸ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 424-433.

¹⁰⁹ Bu rivayet biraz abartılmış görünüyor. Muhtemelen içerisine sonradan başka unsurlar katılmıştır. Bunun en bariz göstergesi eski Türk dininde birden fazla Tanrı'nın olmamasıdır. Yani eski Türk inancında tek bir yaratıcı mevcuttur. Bahaeddin Ögel de bu görüştedir. Bakınız, Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 299.

arasında oturdu. Bunun adı Kırgız idi. Üçüncü çocuk da Chu-chin suyunda yerleşti. Dördüncü oğul ise, Chien-shu ve Shin Dağlarında (Sayan Dağlarının batısı) ikamet ediyordu. Kardeşlerinin de en büyüğüydü. Bu dağlarda, yıkılan eski devletin başkanı A-pang-pu'nun (Apa Bangu/Halkına Bağlı) bir oymağı yaşıyordu. Onlar soğuktan çok muzdarip idi. Dört çocuğun en büyüğü burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Böylece kabile ölümden kurtuldu. Bu sebepten, diğer üç kardeş birleşerek en büyüklerini başkan seçtiler. Büyük kardeş han olunca da, kendisine “Türk” unvanı verildi. Onun gerçek adı Na Tu-lu (Ordulu/Törülü/Tu-glu/Başkenti Elinde Tutan) idi. On tane karısı bulunuyordu. Bu kadınların doğurdıkları erkek çocukların hepsi de, soyadlarını annelerinin isimlerinden almışlardı. Börülü ailesi ise, Türk'ün küçük karısının neslinden geliyordu.

Türk ölünce, on değişik anneden doğan çocukları toplandılar ve aralarından birini kagan yapmak istediler. Hepsi, büyük bir ağacın altına gitiler ve orada şuna karar verdiler: Ağaca doğru kim daha yükseğe zıplarsa, o başkan olsun. Börülü'nün oğlu diğerlerinin içinde en genç olması hasebiyle, en yükseğe zıpladı. Böylece, onu önder seçtiler.

Börülü'nün çocuğu kagan olunca, A-hien (Bilge/Aka)¹¹⁰ Şad unvanını aldı. Hikâyeleri ayrı olmasına rağmen, bunların hepsinin de kurttan türemiş oldukları üzerinde herkes birleşmiştir¹¹¹.

Esasında Oguz Kagan Destanı'na baktığımızda Oguz'un altı çocuğu ile amcalarının soyundan Oguz-Türkmen boyları ile diğer Kıpçak kabilelerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bilindiği üzere Oguz Han'ın iki baş hatununun dışındaki hanımlarından da oğulları vardı. Onların da isimleri şunlardır: Kene, Köne, Turbatlı, Kereyli, Sultanlı, Oklu, Köklü, Suçlu, Horasanlı, Yurtçu, Çamçı, Torumçu, Kumu, Sorkı (Sorhi), Kurçuk, Suraçuk, Karaçuk, Kazgurt, Kırkız, Tigin, Lala, Mürdeşur, Sayır. Bunlardan başka birçok kavimlere de Oguz ad koymuştu ki bunların bir kısmı Oguz'un kardeşlerinin ve yukarıda da belirttiğimiz gibi onun amcalarının neslinden gelmekteydi. İşte bunların arasında Kanglı, Karluk, Kıpçak ve Kalaçlar da¹¹² bulunmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki Mogolların ilk teşekkül devresinde yine Türklere benzer bir biçimde önemli gün ve kurultaylarda bir kurban töreni yapılmaktadır. Ayırı-

¹¹⁰ K.Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 123.

¹¹¹ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 174-175.

¹¹² Gömeç, *a.g.e.*, s. 99-100.

ca *Moğolların Gizli Tarihi*'nden, Bodun Çor'un odalıklarından birinden Caureday adında bir oğlunun dünyaya geldiğini öğreniyoruz. Başlangıçta bu çocuğun da kurban törenlerine katıldığı, fakat sonradan onun merasimlere gelmesinin men edildiği söyleniyor ki, bundan Caureyitler türemiştir¹¹³.

Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz konu, bu çocuğun nesli olmayıp, eski Türklerde hem baba, hem de ana soyuna verilen önem meselesidir. *Altan Topçı*'da Bodun Çor'un ilk karısından Kabıçı Külüg¹¹⁴, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de Kabıçı Batur isimindeki oğlu olmuştur. Bunun anası beraberinde bir odalık getirir ve bundan doğan Caureday'ın bir müddet sonra dışlanarak, meclislerde orun ve ülüşünü yitirdiğini görüyoruz. Bu da bize, Mogolların tıpkı Türklerdeki gibi, tahta çıkacak çocukların ilk hanımdan olmalarına özen gösterdiklerini söylüyor.

Moğolların Gizli Tarihi'ne göre Çingiz Han'ın dedeleri Kabıçı Bagatur'dan sonra şöyledir: Kaçı Külüg, Kaydu, Tumbınay Seçen, Kabul Kagan, Kutula Kagan, Bartan Bagatur ve onun oğlu Yesugey Bagatur'dur¹¹⁵. *Anonim Çingiz-nâme*'de Temuçin'in doğrudan, Alan-koa'dan ilahi bir şekilde, daha doğrusu Duyın Bayan'ın kurt olup, Alan-koa ile birleşmesinin ardından dünyaya geldiğini görüyoruz¹¹⁶. İmami'nin *Han-nâme*'sinde ise, Bodun Çor'un oğlu Bukay (Buka) Han'dır ve onun ardından Kaydu, Baysungur, Kabul, Bartan ve Yesugey hanlar tahta oturuyorlar¹¹⁷. *Altan Topçı* bu şecereyi şöyle sayıyor: Bodun Çor, Kabıçı Külüg, Beker Bagatur, Maka Töten, Baysungur Togsın, Tumbanay Seçen, Kabul Kagan, Bartan Bagatur, Yesugey¹¹⁸. *Şecere-i Türk*'te; Yesugey, Abukan, Kabul Han, Tumna Han, Baysungur, Kaydu Han, Dotumnan Han ve Bodun Çor¹¹⁹ şeklinde bir sıra mevcuttur.

Moğolların Gizli Tarihi'nde bir farkla Kabul Kagan ile Bartan Bagatur arasında Kutula Kagan'ı görüyoruz. Buradan Mogolların 12. asırda artık kagan unvanını kullandıkları neticesi çıkıyor. Bu gayet normal bir durum, çünkü Orta Asya'da Uygur ve Kırgızlar hâkimiyeti yitirdiklerinden, boşalan yeri Mogol beyleri doldurmuş, dolayısıyla da bozkırdaki en yüksek san olan kagan unvanıyla anılmışlardır.

¹¹³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 13.

¹¹⁴ *Altan Topçı*, s. 29.

¹¹⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 14-15.

¹¹⁶ *Cengiznâme*, s. 74.

¹¹⁷ İmami, *a.g.m.*, s. 317-318.

¹¹⁸ *Altan Topçı*, s. 29.

¹¹⁹ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 47; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 48.

Bunun yanı sıra *Şibani-nâme*'deki soy kütüğü; Dobun Bayan, Bodun Çor, Buka, Dotum Min Han, Kaydu, Baysungur, Tümene Han, Kabul Han, Bartan Bagatur, Yesugey Bagatur diye gider. Bu şecere sıralanırken yapılan izahları ele alacak olursak; Bodun Çor Alan-koa'nın küçük oğludur. Dotum Min Han, Çingiz'in yedinci atasıdır ve Mogollar bu yedinci cedde Dutakun derler. Kaydu ise, Çingiz Han'ın altıncı atası olup, buna da Borotay diyorlar. Baysungur, Kaydu Han'ın büyük oğlu ve Çingiz'in beşinci ceddidir. Onun unvanı ise Ükü'dür. Çingiz'in dördüncü atası Tümene olup, ona da Bödekü derler. Kabul Han Çingiz'in üçüncü atasıdır. Mogollar bu üçüncü cedde Elençik derler ve manası "halkına iyi bakandır". Onun ikinci oğlu Bartan Bagatur, Çingiz Han'ın dedesi, yani Yesugey'in babasıdır¹²⁰.

Ötemiş Hacı'da bu neseb-nâme; Nuh, Yafes, İtip Bakır, Kara Han, Oguz, Kök Han, Kara Maral, Togan Çolpan, Kaçu Mergen, Bedençü, Dutu Han, Kaydu Han, Baysungur, Tümene Han, Kabul Han, Berbeyan Bahadır, Yesugey, Çingiz Han¹²¹ şeklindedir.

Şecerelere baktığımızda Kabul Kagan'ın ölümünün ardından yedi oğlunun kaldığını ve bütün Mogolları Sengün Bilge'nin oğlu Ambakay Kagan'ın idare ettiğini öğreniyoruz. İşte bu noktada Mogol adı karşımıza çıkıyor¹²². Bununla birlikte Mogol'un manası hususunda Oguz Kagan Destanı'nda ilginç bilgilere rastlıyoruz. Oguz Kagan tahta oturduğunda amca çocukları ve kardeşleriyle savaşların yetmişbeş yıl sürdüğü, senede birkaç defa vuruştukları bildirilmekle beraber, burada; "Oguz, onlara Hak dine girmeleri için çok yalvardı. Eğer kabul ederlerse, Türkistan'ı bunlara vereceğini bildirdi"¹²³, denmektedir. Meseleyi sonlandırmadan önce bir parantez açmak istiyoruz. Bizim fikrimizce Oguz'un akrabalarını Hâk dine daveti, esasında devlet otoritesini tanımları talebidir. Gerçek *Oguz Kagan Destanı*'nda böyle bir din değiştirme işi olduğunu sanmıyoruz.

Bu izahın ardından yeniden destana döndüğümüzde şu cümleleri görmekteyiz: "Bu arada Kara Han'ın adamları her tarafı yağma ediyor, yakıp-yıkıyorlardı. Ama nihayet o, rakiplerini yendi. Talas ve Sayram'dan Buhara'ya kadar olan yerleri ele geçirdi. Allah'a inanmayıp, inkâr edenleri doğuya, Karakurum taraflarına sürdü. Onlar da, Togla Nehri¹²⁴ kıyılarında yerleştiler. Burayı kendilerinin yaylak

¹²⁰ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 72-77.

¹²¹ Kafalı, *a.g.e.*, s. 104.

¹²² *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 15.

¹²³ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 59.

¹²⁴ Togla Nehri, bugün de Türkler ve Mogollarca kutlu kabul edilen Orkun'un doğudaki kollarından birisidir.

ve kışlakları yaptılar. Oguz'un kendi kardeşleri, amca ve amca çocuklarının nesillerinden gelen bu insanlar, çok berbat bir vaziyette açlık, fakirlik ve hüzüün içerisinde bu doğu ülkelerinde yaşamak zorundaydılar. Bunun için Oguzlar onlara "Mogol" (Mongol~Muval) dediler.¹²⁵ Türkmenlere göre Mogollar, Or Han ve Kür Han'ın neslindedir. Oguz, bunlara; "sırtınıza köpek derisinden elbise giyin, avdan başka bir şey yemeyin, Türkistan'a bir daha dönmeyin" diye, bedduada bulundu.¹²⁶ Bazı kabileler Mogol'a benzerler, bunlar; Kereyit, Nayman ve Öngütlerdir"¹²⁷ deniyor.

Bunun dışında birtakım ilim adamları Çin yıllıklarından yola çıkarak daha eski tarihlerde, bugünkü Mogollarla irtibatlı görülen Shih-weilerin içindeki Meng-wu veya Meng-wa kavmi ile Mogol adını ilişkili buldukları gibi, yine Juan-ju-anların (Ju-ju/Ru-ru/belki Yürçe/Çürçe/Urur) kurucusu Mu-ku-lu'nun ismiyle benzeştirenler de vardır.¹²⁸

Mogolların ataları arasında önemli bir yere sahip Ambakay Kagan kızlarından birini Buyur ve Kolen gölleri arasındaki Urşüt Nehri civarında yaşayan bir Tatar kabilesine gelin götürürken, yine bir Tatar aşireti olan Cuyınlar onu yakalayarak, Kitan (Cürcet) beyi Altan Kagan'a yolladılar. O, bir elçi ile veliahtı olan Kadan'a; "bir halkın reisi iken başıma gelenlerden ibret alın ve beş parmağınızın tırnakları kopuncaya, on parmağınız kırılıncaya kadar Tatarlardan intikam alın"¹²⁹, diye vasiyet etti.

İşte Mogollarla, Tatarların arasındaki kan davası burada başlıyor ve onlar hiçbir Mogol beyinin soyuna dayandırılmıyor. İleride de görüleceği üzere bu iki halk pek de birbirlerini sevmiyorlar¹³⁰. Dolayısıyla tarihleri boyunca araları kan-

¹²⁵ Neşri Tarihi'nde Oguz'a tabi olmayanlar, kuzey ve doğu ülkelerine kaçtılar, şimdi o yere Mogolistan deniyor, cümlesi vardır. Bakınız, Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, C. I., Haz. M.A.Köymen, Ankara 1983, s. 15.

¹²⁶ İlginçtir ki, Cüveyni eserinde Mogollardan (Tatar) bahsederken, Çingiz ortaya çıkmadan evvel onların durumunun çok kötü olduğunu söyleyip; "elbiseleri köpek ve fare derisinden, yiyecekleri hayvan etinden" ibaretti der. Bakınız, Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. M.Öztürk, 2. Baskı, Ankara 1998, s. 84.

¹²⁷ Gömeç, *a.g.e.*, s. 60.

¹²⁸ E.Avirmed, *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları*, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 13.

¹²⁹ *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 15-16.

¹³⁰ Bu boyun Shih-wei kabileleri olduğu iddia edilmektedir ki (bakınız, L.N.Gumilev, *Hunlar*, Çev. A.Batur, 3. Baskı, İstanbul 2003, s. 337), bazı ilim adamları onları Proto-Mogol olarak gösterirler (bakınız, Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 558). Ancak bizim bu konuda tereddütlerimiz vardır. Kök Türk çağındaki Otuz Tatarlarla, Uygur dönemindeki Tokuz Tatarların durumuna baktığımızda bunlar sanki Türk Bodunun bir üyesiymiş gibi anlaşılıyorlar. Moğolların Gizli Tarihi'nde ise onların tamamen Mogollara düşman ve farklı bir halk şeklinde gözükmeleri bizim tezimizi kuvvetlendirmektedir.

lı-bıçaklı bu iki toplumun kökenlerinin bir olduğunu söylemek o kadar da kolay birşey değil.

Ambakay Han'ın esarete düşmesinden sonra Mogol ve Tayciutların Onon Irmağı kıyısında yaptıkları toplantıda, Kabul Kagan'ın oğullarından Kutula'yı kendilerine han seçtiklerini görüyoruz. Bizim fikrimizce onun unvanı Türkçe "kutlug" kelimesinden gelmektedir ve onlar törenin sonunda Korkonak ormanlığında büyük bir şölen düzenlediler¹³¹.

Temuçin'in babası Yesugey için *Şibani-nâme*'de; Burkaçın Kıyat neslindedir. Burkaçın mavi gözlü ve sarı benizli demektir. Yesugey Bagatur'un çocuk ve torunları tamamen koyun gözlü, sarı benizlidir¹³² izahını görmekteyiz. Aslında bu Çingiz Kagan ve soyunun antropolojisine dair önemli ipuçlarıdır. Bugünkü Mogollar arasında bazan sarışın, bazan kızıla çalan grupların olması belki böyle açıklanabilir. Bu bize ayrıca onların içinde Kıpçak tesirinin varlığına da işaret eder. Ancak *Şibani-nâme*'deki Burkaçın sözü herhalde Börçigin'dir.

Şibani-nâme metnine baktığımızda; Yesugey Bagatur, Çingiz'in babasıdır ve Mogollar babaya İçege derler açıklamasını gördükten sonra, "Yesugey'in atası ölünce amcaları, kardeşleri ve akrabaları onu han yaptılar. Olkunut kabilesinden Övelün Kuçin (Ölen-uçin)¹³³ adında bir kız aldı. Bundan dört oğlu oldu ve en büyüğü Temuçin idi. Han atanınca ona Çingiz dendi. İkinci oğlu Cuci Kasar'dır. Çok heybetli ve kuvvetliymiş. Tarih kitaplarında omuzunun ve göğsünün geniş, belinin ince olduğu yazılıdır. O kadar kuvvetliymiş ki, kızdığı adamı havaya kaldırır ve yaş ağacı parçalar gibi belinden kırarmış. Daima ağabeyinin yanında imiş. Üçüncü oğlu Kaçun, dördüncüsü Temüğe Otçigin'dir. Bu küçüğe Otçı Noyan da derler. Beşincisinin ismi Belgütay Noyan'dır, fakat bu başka bir anadan doğduğu için fazla itibar görmezdi"¹³⁴, deniyor.

Tam bu vakitlerde Çingiz Han'ın babası Yesugey Bagatur, Onon Irmağı havasında av yaparken, Merkitlerden Yeke Çiledu'nun Olkunut kabilesinden aldığı bir kızı götürürken ona rastladı. *Moğolların Gizli Tarihi*'nden anlaşıldığı kadarıyla ona bir görüşte aşık oldu. Sonra çadırına giderek kardeşleri Nekun Tayze ve Darıtay Otçigin'den yardım istedi. Onların niyetinin kötü olduğunu sezen Çile-

¹³¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 18.

¹³² Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 77.

¹³³ Uçin ya da Fuçin sözü Çince kadın, sultan, prenses manalarına gelmektedir. Bakınız, Rashiduddin Fazlullah, *Jami'ut-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, Part One, Trans. W.M.Tackston, Harvard 1998, s. 134.

¹³⁴ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 77.

du yapacağı birşey kalmayınca, herhalde yeni evlendiği eşi Ölen-uçin'i bırakarak, oradan uzaklaştı¹³⁵. Yalnız kalan kadın kocasının peşinden bir ağıt yaktıysa da nafileydi.

Altan Topçı'de hadise biraz değişik anlatılıyor. Yesugey ile kardeşleri Darıtay (Nekun Tayze) ve Oçokun (Otçigin) avlanırken, bir kadının tuvalet ihtiyacını gidermekte olduğunu gördüler. Yesugey kardeşlerine; “bu kadından iyi çocuklar doğar” dedikten sonra, onu takip ettiler. Bu kadını Tayciutlardan (*Moğolların Gizli Tarihi*’nde Merkitlerden) Çiledu adlı biri Olkunut kabilesinden eş olarak almıştı. Ögelen-eke (Ölen-uçin) kocasına: “Peşimizden gelen bu adamların niyeti hiç de iyi gözüküyor, istersen sen kaç” dedi. Kardeşler Çiledu’yu bir süre kovaladılar ise de yakalayamadılar. Kadın düştüğü hale üzülüp, ağladıysa da; ona “boş yere göz yaş dökme” dediler¹³⁶.

Burada da görüldüğü üzere kız kaçırma geleneği Mogollarda sıkça tesadüf edilen birşeydir. Bununla beraber evli kadınlara sarkıntılık ya da onları kaçırmak Türk töresine ters bir durum olup, bunun cezası yasalar karşısında ölüm idi. Eski Türklerde namus kavramına dair pekçok şeyi kaynaklarda bulmak mümkündür. Tarihi çağlarda da namuslarına son derece düşkün olan ve çirkin hareketlerde bulunmayan Türk kızlarının yanına yaklaşmak bile mümkün değildi, çünkü hepsinin kuşağında birer hançer mutlaka bulunuyordu. Daha evvelce de vurguladığımız üzere zaten yüz kızartıcı bir suçu işleyenin de cezası ölümdü¹³⁷.

Bu sırada halâ Tatarlar çok güçlü bir halktır. Zaten Kök Türkçe belgelere baktığımızda da birkaç birlik halinde karşımıza çıkan Tatarlar, zaman zaman devletin içindeki iktidar harplarına de katılmaktaydılar. Kitabelerden onların 8, 9 ve 30’lu federasyonlar şeklinde yaşadıklarını görüyoruz ve bilhassa Uygur tiginleri Tay Bilge Tutuk ile kardeşi Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Kun/Genişleten/Yayan)¹³⁸ arasındaki 748-749’lu yıllarda cereyan eden kavgada aktif bir rol oynadılar¹³⁹.

Kutula Kagan tahta oturduktan sonra, veliaht Kadan ile beraber Tatarlara bir savaş açtılar. Dolayısıyla Çingizli tarihinin bu ilk devirlerinde Mogolların hiçbir zaman Tatarlarla dostane bir ilişki içerisine girmek gibi bir niyetlerinin olduğu anlaşılıyor. Sonuçta onlar Tatarlarla on üç harp yaptılar, ama başarı kazana-

¹³⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 15-17.

¹³⁶ *Altan Topçı*, s. 30.

¹³⁷ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana...*, s. 52-53, 145.

¹³⁸ K.Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 335.

¹³⁹ Gömeç, *Uygur Türkleri ...*, s. 78-80.

madılar. Öyle görülüyor ki Çingiz'in babası Yesugey de Tatar savaşlarına katılmış ve Temuçin Öge, Kuru Buka ile bazılarını esir almıştı. Bu sırada Yesugey'in karısı Ölen-uçin hamiledir ve Deliun-Boldak'ta, Onon ırmağı kıyısında Çingiz'i doğurur.

Şibani-nâme'de de Yesugey'in Tatarlarla savaşa çıktığında eşinin hamile ve Tatar beyinin Temuçin Öge olduğu, daha sonra Yesugey Bagatur'un onu yenip, öldürdüğü¹⁴⁰ kayıtlıdır.

Moğolların Gizli Tarihi ve *Şecere-i Türk*'e baktığımızda, Çingiz'in sağ elinde bir kan pıhtısıyla doğduğu söyleniyor. Bunun ne manaya geldiğini ilk başta kimse anlayamamış, sonunda halk içinden biri onun büyük bir hakan olacağını söylemiştir. Esasında Orta Asya tarihinde, başta Manas ve oğlu Semetey olmak üzere pekçok ünlü kişi dünyaya gelirken avucu kanlıdır. Bu hep yiğitliğe ve hâkimiyete yorumlanmıştır ki; *Şecere-i Türk*'te bu hususta, onun ulu bir han olacağına, milletleri kıracağına, devletleri yok edeceğine değinilmektedir¹⁴¹. Bu hâl bir yana, Anonim *Çingiz-nâme*'de Temuçin'in doğrudan, Alan-koa'dan ilahi bir şekilde, daha doğrusu Duyın Bayan'ın kurt olup, Alan-koa ile birleşmesinin ardından dünyaya geldiğini yukarıda belirtmiştik. Hikâye şöyle devam ediyor: "Alan-koa'nın gözü parladı, bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuk altın bir kundak¹⁴² içine kondu. Kürek kemiğindeki tamgasında Cebrail'in adı vardı. Gövdesi kurt gibi, güzelliği ise Cebrail'e benziyordu. Yüzünü gören, uğruna ölmek isterdi. Yanında oturanlar kendinden geçer, malını-mülkünü ona feda ederlerdi. Ondan sonra Çingiz büyüdü, gelişti, halka adil davranıp, faydalı oldu. Ahali de onu sevdi ve peşinden gitti"¹⁴³.

Bu anlatılanlarda dikkatimizi çeken bir husus var. O da, Oguz Kagan'ın doğumu ile Çingiz'in dünyaya gelişi arasında birtakım benzerliklerin olduğu yolundadır. Reşiddedin tarafından kayda geçirilen *Oguz-nâme*'de; "yine günlerden birgün Ay Kagan'ın¹⁴⁴ gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuğu oldu.

¹⁴⁰ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁴¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 17-19; Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 51; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 48; A.İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara 1991, s. 206; Yusupov, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴² Türk kabileleri arasında Türk han veya beylerinin içinde büyüdüğü sembolik bir altın beşik veya altın beşik diye düşünülen birtakım yerlere dair hikâyeler hâlâ anlatılmaktadır. Dolayısı ile izleri ta Hun-Kök Türk çağlarına kadar giden Altay-Ergenekun destanlarının yansımaları, uzun yıllar Türklerle birlikte hayat geçiren Mogolları da etkilemiştir.

¹⁴³ *Cengiznâme*, s. 74.

¹⁴⁴ P. Pelliot'un; "neden bir kadının, erkek unvanı olan "kagan" sanımı taşıdığı muammalıdır" (bakınız, P.Pelliot, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı*, Çev. V. Köken, Ankara 1995, s. 9-10) sorusu bir yana, bu Uygur Türkçesindeki "ay" herhalde semboliktir. Ay ve güneş ta Hunlar çağından beridir Türk kültüründe

Bu oğlanın yüzü gök, dudakları ateş gibi kırmızı, gözleri ak, saçları ve kaşları kara idi. Meleklerden daha güzeldi.

Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba istedi. Dile gelmeğe başladı. Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı, beli kurt beli, omuzları samur omuzu, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücutu tamamen tüylü idi. At sürüleri güder, at biner, ava gider, kuş salardı. Günlerden ve gecelerden sonra bir yiğit oldu”¹⁴⁵.

Burada da görleceği üzere belki bir sevinç nişanesi olarak gözüün parlaması, Türk tesiri ile *Çingiz-nâmeler*e de geçmiştir. Netice itibarıyla dikkat edilecek olursa, Çingiz Han’ın doğumu adeta Oguz Kagan’dan esinlenmiş olmakla beraber, *Altan Topçı*’da; “birgün Tatarlardan Temuçin adlı bir esir getirilmişti. O vakit Ölen-eke (Ögelen) doğum yaptı ve bu erkek çocuğa Temuçin adını koydular. Ölen-eke’nin Kasar, Kaçıku (Kaçın) ve Oçoku diye de oğulları oldu”¹⁴⁶, deniyor.

Şecere-i Türk, *Şibani-nâme* ve pek çok *Çingiz-nâme*’ye göre Temuçin 1155 yılında doğmuştur. Babası öldüğünde on üç yaşında idi. Elli bir yaşında hanlık makamına oturmuş, yetmiş ikisinde de ölmüştür¹⁴⁷.

Sonuçta Yesugey, tutsak aldığı Tatar beyi Temuçin’in adını oğluna verir ki bu da yine üzerinde durulması gereken bir husustur. Bununla beraber Çingiz-nâmelerde Yesugey’in oğullarının isimleri bazan farklılık gösterir. Ayrıca kızı Temulen’den de hepsi söz açmaz. Dolayısıyla *Anonim Çingiz-nâme*’de Temuçin’in kardeşleri Bodun Çor, Kagın Çor ve Salçut diye yazılırken, *Altan Topçı*’da Kasar, Kaçıku ve Oçoku’dur. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise; Kasar, Kaçın, Temüğe ve Temulen şeklindedir¹⁴⁸.

Temuçin dokuz yaşına girince, babası Yesugey Bagatur’un karısının akrabası Turgut¹⁴⁹ kabilesine mensup, Olkunutlardan bir kız istemek için oğluyla birlikte yola çıktığını öğreniyoruz¹⁵⁰. İşte Yesugey Bagatur bu yolculuğu esnasında Çekçer

---

mühim bir yere sahip olmakla birlikte, bilhassa “ay” Uygurlardan itibaren Maniheizmin de tesiriyle daha çok ön plana çıkmaktadır (E.Esin, “Türkistan Türk Devlet ve Beylikleri”, *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara 1987, s. 87).

¹⁴⁵ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 43-44.

¹⁴⁶ *Altan Topçı*, s. 31.

¹⁴⁷ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 78; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴⁸ *Çengiznâme*, s. 74; *Altan Topçı*, s. 31; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19.

¹⁴⁹ Burada adı geçen Turgutlar eskiden bir Mogol kabilesi olarak görülürken, son zamanlarda bunların da Türklüğüne dair iddiaların ortaya atıldığına dikkat çekmekte fayda var.

¹⁵⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19.

ve Çikurgu Dağları arasında yaşayan Ongratlardan Dai Seçen'e rastlar. Ölen-uçin'in akrabalarından olan bu kişi, adından da anlaşılacağı üzere bilge bir şahıstır. Onun geleceği görme veya gelecekte haber verme gibi bir özelliği de vardır.

Dai Seçen, Yesugey'e nereye gittiğini sorunca, o da oğlu Temuçin'e Olkunutlardan bir kız istemeye gittiğini söyler. Bunun üzerine Dai Seçen bir kehanette bulunur: "Oğlunun gözlerinde ateş, yüzünde nur parlıyor. Ben bu gece bir rüya gördüm. Bir doğan, ay ve güneşi pençeleriyle tutup, getirdi; ellerimin üzerine kondu. Kaynım Yesugey, bu rüya senin oğlunu işaret ediyor"¹⁵¹, dedi.

Fakat Altan Topçî'da anlatılanlara baktığımızda, Dai Seçen Kongratlara mensuptur ve Olkunutlar da Şibani-nâme'ye göre Kongrat beyin bu adı taşıyan torunundan gelirler¹⁵². Bu durum bir yana *Altan Topçî*'de bu hususta şöyle deniyor: "Ögelen-eke (Ölen-uçin) Temuçin ile beraber Kasar, Kaçıku ve Oçoku diye dört oğul doğurdu. Yesugey, oğlu Temuçin'i yanına alıp, karısının akrabası Olkunutlardan oğluna bir kız bakmak için yola çıktı. Bu sırada Tongsur (Çekçer) ve Çingir (Çikurgu) Dağlarının birleştiği yerde hayvanlarını sulayan Kongratlardan Dai Seçen'e rastladı. O, Borçiginlerin Kıyat oymağından güvey ve oğul nereye gidiyorsunuz, diye sordu. Yesugey, oğlum Temuçin'e Olkunutlardan bir kız bakacağım, dedi. Bunun üzerine Dai Seçen, ben bu gece bir rüya gördüm. Orada bembeyaz bir sungur benim avuçlarımın içindeydi. Bu size işarettir. Çadırıma gidin, orada benim dokuz yaşında Börte adlı kızım var. Onu sana vereceğim. Çünkü bizim kızlarımız beylere layıktır, dedi. Yesugey Bagatur da oğlunu burada bırakacağını, ama köpekten korktuğunu, dolayısıyla onu korumasını söyledikten sonra geri döndü"¹⁵³. Bununla beraber bazı belgelerde, nişan hediyesi olarak Yesugey Bagatur'un herhalde atlarından birini verdiği¹⁵⁴ kayıtlıdır.

Her ne kadar *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Börte-uçin'in soyu Ongratlara, Altan Topçî'da Olkunutlara dayanırsa da, o *Anonim Çingiz-nâme*'de Kongrat Batır'ın kız kardeşi olarak anılmaktadır¹⁵⁵ ki, bu durum birtakım karışıklıklar ihtiva etmektedir. Ayrıca *Şibani-nâme*'nin Kongrat bahsinde, *Camî'üt-Tevarih*'ten de alıntı yapılarak bunlar için; Ergenekun'dan herkesten önce çıktıklarından, başka illerin ocak ateşlerini ezdiler. Bu yüzden de onlarda ayak ağrısı çoktur deniyor.

¹⁵¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19-20.

¹⁵² Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁵³ *Altan Topçî*, s. 31-32.

¹⁵⁴ Ş. Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. M. Uyar, Ankara 2015, s. 35.

¹⁵⁵ *Cengiznâme*, s. 79.

Metinde Temuçin'in Börte-üçin ile nasıl evlendiğine de değinilmektedir ki, bunda da biraz farklılıklar vardır: Kongrat altın döşekte doğan demek olup, bu ne kadar büyük olduklarını göstermek için söylenmiştir. Kongrat Beg'in büyük oğlunun adı Yurluk Mergen, ikinci oğlu Kabay Şira, üçüncüsü Tusbuda'dır. Kabay Şira, İkires ve Olkunut diye iki çocuğa sahip iken, Tusbuda'nın da Karanut ve Kongliyut isimli iki oğlu olmuş. Ancak en meşhurları Yurluk Mergen'dir ve ondan pekçok kabile neşet etmiştir. İşte Temuçin, han olduğunda Kongratların başında Dai Noyan (Dai Seçen) var idi. O, Alçı ve Nuku Noyan adlı iki oğlu ile Börte Fuçin isimli bir kıza sahipti. Temuçin bu kıza talip olduğu halde Dai Seçen vermiyormuş, fakat Temuçin Alçı Noyan'la arkadaşta ve onun sayesinde Börte ile evlendi¹⁵⁶.

Yukarıdaki metinlerde de gördüğümüz ve evvelce de üzerinde durduğumuz gibi güneş, ay ve kuş motifi Türk destanlarında sıkça rastlanan bir husustur. Mesela meşhur Liu Yüan'ın dünyaya gelişi sırasında babasının rüyasına boynuzlu, kanatlı sırtındaki pulları parlayan bir balıkla karşılaşması misali, Çin'in kuzeyinde yaşamış An Lu-shan'ın doğumunda görülen güneş veya ışık unsuru bunlardan biridir. İsmi'nin manası hususunda kaynaklarda birtakım izahlar bulunan Liu Yüan-hai'nin (belki Yügen) dünyaya gelişiyle alakalı şöyle bir bilgiye ulaşıyoruz: "Son Hun yabgularından Tigin Çor Alp'in (Yu Fu-lo) oğlu Liu Pao'nun (Bars veya Buka) bir erkek çocuğu yoktu. Bu yüzden karısı sürekli Tanrı'ya yalvarıyor, Ona adaklar adıyor, kurbanlar kesiyordu. Liu Pao (Bars veya Buka) da yine bir gün Tanrı'ya, kendisine bir oğlan vermesi için kurban yerinde dua ederken; iki boynuzu ile sırtındaki kanatları açılmış vaziyette duran ve sırtındaki pulları altın gibi parlayan bir balıkla karşılaştı. Eşi ve Liu Pao (Bars veya Buka) bu hayrete düşürücü olayı kabilenin kamlarına anlattılar. Onlar da bu duruma çok şaşırdılar ve bunu bir uğur saydılar.

Kadın kocasının gördüğü balığı ertesi gece rüyasında bu kez bir insan suretinde, elinde yarım halde bir tavuk yumurtasına benzeyen bir şeyle (veya nur saçan bir ışık) kendisine doğru gelirken gördü. Bu nesne acaip bir şekilde parlıyordu. Adam onu kadına verdi ve "bunu ye, bu güneşin tohumudur. Çok ünlü bir oğlan olacak" dedi. Kadın uyanınca rüyasında yaşadığı hadiseyi kocasına anlattı. Bars da (veya Buka/Liu Pao) ona: "Bu müjdeli bir şeyin habercisidir. Böyle bir olayı ben daha önce annemden (veya bir kadından) dinlemiştim. O, bana senin çok meşhur ve kıymetli oğullarınla, torunların dünyaya gelecek. Bunlar üç nesil boyunca şan ve şeref kazanacaklar demişti"¹⁵⁷, diye gördüklerini aktardı.

¹⁵⁶ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 81-82.

¹⁵⁷ İbn Arabşah, *Acaib el-Makdur fi Tarih-i Temur* adlı eserinde, Temür'e ait benzer bir hikâye nakleder. Buna göre Emir Temür birgün arkadaşlarıyla konuşurken, bir kam olan ninesinin rüyasında; çocukları

Bars'ın (veya Buka/Liu Pao) hanımı on üç ay (ya da üç ay) sonra bir erkek evlat doğurdu¹⁵⁸. Sol elinin avucunun içindeki çizgilere bakılarak, adına Liu Yüan-hai dendi. Daha dişleri yeni çıktığı sırada ne kadar akıllı ve yiğit olacağını izleri belirmişti. Yedi yaşındayken onun annesi öldü ve bu hadiseye öyle fazla üzüldü ki; kederinden sağa-sola koşuyor ve ağıtlar yakıyordu. Onun bu vaziyetine bütün komşuları ve akrabaları hayret ettiler¹⁵⁹.

Hikâye bundan sonra da sürüyor ama konumuzla alâkalı olmadığından lafi uzatmak istemedik. Destanlardaki ışık motifini göstermesi açısından bir başka hikâye de, 8. asırda Çin'in kuzeyinde çıkardığı ayaklanma ile hem Çinlilere, hem de Uygurlara son derece sıkıntılı günler geçiren, biraz önce ismini andığımız An Lu-shan adlı Türk beyiyle ilgilidir. An Lu-shan'a dair yapılmış pekçok çalışma¹⁶⁰ mevcut olduğundan onun hayat hikâyesini de buraya almayı düşünmüyoruz.

İşte bu Türk'ün dünyaya gelişiyle ilgili de Çince belgelerde birtakım hikâyeler anlatılmaktadır: “Büyük Arslanlar (A-shih-te) ailesinin kadın kamlarından birisi sürekli savaşçı bir oğlan sahibi olmak için Tanrı'ya yakarıyordu. Dilekleri Tanrı katında kabul buldu ve bundan kısa bir süre sonra hamile kaldı. Nihayet doğum günü geldiğinde, beklenmedik bir anda çadırın tepesinden giren bir ışık her tarafı aydınlattı. Bu sırada kurt, kuş, bütün yabancı hayvanlar uludu. Sanki onun doğumunu hep birlikte kutluyorlardı. Obada bulunan kamlar bunu gökteki birtakım olaylara yordular ve şans getireceğini söylediler.

Fakat o zaman onların yaşadığı yer Çin imparatorluğunun kontrolü altındaydı. Çinli görevliler bu hadiseyi duyduklarında hemen oraya vardılar. Tanrı'nın gönderdiğine inanılan bu çocuğun ortadan kaldırılması lazımdı. Çadırı kuşatarak içindekileri öldürmek istediler. Ama anne ve çocuk durumdan haberdar olunca

---

veya torunlarından birinin bütün ülkeye sahip çıkıp, hükümdar olacağını, herkesin önünde baş eğceğini gördüğünü söyler ve o bu hadiseyi kendisine yorar. Bakınız, İbn Arabşah, *Amir Temur Tarihi*, Çev. U.Uvatov, Taşkent 1992, s. 72.

¹⁵⁸ Kadının geç doğum yapması da çocuğun çok farklı olacağını göstergelerindedir.

¹⁵⁹ Bu fiziki özellikleriyle de Oguz Kagan'ı andırmaktadır, ki Manas doğduğunda da böyle bir tabiatüstülük sezilmektedir. Keneş Yusupov derlemesinde; Manas dünyaya geldiğinde onbeş yaşındaki çocuklar kadar ağır, çırpınışları otuz yaşındaki adamlar gibi kuvvetlidir. İki omzunda da kara yele (leke) vardı. Üç tulum yağı bir defada yemişti. Anası Çıyırdı oğluna meme verdiğinde önce süt sonra kan geldi. Tanrı'nın lutfettiği bu çocuk ağır başlı, arslan boyumlu, gözü açık, kaşları çatık, sert, kaplan gibi heybetli, güçlü ve iki omzunda onu koruyan iki melek vardı (Bakınız, Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 257-261; K.Yusupov, *Manas Destanı*, Aktaranlar: F.Türkmen-A.İnayet, Ankara 1995, s. 21). Esasında Alp Er Tonga da böyleydi.

¹⁶⁰ M.T.Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-küe)*, I. Buch, Wiesbaden 1958, s. 266-267; S. G.Klyashtorny, *Drevneyurkskiye Runişkiye Pamyatniki Kak Istoçnik Po Istori Sredney Azii*, Moskva 1964, s. 121-122; Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s. 95-102.

oradan kaçtılar ve daha evvelki yıllarda buralara gelen Kök Türk kabilelerinin arasına saklanarak, ölümden kurtuldular. An Lu-shan'ın annesi de Tanrı tarafından esirgendiklerine inanıyordu. Onu Tanrı'nın bir lütfü olarak gören kadın çocuğuna Batır/Urungu (savaşçı anlamına gelen Ya-lo-shan) adını verdi¹⁶¹."

Bize göre yukarıdaki anlatılanların iz düşümü yüzlerce yıl sonra Orta Asya'da gün yüzüne çıkıp, bir şekilde Çingiz Han'a da yamanmıştır. Bu gayet normal bir durumdur. Her iktidar kendini meşrulaştırma ve bütün insanlara kabullendirmek amacıyla önceki bir yönetimle irtibat kurmaktan çekinmez.

Kaynaklar, Mogolların hâkim sülalesi Kıyatların dünür ailesinin Ongrat veya Kongratlar olduğunu gösteriyor. Çünkü sonuçta Dai Seçen, Yesugey'in aklını çelip, onu çadırına götürdü. Orada Dai Seçen'in kızını gördüler. Yüzü ay gibi güzeldi. Yesugey Bagatur bu kızı oğlu Temuçin'e istedi. Dai Seçen de kızı Börteuçin'i gelin olarak verdiğini, ancak geleneğe göre Temuçin'i bir süre yanında bırakmasını Yesugey'e söyledi. O da, bunu uygun buldu ve Dai Seçen'e oğlunu korumasını tembihledi¹⁶².

Burada eski Mogollardaki cari bir gelenek ile karşılaşmaktayız ki bu da, damadın (küdegü/küregen) bir yıl kadar kayınatasının hizmetlerini görmesidir. Aslında bu adet Türklerde de vardır, fakat Mogollardaki gibi kalış müddeti uzun değildir. İhtiyaç halinde, Türklerde de damadın kayınbabasının sürülerini gütmeye ya da hasadını kaldırmaya yardımcı olmak üzere gittiğini biliyoruz. Bu gelenek halâ Türk dünyasının pekçok yerinde yaşamaktadır.

Herhalde Yesugey Bagatur tek başına geri dönerken yolda bir grup Tatar'a rastladı. Susadığı için atından inip, yanlarına gitti. Tatarlar onu tanımışlardı. Eskiden Kıyatların kendilerine yaptıklarının intikamını almak amacıyla, onun kımızına zehir koydular. Yesugey obasına geldiğinde kendini iyi hissetmiyordu. Öleceğini anlayan bey yakındaki Çaraka-ebugen'in oğlu Munglık'ı çağırıp; "evladım Munglık çocuklarım daha çok küçükler. Temuçin'i damat olarak bırakıp, dönerken Tatarlar tarafından zehirlendim. Geride kalan dul eşime ve evlatlarıma bakmanı istiyorum. Derhal git, Temuçin'i de al, gel"¹⁶³ dedikten sonra öldü.

Yesugey Bagatur'un vefatı *Allan Topçı*'da da benzer olmakla beraber, özetle şöyle anlatılıyor: Yesugey dönüş yolunda birkaç Tatar'ın kendilerine ziyafet

¹⁶¹ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 258.

¹⁶² *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 21.

¹⁶³ *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 21-22.

çektiklerini görür. Fakat yanlarına uğramadan geçmenin saygısızlık olduğunu düşündüğünden, atından inip, onlarla yemek yemeye oturur. Bu arada içinde de bir korku vardır. Çünkü onların ne kadar korkunç olduklarını biliyordu. Tatarlar onun yemeğine zehir koyarlar ve evine geldiğinde de rahatsızlanır. Karısına, Menglik'i (Munglık) çağırmasını söyler. Ona, oğullarımdan Temuçin'i Kongratlardan Dai Seçen'in yanına bıraktım. Çabuk git, onu getir der. Fakat Menglik, çocuğu alıp-gelmeden, Yesugey Bagatur can verdi¹⁶⁴.

Han-nâme varyantında; Bartan Han'ın gürbüz, yiğit ve Yesugey adında bir oğlu olduğundan, onun Özbeklere han atandığından ve onun da Temuçin adında bir oğlunun dünyaya geldiğinden, on altı yaşına girince de Yesugey Bagatur'un ömrünün sona erdiğinden bahsedilir¹⁶⁵. Yani *Han-nâme*'de, *Moğolların Gizli Tarihi* ve *Altan Topçu*'daki gibi bir hikâye yoktur.

Yukarıda anlatılanlarda da görüleceği üzere, Mogollarla, Tatarların arasındaki kan davası asla sona ermediği gibi, buraya kadar efsane ve tarihin iç-içe girdiği ortadadır. Bunun yanısıra Çingizlilerin bu mitolojik devirlerinde her açıdan Türk izleri çok fazla olmakla beraber, ismi geçen Munglık, Yesugey Bagatur'un vasiyetini yerine getirmek amacıyla, Dai Seçen'e gidip, babasının Temuçin'i özlediğini ve geri çağırıldığını söyler. Ancak Yesugey'in öldüğünden hiç bahsetmez. Belki de oğlanın başına kötü bir şey gelebileceğinden korkar. Dolayısıyla artık Temuçin ve ailesi için sıkıntılı günler başlar. Bunu ilk hisseden Ölen-uçin'dir. Çünkü Ambakay Han'ın eşleri onu horlar ve aşağılarlar. Fakat kabilenin aksakalı Çaraka-ebugen yaptıklarının yanlış olduğunu söylediyse de, sözünü dinletemez¹⁶⁶. Neticede Ölen Hatun çocuklarıyla birbaşına kalır.

Ölen-uçin'in kişiliğine baktığımızda, dirayetli bir kadın olduğu anlaşılıyor. Köl Tigin ve Bilge'yi büyüten İl Bilge Katun ve benzetildiği Umay gibi bir kişidir. Artık iş başa düşmüştür. Küçük yaştaki çocuklarıyla kocasız kalan bu fedâkar hatun, ailenin başı oldu. Zaten Türk töresinde de erkek öldüğü ve savaşa gittiğinde ailenin reisliğini kadın almaktaydı. Ölen-uçin çocuklarını büyütme için bir erkek gibi davrandı. Onların aç kalmaması için gece-gündüz didindi. Çok zor şartlarda yaşadılar¹⁶⁷. Bu vaziyet hem kadın, hem de çocukları açısından kolay değildi. Aslında burada kimsesizlere karşı Yesugey'in kendi kabilesi Kıyatların ya da

¹⁶⁴ *Altan Topçu*, s. 32.

¹⁶⁵ İmami, a.g.m., s. 318.

¹⁶⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 23-24.

¹⁶⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 25.

umum Mogolların davranışlarının sorgulanması lazımdır. Bu vesileyle dikkatimizi çeken bir şey de, Ölen-uçın'ın tıpkı Alan-koa benzeri kocasız bir şekilde evlatlarını büyütme zırunda kalmasıdır.

Kendi insanını korumayan veya onu açlığa terk eden bir bey düşünülemez. Bu noktada Türk devlet anlayışı ve sosyal hayatı ile Mogol fikriyatı ayrılmaktadır. Her ne olursa olsun Türk kaganı veya boy beyleri halkının karnını doyurmak ve üstünü giydirmekle kendini mesul görmüşlerdir. Bu itibarla devleti temsil eden kagan aynı zamanda milletin babasıdır. Savaş ganimetlerinin dağıtılmasında da kagan öncelikli olarak askerlerini düşünürdü. Eğer artan olursa kendisine ayırırdı. Hatta zaman zaman devletin bizatihi görünen yüzü olan Türk hükümdarı şöenler tertipleyerek, açın ve fakirin memnuniyetini kazanmak zorundaydı. Eski Türklerden bahseden yabancı kaynaklarda, ülkelerinde yoksulların bulunmadığı, yiyeceği olmayanların doyurulduğuna dair atıflar vardır. Bunlar gerçekleştirilemezse ülkede istikrar olmuyordu. Bu günümüz modern devletleri ve toplumları için de geçerlidir. Kitabelerdeki; “çıgany bay kıltı, azıg öküş kıltı”, cümlesi bunu çok güzel açıklar. Bilge Kagan tahta oturunca aç ve fakir bir şekilde etrafa dağılmış olan milleti bir araya getirerek, zenginleştirdiğini; “yalıng bodunıg tonlıg kıltım. Çıgany bodunıg bay kıltım”¹⁶⁸, diye belirtiyordu. Bundan yüzlerce yıl sonra Yusuf Has Hacib, beylerin şöhretini iki şey büyütür diyor: Kapısında tugu ve baş köşesinde sofrası. O yine beye; malını, eşyasını bölüştürmesini ve halkına yedirmesini öğütler¹⁶⁹. Mesela Dede Korkut Hikâyelerinden birisi olan Dirse Han-oglu Bogaç'ın Destanı'nda, Tanrı'nın kendisine bir oğul vermesi için Dirse Han'ın karısı, eşine şöyle bir nasihatta bulunuyor: “Yerinden kalk, ala çadırını kurdur! Attan aygır, deveden bugra, koyundan koç kes. İç ve Dış Oguz'un beylerini çağır. Aç görürsen doyur, çıplak görürsen giydir. Borçluyu borcundan kurtar. Tepe gibi et yığ, göl gibi kımız sağdır. Ulu bir toy yap, dilekte bulun. Ola ki bir mübarek kulun duasıyla Tanrı bize topaç gibi bir oğlan verir”, der. Yine 8. asrın başlarında, Hindistan'ın kuzeyi, yani bugünkü Pakistan dolaylarını idare eden Kök Türk beylerinin yılda iki kere böyle toylar düzenlediği ve mallarını dağıttığına dair kayıtlar mevcut olduğu gibi, Çinli seyyahların raporlarında Türk ülkelerinde fakir insanlara rastlan-

¹⁶⁸ *Bilge Kagan Yazıtı*, Kuzey tarafı, 8; *Köl Tigin Yazıtı*, Güney tarafı, 10: “Çıplak halkı giydirdim. Fakir milleti zengin yaptım”.

¹⁶⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, I, Metin, Haz. R.R.Arat, 2. Baskı, Ankara 1979, s. 154; Nizamü'l-mülk, *Siyaset-nâme*, Haz. M.A.Köymen, Ankara 1982, s. 163-166; R.Genç, “Eski Türk Ziyafetleri ve Dış Kirası Adeti”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1982, s. 177; G.Z.Tang, *Çince Kaynaklara Göre Kuzey Liang Hun Devleti'nin Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 77.

madığı vurgulanır¹⁷⁰. Elbette ki halkın karnını daha iyi doyurabilen, maharetli ve kahraman idareciler itibarlıydı. Tebasına servet ve ün bağışlayabilirse, o zaman başka boyların da gelip kendilerine katılmaları vakidir.

Belki de böylesine zor bir hayat yaşamaları Çingiz ve kardeşlerinin güçlü birer erkek olmalarına, birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmalarına ve kuvvetli bir devlet kurmalarına yararıdır. Ama her ne olursa olsun acımasızdılar. Temuçin ve Kasar'ın bir balık ile kuş için kardeşleri Bekter'i gözlerini kırpmadan öldürmelerinin¹⁷¹ herhalde sebebi bu idi.

Bunun dışında meseleye başka bir açıdan baktığımızda, insanın sadece bir kuş ve balık yüzünden kendi kardeşini annesinin ikazına rağmen öldürmesi normal bir şey değildir. Dolayısıyla büyüdüğünde de yaptığı katliamları göz önüne alınca, merhamet hissinin bulunmayışında çocukluğunda başından geçen bu hadiseler gösterilebilir. Muhakkak ki öz kardeşini acımadan öldüren bir kişiden, başka insanlara merhamet beklemek pek mantıklı olmaz.

Çingiz ve kardeşlerinin arasındaki bu husumet *Altan Topçu*'ya, *Moğolların Gizli Tarihi*'ndekine benzer bir şekilde yansımıştır. Burada, "Ögelen-eke (Ölen-uçın) doğuştan dirayetliydi. Yaradılıştan zeki olan oğlunu yabancı soğanlarla besleyerek ulusun beyi yaptı", diye cümle başlıyor. Temuçin ve Kasar bir gün annelerine, avladıkları balık ve tarla kuşlarını Bekter ile Belgütay'ın çaldığını ve bu yüzden onları öldüreceklerini söylediler. Anneleri, Ögelen-eke de, Örbey-koa'nın (Alan-koa) beş oğlu gibi niye anlayamıyorsunuz. Gölgenizden başka arkadaşımız, hayvan kuyruğundan başka kamçımız yok, deyince; iki kardeş sinirle çadırın kapısını vurarak çıktılar. Bu esnada Bekter bir tepe üzerine oturmuş, iğdiş edilmiş sekiz atı güdüyordu. Kasar ve Temuçin etrafını sarıp, onu öldüreceklerini söyleyince Bekter, Belgütay'ı bağışlamalarını istemiştir.

Zavallı Ögelen-eke, Temuçin ve Kasar eve döndüğünde onların kötü bir şey yaptığını anlamış ve; "siz yalçın bir kaya üzerinde saldırmayı bekleyen bir av kuşunun turnağı, kendi memesini ısırarak bir kara köpek, yağmurlu günde suya giren bozkurt, kendi bacağına ısırarak erkek deve, gizlice saldıran barak köpeği gibisiniz"¹⁷², dedi.

¹⁷⁰ O.Ş.Gökyay, *Dede Korkut Masalları*, İstanbul 1943, s. 10; F.Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, İstanbul 1984, s. 42; E.Esin, "Butân-ı Halaç (M. VII.-X. Yüzyıllarda Halaç Kültürünün Sanat Eserlerinde Akisleri)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, İstanbul 1972, s. 54; Ö.İzgi, "Kao-Ch'ang (Turfan) Uygurları", *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara 1987, s. 239.

¹⁷¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 25-28.

¹⁷² *Altan Topçu*, s. 32-33.

Kardeşler arasındaki bu kavga, *Anonim Çingiz-nâme*'de farklı bir pencereden anlatılıyor. Hatta burada öldürülmek istenen Temuçin'dir. Buna göre; Çingiz büyüdüktan sonra, halka adil davranıp, faydalı olmuştu. Bu yüzden de insanlar onu sevip, peşinden gitti. Halk Çingiz'i, hanın has oğludur diye övüyorlardı. Ağabeyleri Bodun Çor, Kağın Çor ve Salçut onu kıskandılar. İnsanlar gayr-i meşru doğan bir çocuğa yöneldiler, onu öldürmek gerekir, dediler. Bunu halka da söylediler. Ancak ahali Çingiz, memleket için üçünüzden daha layıktır. Onun öldürülmesine müsaade etmeyiz. Eğer mesele mal ise, aranızda üleşip, herkes payını alsın, yoksa biz onun uğruna ölürüz, dediler.

Sonuçta herkes malları üleştiyse de, Duyın Bayan'ın altın işlemeli sadağını paylaşamadılar. Bunun üzerine anneleri Alan-koa'ya başvurdular. O da: "Kendi yurdunu kötöleyen, başka yurttan rezil olur. Kendi anasını kötöleyen, yabancı düşmana esir olur. Kendi halkını kötöleyen, başkası tarafından hor görülür. Eğer sözümü tutarsanız, pencereden giren güneş ışığına kuşaklarımızı sallandırın. Hanginizinki asılı durursa, altın işlemeli sadağı o alsın", dedi. Hepsini bunu makul buldu. Sadece Çingiz'in ipek kuşağı asılı kaldı. Ama yine de diğer kardeşler memnun olmadı. Çingiz onların kendisini öldürmelerinden korktuğu için, yanına bir-iki yiğit alıp Kazak diyarına kaçarak, Tekelik Suyunun başındaki Körgürden Dağını yurt tuttu"¹⁷³. Bununla beraber Çingiz Han'ın altın kuşağı gibi, Oguz Kagan'ın da bir altın kuşağının olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir.

Anonim Çingiz-nâme'de anlatılan kuşağın asılı kalması işinin ve buna bağlı olarak da Çingiz'in ön plana çıkmasına benzer bir hadise, evvelce de bahsettiğimiz üzere Çin kaynaklarında anlatılan Türk ata ölünce, on değişik anneden doğan çocuklardan en yukarıya zıplayanın hepsinin başı olması yarışmasına benziyor. Ayrıca Körgürden Dağını yurt tutması herhalde Çingiz'in Burhan Haldun'a sığınmasıdır ki, bunun da Türk destanlarındaki Altay Dağları motifyle uyduğunu belirtmekte fayda var. *Altan Topçı*'daki Tenggilik (Tüngelik) Nehri de, burada Tekelik Suyu olmuştur.

Temuçin'in ailesinin günleri yalnızlık ve hayatta kalma mücadelesi içinde geçerken, Selenge'nin kuzey-doğusu ile Baykal Gölünün doğu taraflarında yaşayan Tayciutların baskısıyla karşılaştılar. Onlardan korunmak amacıyla ormana kaçtılar. Tayciutlar ise sadece Temuçin'i istiyorlardı. Bunun üzerine annesi ve kardeşleri ona bir at vererek uzaklaştırdılar. Temuçin, Tergüne ormanlarına gizlendi. Tabii

¹⁷³ *Çingiz-nâme*, s. 74-75.

ki Tayciutlar da onu takip ettiler¹⁷⁴. *Altan Topçı*'de, Tayciutlar saldıınca, kardeşlerinin analarına; “beşimiz burada gereksiziz, Temuçin'i yollayalım” demişler ve bundan sonra da Temuçin kaçarak, Onon'daki ormanlık bölgeye saklanmışır¹⁷⁵.

Tayciutların, ailenin içinden sadece Temuçin'i istemeleri dikkat çekicidir. Bu, her ne kadar diğer akrabaları tarafından bu küçük aile yalnız bırakılsa da, çevreden onların izlendiğini gösteriyor. Temuçin'in hâl ve hareketlerinde bir farklılığın olduğu muhtemelen anlaşılmıştır. Onun ileride bir tehlike yaratacağını düşünen Tayciutlar, bu yüzden sadece Temuçin'i almaya gelmişlerdir.

Çingiz-nâmelerden öğrendiğimiz kadarıyla, Temuçin bu ormanlık bölgede birkaç gün kaldı. O sonradan buradan çıkmayı düşündüyse de, bir keresinde atının eyerinin çözülmesi, diğerinde de yoluna bir yamaçtan kaya yuvarlanmasını hayra yormamış ve bu niyetinden vazgeçmişti. Dokuz gün kadar bu ormanda aç ve susuz kalan Temuçin nihayet kendine bir yol açarak dışarı çıktıysa da karşısında Tayciutları buldu ve onlara esir düştü¹⁷⁶. Neticede Tayciutlar dışarıda onu azimle bekleyip, ele geçirmişlerdir.

Bu vesileyle Çingiz Kagan'ın hayatında önemli bir yere sahip Sorkan ya da Tarkan Şira ile de karşılaşmaktayız. Bilindiği üzere bu esareti sırasında Temuçin'in boynundaki bukagıyı Sorkan Şira'nın oğulları Çimbay ile Çılaun gevşetmişler ve onun rahat uyumasını sağlamışlardı. Daha sonra o, bir fırsatını bulup kaçtı. Tayciutlar onun peşine düştüğünde, Sulduz boyundan Sorkan Şira, Temuçin'i Onon Nehrinde sırt üstü yatarken gördü. Yanına gelen Tayciutları da, “gündüz kaçırdığınız bir adamı, nasıl gece bulacaksınız” diyerek de aramaktan vazgeçirdi. Daha sonra o Çingiz'in yanına vardı ve “etraftaki adamlar dağınca anası ile kardeşlerinin bulunduğu yere gitmesini, yolda karşılaştığı kimseyle konuşmamasını” öğütledi. Fakat Temuçin oradan hemen uzaklaşmamış, kendisine yardımcı olacağını düşünerek, Sorkan Şira'nın evini bulmuştu. Bu, Sulduz, kurtardığı gence niye dediğini yapmadığını, yani anasının yanına gitmediğini sordu. Fakat Çimbay ile Çılaun babalarına; “kafesteki bir kuş çalılığa kaçtığı zaman, çalılar onu korur, şimdi bizim yanımıza gelen bir kişiyi niye tersliyorsun” diyerek, onun boğazındaki halkayı çıkarıp, çadırın arkasındaki yünlerin arasına gizlediler. Diğer kardeşlerine de gördüklerini kimseye söylememelerini tembihlediler¹⁷⁷.

¹⁷⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 29-30.

¹⁷⁵ *Altan Topçı*, s. 34.

¹⁷⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 30-31; *Altan Topçı*, s. 34-35.

¹⁷⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 31-33; *Altan Topçı*, s. 35-36.

Bunun yanı sıra Temuçin'in Tayciutlara esir düşmesi *Şibani-nâme*'de de benzer olmakla birlikte, bir-iki farklılık vardır. Özetle burada şunlar anlatılıyor: Birgün Temuçin, Tayciutlardan bir kız kaçırmak ister. Yolda giderken, kendine doğru yuvarlanarak gelen bir taş görür. Taşın hiçbir etkiye maruz kalmadan böyle sürüklenmesine Tanrı'nın kudreti olarak bakmasına rağmen, yoluna devam eder. Bu sırada adamlarıyla avlanan Tayciutların reisi Targutay (Kırultuk) Karluk'la karşılaşır ve ona yakalanır. Temuçin'in boyununa bir çengel takarlar. Bu köstek onun boynunu yaralar, fakat Tayciutlardan İçege isimli bir kadın yaralarını temizler. Bu durum üç yıl kadar sürer. Birgün Temuçin fırsat bulur kaçar ve Sorkan Şira'nın yanına gelir. O, Temuçin'in başını suya sokarak arayanlardan saklar. Sorkan Şira, Temuçin'in boynundaki kösteği söker ve bu esnada tekrar evine kontrole gelen Tayciutlardan onu korumak için bir ot yığını yüklü arabanın içine gizler. Bunlar otları süngülerseler de Tanrı'nın yardımıyla bir şey olmaz. Sorkan Şira ona bir at ve biraz et verip obasına yollar. Onun geldiğini bu sırada dışarıda oynayan dört-beş yaşlarına geçmiş küçük oğlu Tuluy görür ve annesini çağırır. Kadın buna inanmaz, hatta yalan söylüyorsun diye çocuğun kulağını çeker. Nihayet Temuçin çıkıp, gelir. Bu vaziyete Temuçin'in annesi Övelen İçege (Ölen-eke) ve Kongratlardan hatunu Dai Noyan'ın (Dai Seçen) kızı Börte Fuçin (Uçin) çok sevinir ve bir ziyafet verirler¹⁷⁸.

Tabii ki Çingiz Han, Sorkan Şira'nın bu iyiliğini asla unutmaz. Zaten bu onun bir özelliğidir: Yani kendine yapılan ne bir iyiliği, ne de kötülüğü aklından çıkarmamak. O, hem Sorkan Şira, hem de oğulları Çimbay ile Çilaun'a minnettar olmuştur. Ancak biz burada yine yüzlerce yıl evvel gerçekleşen bir hadiseye işaret edeceğiz.

Korykoslu Hayton'un eserinde ise Sokran Şira'nın yerinde bir baykuşa rastlıyoruz. Buna göre Çingiz Han, bir muharabe esnasında çok zor bir duruma düşer. Düşmanlarından kurtulmak için bir çalılığa saklanır. Bu sırada bir baykuş onun gizlendiği çalılığın üstüne tünar. Düşmanları bu kuşu görünce, orada kimsenin olmayacağını düşünerek, çekip giderler¹⁷⁹.

Büyük Hun devleti yıkıldıktan sonra, Çin'in kuzeyinde peşisıra ve bazan aynı tarihlerde birkaç tane Hun hanlığı ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi de Çince belgelerde ismi He-lien P'o Po diye yazılan, yani Tengriken Boncuk tarafından kurulmuştu ki, onun gençliğinde başından geçen bir hadise hakkında şunları öğrenmek-

¹⁷⁸ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 79-80.

¹⁷⁹ Hayton, *a.g.e.*, s. 78.

teyiz: 390 tarihlerinde Türk-Hunların bir kısmını yöneten ve Türkçe unvanının ne olduğunu maalesef bilemediğimiz, Liu Wei-ch'en adındaki Türk beyi Tabgaçlarla yaptığı savaşı kaybetmiş ve muhtemelen bu sırada da ölmüştü.

Liu Wei-ch'en'in Boncuk (P'o Po) adındaki bir oğlu bu hengâmeden sıyrılarak, Hsien-pi kabilelerinden Chieh-kanların arasına sığınmıştı. Fakat Tabgaç hükümdarı Boncuk'u (P'o Po) onlardan istedi. Hsien-pi beyi; "Boncuk'un (P'o Po) ülkesi mahvolmuştur, ama onu yollamazsak bizim de memleketimiz tehlikeye düşebilir" dedi. Bunun üzerine kabile şefinin kardeşi; "yuvası yıkılan bir kuşu nasıl koruyorsak, Boncuk (P'o Po) ve ailesini de himaye etmeliyiz. Tabgaçların talebini geri çevirelim", şeklinde bir konuşma yaptı. Ancak kabilenin önderi kardeşini dinlemeyip, Tabgaçlardan korktuğundan, muhafızlar eşliğinde Boncuk'u (P'o Po) yola çıkardı. Ama öbür fedakâr bey, Boncuk'u (P'o Po) kaçırdı ve Ch'in imparatorunun oğlu Yao Hsing'in yanına yolladı.

Boncuk (P'o Po), Yao Hsing'e kendini çok iyi göstermişti. Yao Hsing ona öbür adamlarından daha yakın davrandı. Burada pek çok iltifatlara mazhar oldu. Buna binaen de, Ch'in hükümdarı onu mühim bir vazifeye atadı. İmparator, bütün Çin'e hâkim olma hususunda ondan yararlanma fikrindeydi. Hsien-pi bölgesinin komutanlığını üstlenen Boncuk (P'o Po), bazı Çinli vekiller tarafından tehlikeli görüldü. Çünkü onun ileride bağımsızlık fikrine düşeceğini biliyorlardı. Bu sebepten, imparator kardeşinin de telkinleriyle, onu doğudan Ordos havalisine çekti. Ama bu Boncuk'un (P'o Po) hayallerini gerçekleştirmesi için daha iyi bir fırsattı. O zamanlar bu anlaşılmamıştı. Hun beyi buraya gelince etrafına birtakım Türkleri ve eski kabilelerini de toplayarak uygun zamana bekledi. Bu sırada Tabgaçlarla (To-pa), Ch'inlerin arasının açılması için elinden geleni de yaptı. O, bu sayede iki devletin arasından sıyrılıp, yükelebileceğinin farkındaydı. Bu maksatla emrindeki Hsien-pi önderini ortadan kaldırtarak, tebasını kendine kattı. Arkasından yönettiği Sou-fang merkezli bölge ve ahali için Hsia ismini kullandı. Boncuk (P'o Po), böylece kendisini kadim Hun hükümdarları nesline bağladığını göstermiş oldu. Dolayısıyla o, en eski Türk kaganlarının bir varisi olarak, bütün buralarda hak iddiasında bulunabilecekti. Ve nihayet 407'de toplanan devlet kurultayında ona Tengriken Boncuk (He-lien P'o Po) unvanı verildi. Bu sanın alınışının nedeni de Çince vesikalarda, şöyle açıklanıyor: O bir toplantıda, "Bizim atalarımız kuzeyden geldiler. Türk beylerinin Shih, Liu gibi Çince soyadı taşımaları utanç vericidir. Bundan böyle biz, göğe erişecek kadar kudretli anlamına gelen Tengriken (He-

lien) aile ismini kullanacağız. Yalnız bu soyadını sadece meşru oğullarım taşıyacaktır” demiştir¹⁸⁰.

Yukarıda da görüleceği üzere Sorkan Şira'nın çocuklarının babasına verdiği cevabın benzerinin, Hsien-pi kabilesi reisinin kardeşi tarafından söylenmesi yine bir ilginç durumdur. Bizim kanaatimizce tarihi hatıralar insanların hafızasından kolay kolay silinmiyor. Sanki genetik kodlarla taşınan bir durum söz konusudur.

Kaynaklar Çingiz Han'ın yakınındaki dostlarıyla tanışması ve onlarla arkadaş olmasını da ilginç bir dille aktarır. İşte bunlardan birisi Bugurçu ile andalığı, yani kan kardeşliği hakkında şu bilgilere rastlıyoruz: Birkaç çapulcu birgün, Çingiz'in ailesine ait sekiz at çalarlar. Kasar, Belgütay ve Temuçin aralarında konuştuğuktan sonra, peşlerinden gitmeyi Temuçin üstlenir. Dört günün ardından yolda bir gençle karşılaşır ve ona, buradan içlerinden birisi benekli sekiz atla beraber birilerinin geçip, geçmediğini sordu. Bu kişi adının Bugurçu, babasının da Naku Bayan¹⁸¹ olduğunu söylemiş ve Temuçin'in tek başına iz sürmesine müsaade etmemiştir¹⁸². Görüleceği üzere bu arkadaşlık hikâyesi, insanların karşılık beklemeden yardımlaşabileceğinin en güzel örneklerinden bir tanesidir.

Belki burada sekiz tane at için insan kendini tehlikeye atar mı, sorusu akla gelebilir, fakat malûmdur ki bozkırda at her şey demektir. Bir Türk atasözünde “kuş kanatıyla, er atıyla” övünür der. Eğer bu uçsuz-bucaksız topraklarda kişinin yanında at veya başka bir ulaşım vasıtası yok ise, insanın başına ölüme dâhil olmak üzere her şey gelebilir. Eski çağların halkları binlerce kilometreyi at ile kolayca geçtikleri gibi, onun eti ve sütü başta olmak üzere her yerinden yararlanıyordu. Dolayısıyla at deyip, geçmemek gerekir.

Yine Türklerde “tuz-ekmek hakkı” denilen bir gelenek vardır. İşte bu yüzden Çingiz Han, Bugurçu'yu en sadık dostlarından biri olarak gördü. Arkadaşlıkların küçük menfaatler uğruna terk edildiği, ihanetlere sıkça rastlanıldığı bir dünyada, iki gencin birbirine destek olması ayrıca şayan bir durumdur. Garip Bugurçu bu sebepten babasının azarını bile işitmiştir. O babasına; “sanki ne var, iyi bir dost sıkıntı içindeyken bana geldi, şimdi ise buradayız” şeklinde karşılık vermiştir. *Altan Topçî*'de onlar geri döndüğünde, Bugurçu'nun babasının ağladığına ve Çingiz'in davet için Bugurçu'nun yanına kardeşi Belgütay'ı gönderdiğine de değinilmektedir¹⁸³.

¹⁸⁰ Gömeç, *Türk-Hun...*, s. 270-272.

¹⁸¹ Altan Topçî'da bu isim Laku Bayan'dır. Bakınız, *Altan Topçî*, s. 37.

¹⁸² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 34-35.

¹⁸³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 36; *Altan Topçî*, s. 37-38.

Anonim Çingiz-nâme'de bunlardan farklı bir hikâye vardır. Buna göre, Çingiz kardeşleriyle bozuşunca, obasını terk eder ve Körgürlen Dağını mekân tutar. Ertesi gün halk onu görmeye geldiyse de bulamaz. Bunun üzerine yerini annesi Alan-koa'ya sordular. O da, “oğlum Çingiz’i seviyorsanız, yarın soyu temiz beş kişi getirin, yolu onlara göstereyim” der. Nitekim bu gelen kişilere onun “Tekelik Suyunda kuş avladığını, işaretinin de ak elbise, gök at, altın börk, altın sadak, yüzü güzel, er çehreli, Cebrail endamlı, atını kamçıladığında kaybolan bir kişi olduğunu” söyledi.

Burada Çingiz’i aramaya gelenler on kişidir¹⁸⁴ ve hepsi de bir boyun reisidir. İçlerinde Başkurt, Kıpçak, Kerey gibi beylerin olması, yine Çingiz’in nesebinin Türklere dayandırılmasının bir delili olsa gerekir.

Sonunda beyler onu buldu ve Çingiz de onları görünce, “buraya niçin geldiniz, burada olduğumu size kim söyledi”, diye sordu. Onlar da; “senin uğrunda ölmek için geldik. Yerini, bize acıyan Alan-koa bildirdi”, dediler. Beylerden birisi de doğru söylediğini ispatlamak amacıyla, Alan-koa’nın verdiği yüzüğü gösterdi. Çingiz Han buna çok sevindi. Onlara; “bundan sonra siz benim, ben sizinim” dedi. Bu mutlu hadise için atlarını da salvererek, Tanrı’ya kurban ettiler. Bunun ardından Çingiz Han; “atları saldınız, şimdi beni ne ile götüreceksiniz” diye sorunca, beyler şaşırды. Kaldar Beg ileri çıkarak, “benim bir hünerim var” deyip, ustalıklı bir araba yaptı. Çingiz Han onu övdü. Şimdi arabanın piri olarak, Bayur Beg-oglu Kaldar Beg bilinir¹⁸⁵.

Bu vesile ile önce kurbandan bahsetmek istiyoruz. Bilindiği üzere Türklerde iki tür kurban vardır. Bunlar; kanlı ve kansız kurbanlardır. Hayvanların Tanrı’ya adanarak serbest bırakılmaları, saçı, yalma (ağaçlara veya kamın davuluna bağlanan paçavralar), ateşe yağ atma, tözlerin ağızlarını yağlama ve kırmızı serpme gibi törenler bu kansız kurbanlardır. Kansız kurbanların en önemlisi ruhlara bağışlanarak, başı-boş salverilen hayvanlardır. Bu tür kurbanlara eski Türkler “ıduk” (adak) diyorlardı. Bunun kelime karşılığı “salverilmiş”, “gönderilmiş”, “kutlu” demektir. Terim olarak “Tanrı’ya yollanmış, Tanrı’ya bağışlanmış hayvan” anlamını taşır. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz. Kök Türk

¹⁸⁴ Buradaki on kişi mevzusu, Çin kaynaklarındaki Türklerin on atası ve On Oklarla alakalı hikâyeleri de hatırlatır. Yani Ergenekun’a kaçan kurtun burada on çocuk doğurması ve efsanelere baktığımızda, “Türk” ile amcazadesi “Oguz” arasında “Yada Taşı” meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlık sırasında Türk’e Çin’den on kam, yani batıdaki On Ok kabilelerinin ilim sahibi olan cedleri geldikten sonra, hâkimiyetin Türk’ün eline geçmesi rivayetleri, bizi yukarıdaki hadiseyle ilgi kurmaya sevk etmiştir. Bakınız, Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 171-172; Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk...*, s. 124.

¹⁸⁵ Çingiz-nâme, s. 75-78.

çağında birtakım Türk yurtlarını gezmiş olan Çinli casus rahip Hsüan Tsang, Issık Köl'ün kuzey taraflarındaki Bing Bulak'ta pek çok geyik olduğundan, büyük bir bölümünün boynuna çanlar ve boncuklar takıldığından, bunların Tonga Yabgu tarafından, avlanmalarının kesinlikle yasaklandığından söz eder.

Her tören için kanlı veya kansız kurban sunulması gerekir. En önemli kurban atır¹⁸⁶. Çünkü bu hayvan konar-göçer Türk'ün herşeyidir. Öbür dünyaya bile onsuz gitmeyi düşünmez. Ayrıca ta İslami döneme kadar süregelen bir geleneğe göre, bazı hükümdarların türbelerinde, belirli günlerde altın gerdanlıklarla ve atlas kumaşlarla süslü atların bekletildiğini kaynaklar bize haber veriyor. Attan sonra ikinci sırada ise koyun gelir¹⁸⁷.

Biraz da yukarıdaki metinde geçen Kaldar Beg ve yaptığı araba üzerinde durmak gerekirse, bilindiği gibi Oguz Kagan Destanı'nda, Oguz'un seferleri sırasında, ona yol gösteren gök tüylü ve gök yeveli erkek bozkurt bir gün durur ve Oguz Kagan da bulunduğu yere konarak, çadırını kurdurur. Burası tarlasız ve çorak bir yerd. Bu bölgeye "Çürçet" diyorlardı. Büyük bir yurt idi. Atları çok, öküzleri ve buzağları bol, altın ve gümüşleri çok, mücevherleri oldukça fazlaydı. Burada Çürçet Kagan ve onun halkı Oguz Kagan'a karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla savaştılar. Oguz Kagan yendi. Çürçet Kagan'ı mağlup etti, öldürdü. Başını kesti ve halkını kendisine tabi kıldı. Vuruşmadan sonra Oguz Kagan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oguz Kagan'ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam bulunuyordu. Onun adı Barmaklıg Çosun Bilge idi. Bu becerikli usta, bir araba yaptı. Arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oguz Kagan'ın maiyeti ve halkı, hepsi bunu gördü ve şaşırıldı. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken, sürekli "kanga, kanga" diye bağırıyorlardı. Onun için onlara "Kanga" adını koydular. Oguz Kagan arabaları gördü, güldü ve "Kanga, kanga ile cansız canlı yürütsün, sizin adınız Kangalug olsun, bunu araba göster-sin" dedi ve gitti¹⁸⁸.

¹⁸⁶ At kurbanı İslamiyet öncesi bütün Türk topluluklarında ve hatta İskitlerde de görülen bir adettir. Bakınız, W.Eberhard, "Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair", *Belleten*, C. 11, Ankara 1947, s. 17; A.Rahman, "Uygurların Defin Merasimleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1987, s. 309-310; Herodotos, *Herodot Tarihi*, Ter. M.Ökmen, İstanbul 1991, s. 208; G.V.Dlujnevskaya, "Kudırge Kayası. Eski Türklerde Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış", Çev. M.Turanlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı I, İzmir 1996, s. 236; İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, Çev. M.Öztürk, C. I, Ankara 1996, s. 154.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bakınız, Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk...*, s. 61-66.

¹⁸⁸ Gömeç, *Türk Destanları...*, s. 50.

Bize göre Kaldar (Kagın) Beg ile onun araba yapması hikâyesi de herhalde Oguz-nâmelerin birinden alınmıştır.

Temuçin artık yiğit bir delikanlı olmuş ve evlenme çağına gelmiş idi. Altan Topçi ve *Mogolların Gizli Tarihi*'ne baktığımızda o, yanına kardeşi Belgütay'ı da alıp, Dai Seçen'in obasına gider. Dai Seçen, Temuçin'i sevinçle karşıladı ve daha küçük yaşta nişanladığı kızı Börte-uçin'i annesinin refakatinde gönderdi. Fakat anne Altan Topçi'ye göre yolda hastalanınca geri döndü¹⁸⁹.

Ancak Anonim *Çingiz-nâme*'de, Temuçin'in Börte ile evlenmesi değişik biçimde anlatılıyor. Buna göre Çingiz, yukarıda işaret edildiği üzere kendini götürmeye gelen beylerle Alan-koa'nın yanına ulaştıktan hemen sonra; "Bodun Çor, Kagın Çor ve Salçut ile halkını öldürdü. Bu sırada Kongrat Batır'ın bir kız kardeşi vardı. Börte-uçin (kuçin) adlı bu kız büyük kıyımda dört çocukla beraber saklanmıştı. Bunlardan her biri Bodun Çor, Kagın Çor, Salçut ve Kongrat beylerin oğullarıydı. Bir süre sonra durumu öğrenen halk bunu Çingiz Han'a anlattılar. Çingiz Han onu çağırınca; samur elbisesini ve kırmızı kaftanını giydi. Tilki derisinden şapkasını başına geçirdi, sakladığı oğlanları da yanına alıp, gitti. Çingiz o zamana kadar böyle güzel bir kız görmemişti. Ona neden bu oğlanları sakladın diye sorunca; Nuh kisasından da örnek verip, her canlının dişi ve erkek nesli kesilmesin diye yaptığımı söyledikten sonra kendisini bağışlamasını istedi. O vakit Çingiz Han da; senin bu güzel yüzün ve deniz gibi gönlün için yüzbin kişi ölümden azat olsun" dedi.

Ondan sonra Çingiz Han'ın gönlü eridi. İki birbirlerinin eşi oldular. Büyük bir düğün toyu düzenlendi. Çingiz'in Börte-uçin'den (kuçin), Yöçi (Cuci), Caday (Çagatay), Kerey (Ögedey) ve Tuluy diye dört oğlu oldu¹⁹⁰. Ancak biz şunu da biliyoruz ki Çingiz Han'ın en az beş eşi vardı¹⁹¹ ve hatta Ötemiş Hacı ve Ebu'l-gazi beş yüze yakın kadınından bahsettiği gibi, bu diğer hanımlarından dünyaya gelen çocuklarının bir kısmının da ismini verir. Ayrıca 16. asırda Türkistan ve Hindistan bölgelerini gezen; herhalde birtakım *Çingiz-nâmeleri* gören Defterdar Seyfi Çelebi de, Çingiz Han'ın dokuz oğlunun olduğunu söylemektedir¹⁹².

Bu bir yana, Türkler ve Mogollarda erken yaşta evlenmeler görülebileceği

¹⁸⁹ *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 36; *Altan Topçi*, s. 38.

¹⁹⁰ *Çingiz-nâme*, s. 79-80.

¹⁹¹ Çingiz Kagan'ın beş hanımının adları şöyledir: Börte, Kulan, Yesugen, Yesuyı, Küncü. Bakınız, Beyani, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁹² Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 59-60; Defterdar Seyfi Çelebi, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi*, Haz. S. Acar, İstanbul 2014, s. 41; Kafalı, *a.g.e.*, s. 82-83.

gibi, evlilik müessesesi çok önemlidir. Soyun devamı ve ahlaksızlığın önüne geçmek için de bu şarttır.

Bununla birlikte eski Türk toplumunda ilk içtimai birlik olan “oguş”, yani aile bütün toplumun çekirdeği durumundadır ve bazı ünlü sosyologlar aileyi, aralarında gerçek veya uzlaşma şeklinde bir akrabalık bağı bulunan, ilişkileri soy-kabile etrafında yoğunlaşan ve kan yakınlığı esasına dayanan bir sosyal müessese olarak görürler. Akrabalığın ya da hısımlığın ana kaynağı da budur. İnsanoğlu yaratıldığından beri aile mevcuttur ve her birey onun bir parçasıdır.

Türkler dünyanın dört-bir tarafına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri önemden ileri gelir. Bunun bir delili de Türk dilinde, başka hiçbir millette olmadığı kadar çok akrabalık adına rastlanmasıdır. Ana soyundan akrabaların isimlerinin önüne umumiyetle “tay/day” eki, babaninkilere de “kayın” getirilmektedir¹⁹³. Bundan başka evlenen erkeğe, kız tarafınca gütmek fiilinden geldiği iddia olunan ve çoban manasını taşıdığı söylenen küdegü veya güvey (bu kelimeyi Türklerden alan Mogollarda küregen), kıza ise kelin (gelin) deniyordu. Güveyin kızın ailesine karşı birtakım sorumlulukları vardı ki, bir yıl kadar kayınbabasının evinde kalan damadın başta gelen görevi çobanlık ki, Çingiz’in babası tarafından küçüklüğünde Dai Seçen’in yanına bırakılması da bunun bir göstergesidir. Dolayısıyla aile yapısı ve aile içi ilişkilerde de Türklerin Mogollara etkilerinin olduğu inkâr edilemez.

Bunun ardından her ne kadar *Altan Topçı*’de kendisinin gittiğine dair bir işaret yoksa da Temuçin, Kasar ve Belgütay kardeşler Togla yakınlarındaki Kara Yiş’ta bulunan ve babalarının arkadaşı Kereyit (Kerayit) beyi Ong Han’ın huzuruna vardılar¹⁹⁴. Türk oldukları da söylenen, Ebu’l-gazi’nin *Şecere-i Türk* adlı eserinde isimlerinin manası “kara” ile ilişkilendirilen¹⁹⁵ Kereyitlerin desteğini almak Çingiz Han’ın hayatında bir dönüm noktasıdır. O, bu suretle kendi kabilesi içinde de meşruiyetini ispatlayacaktı.

Bu itibarla Ong Han’ın yanına varan Çingiz kaynanasının, anasına gönderdiği bir samur kürkü; “eskiden sen babamla dosttun. Şimdi de sen benim atam

¹⁹³ Gömeç, *Türk Kültürünün...*, s. 43-44; S. Gömeç, “Kök Türkçe Belgelerdeki Akrabalık İsimleri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 173, İstanbul 2001, s. 44; S. Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler”, *Türk Kültürü*, 39/464, Ankara 2001, s. 714; B.İsakov, “Kırgız Konargöçerlerinde Aile ve Akrabalık Terimleri”, *The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture*, İstanbul 2014, s. 263-265.

¹⁹⁴ *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 37; *Altan Topçı*, s. 39; Cüveyni, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁹⁵ Ebilgazi, *a.g.e.*, s. 37; Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 36.

gibisin. Dügün hediyesi olarak bu kürkü sana veriyorum” diye Ong Han’a takdim etti. Bunun üzerine Ong Han da, ona; “dağılan ulusunuzu tekrar toparlayacağım” dedi¹⁹⁶. Ancak ileride de görülecektir ki, Çingiz Han herhalde Tolga Nehri civarlarında yaşayan Kereylerin başına bela olacaktır. Bu da meselenin bir başka yüzüdür.

Bundan sonra Çingizli Devletinin bizatihi kurucusunun hayatı hususunda, çok önemli bir hadiseden de bahsedilir. *Gizli Tarih*'te Çingiz, Ong Han'ın yanından ayrılınca, Uranhaylardan yaşlı Çarçıuday, oğlu Çelme ile gelip ve “sen doğduğunda babanın yanına gidip, bir samur kundağı hediye, oğlum Çelme'yi de sana yoldaş kılmıştım. Şimdi ikiniz de büyüdünüz. İşte Çelme burada sana getirdim”¹⁹⁷, der.

Tarihî araştırmalara baktığımızda, Çingizli Devletinin büyümesinde son derece mühim bir yeri bulunan Çelme ve Subutay kardeşlere belki de kasıtlı bir şekilde Türk olduklarından dolayı pek fazla değinilmez. Çelme kardeşi kadar büyük bir komutan değilse de, arkadaşları için canını vermekten çekinmez. Çingiz Kagan'ı ölümden kurtarması bunun delilidir. Aynı zamanda Çingiz'in dört noyanından birisi olan Çelme, onunla kaçak yaşayarak da bir kader birliği yapmıştır.

İşte bu sıralarda meydana gelen bir hadise de Çingizli tarihinde çok büyük yaraların açılmasına neden oldu. Temuçin daha kendi rüşünü ispatlamadığı bir vakitte ancak Selenge'nin kuzey-doğusuyla, Baykal Gölü civarlarında yaşayan Merkitlerin saldırısına uğradı. Yanında bütün ailesi, emektar Koahçın, Çelme ve Bugurçu da olmak üzere Burhan Haldun'a doğru kaçtılar. Yolda aceleyle giderken Koahçın'ın kullandığı ve içinde Temuçin'in karısı Börte-uçın'ın bulunduğu arabanın dingili kırıldı. Herhalde üç Merkit kabilesine mensup adamlar arabayı kuşattıklarında içerisinde bir kadının olduğunu gördüler. Fakat bu sırada Temuçin atıyla çoktan Burhan Haldun ormanlarına sığınmıştı. Bu Merkitler, “bir zamanlar Temuçin'in babası Yesugey, Ölen Ana'yı, Çiledu'nun elinden çalmıştı, şimdi biz de onların kadını yakaladık ve intikamımızı aldık”¹⁹⁸, dediler. Merkit askerlerinin söylediği gibi adeta tarih yeniden tekerrür etmişti. Ölen-uçın nasıl kaçırıldıysa, Börte de aynı akıbete uğradı ve o Çiledu'nun kardeşine evdeş yapıldı. Ancak bu olay Çingizlilerin hayatında bir kırılma noktasıdır.

¹⁹⁶ *Moğollarn Gizli Tarihi*, s. 37; *Altan Topçı*, s. 39.

¹⁹⁷ *Moğollarn Gizli Tarihi*, s. 38.

¹⁹⁸ *Moğollarn Gizli Tarihi*, s. 38-40.

Fakat *Anonim Şibani-nâme*'de hadise çok farklı anlatılmaktadır. Muhtemelen bu kaynağın yazarı bazı şeyleri karıştırıyor. Hakikatte söylenenler ve özel adların pek çoğu da “*Moğolların Gizli Tarihi*” ile aynı değildir. Şibani-nâme'ye göre: “Çingiz Han Merkitlerle savaşmış ve yenik düşmüştü. Onlar Börte'yi de yakaladılar ve bu sırada kadın Cuci'ye hamiledir. Ong Han'a bağlı Merkitler, Börte'yi ona getirdiler. Ong Han bu kıza gayet iyi davrandı. Çünkü o Çingiz'in babası ile dosttu. Yanındakiler “neden Börte'yi eş olarak almıyorsun” deyince; “o benim gelinimdir ve ona kötü gözle bakan yiğitlikten uzaktır”, diye cevap verir. Bundan sonra Çingiz, Celayirlilerden Sartak Noyan'ı, Ong Han'a gönderdi ve Börte-fuçin'i (uçin) istedi. Ong Han gelen elçiye Börte'yi teslim etti. Kadın yolda doğurdu. Ansızın dünyaya gözlerini açan bu çocuğun adını Cuci koydular”¹⁹⁹.

Şecere-i Türk'teki bilgiler de aşağı yukarı *Şibani-nâme*'dekilere benzer ve buna göre, Börte-uçin onu yolda doğurmuştur. Çingiz bu ilk oğlunu gördüğünde çok sevindi ve “bize cuci, yani misafir geldi” dedi²⁰⁰. Bu yüzden ona bu adı verdi.

Biz burada bu hadise vesilesiyle Türk ve Mogollardaki dağ motifi üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Bilindiği üzere Türk milleti bilhassa Altay ve Tanrı Dağlarını kutsal görmüşlerdir. İşte buna benzer bir biçimde Mogollar da, özellikle Çingiz'in hayatında önemli bir yeri bulunan Burhan Haldun'u mübarek sayarlar. Çünkü Merkitler ona saldırdığında Çingiz ve yanındakiler Burhan Haldun'a sığınmışlar idi. Bizzat *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Çingiz'in; “kemerini boynuna, şapkasını koluna asarak, güneşe dönüp, dokuz defa diz çökerek, dua ettiğine” değinilir²⁰¹.

Yine bizim burada dikkatimizi çeken bir husus da, dokuz sayısı ve onun yüklediği anlamdır. Malumdur ki eski Türk inancına göre gök ve yer altı âlemi duruma göre yedi veya dokuz kattır. Ayrıca Sibiryalı Türklerinin inançlarını incelediğimizde, insanlar dokuz dallı bir ağaçta dünyaya gelmişlerdi. Bilindiği gibi devlet olmanın şartlarından birisi de kagan otağının önünde bir tugun dikilmesidir. Eğer bu tugun parçaları dokuz tane ise, artık o siyasi yapı en yüksek dereceye çıkmış ve bir cihan devleti olmuş demektir. Dokuzun inanç kültüründe o kadar çok yeri vardır ki, bunlar sayılmakla bitmez²⁰².

Kaynaklara baktığımızda, bundan sonra Kıyat Börçiginlerin Mogollar ara-

¹⁹⁹ Karasoy-Toker, *a.g.e.*, s. 84.

²⁰⁰ Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 105.

²⁰¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 41.

²⁰² Gömeç, *Türk Kültürünün Ana...*, s. 230; S. Y. Gömeç, *Türk Kültüründen İzler*, C. III, Ankara 2015, s. 25-33.

sında daha da ön plana çıktıklarını görüyoruz. Merkit belasından kurtulmak gayesiyle Temuçin, kardeşleri Belgütay ve Kasar ile de konuşarak, Togla Nehri civarında bulunan Kereyit (Kerayit) hanı Tuğrul'un (Ong Han) yanına gidip, Merkitlerin kadın ve çocuklarını kaçırdıklarını şikâyet etti. Hakikatte bu durum Kıyatların ilk başlarda Kereylerin metbuluğunu tanıdığına bir delildir. Ayrıca Ong Han'ın da Yesugey ile aralarındaki dostluk mucibince oğluna arka çıkması takdire şayan bir durumdur. Zamanında Yesugey de, amcası Kür Han (Gur Han)²⁰³ ile taht kavgasına girdiğinde Tuğrul'a destek vermişti ki, bu sayede o Ong Han olmuştur.

Bu çağlarda Kereyler Mogolistan'ın güney-batısındaki en kalabalık halklardan birisidir. Pek çok ilim adamı da onların Türk olduğunu söyler. Her ne kadar kısa bir zaman sonra aralarında birtakım anlaşmazlıklar çıksa da, ileride evlilik gibi münasebetlerle yakınlaşmaların da olacağı bilinmektedir.

Ong Han (Tuğrul), Temuçin'e Camuka'ya da haber göndermesini söyleyince, o Kasar ile Belgütay'ı Camuka'ya yolladı. Merkitlerin eşini kaçırdığını ve öç almak istediğini bildirdi²⁰⁴. Gerçekte üç-dört Merkit'e eşini kaptırması ayrı bir şey, ama Moğolların Gizli Tarihi'nden de anlaşılacağı üzere o, Camuka'ya kardeşlik hukuukuyla yaklaşmaktadır. Hayatlarının başlangıcında birbirleri için ölümü göze alan iki kişinin, daha sonraları kanlı-bıçaklı düşman olmaları ise çok acı bir durumdur.

Moğolların Gizli Tarihi destansı bir metin olmakla beraber, şiirsel parçalar hislerin coşkunu bir şekilde anlatılması bakımından önemlidir. Bunlardan birisinde Çingiz Han, Merkitlerin yağmasına uğrayıp, eşini yitirdiğini Camuka'ya söyleyince, o da şöyle bir cevap verir:

“Yatağın boş kaldığında, kalbim sızladı.
Göğsünün yarısı parçalandığında, ciğerim yandı.
Öcümüzü alarak, Merkitleri yok edelim.
İntikamımızı alarak, Merkitleri ezelim.
Hatunumuz Börte'yi geri getirelim.
Onların çadır bacasından girip, direklerini yıkalım.
Kadın ve çocuklarını öldürelim.
Çadırını başına geçirip, yerle bir edelim”²⁰⁵.

²⁰³ Bu unvan için Cuzcani “Hanlar Hanı” demektedir. Bakınız, Minhac-ı Sirac el-Cuzcani, *Tabakat-ı Nasri*, Çev. M. Uyar, İstanbul 2016, s. 44.

²⁰⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 43-44.

²⁰⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 44-46.

Camuka'nın bu sözlerinde bir mecaz söz konusudur. Çadırın veya direğin yıkılması, günümüzde ocağın sönmesi ya da evin dağılmasıdır. Dolayısıyla Camuka bu ifadelerle Merkitlerin kökünü kazımayı ve onların soyunu kurutmayı önermektedir.

Camuka da, Temuçin'e Tugrul Han'a haber göndermeyi teklif eder ve ona; "her taraftan görünen tugumu astığımı, kara boga derisinden yapılan, gür sesli davulumu çaldığımı" söylesinler, der²⁰⁶. Anlaşılacağı üzere Tugrul Camuka'sız, Camuka da Tugrul'suz bir şey yapamayacaklarını düşünmektedir.

Bu vesile ile üzerinde durmak istediğimiz konulardan birisi de tug ve davuldur. Bilindiği üzere eski Türk devletlerinde tug ve davul hâkimiyet sembolüdür. Kaganlık otağlarının önüne kotuz veya at kılından hazırlanan tuğlar dikilirdi. Bazan bu tuğların tepesinde altundan bir kurt başı olurdu ki, bunun hakkında Çin kaynakları, "atalarının kurttan türediğini unutmamaları içindir", şeklinde bir izahta bulunuyorlar. Bu tuğun çevresinde insanları toplamak için ise köprüge de denilen büyük bir davul çalınırdı. Davul Türkler tarafından tarihin en eski devirlerinden beri kullanılmaktadır. Buna ait Çin yıllıklarında da kayıtlar mevcuttur. Sadece dini törenlerde değil, eğlenceler ve savaşta da davul en başta gelen çalgıdır²⁰⁷. Kısaca bu konuda kanaatimiz odur ki, davul ve tug geleneği de Türklerden Mogollara geçmiş bir adettir.

Temuçin, Tugrul Han, Cakagambu ve Camuka, Merkitlerden öç almak amacıyla anlaşmışlar, fakat sözleştikleri yere Camuka üç gün önce gelmişti. Herhalde o dostlarının gecikmesine kızmış olmalı ki, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde; "fırtına ve yağmur dahi olsa, kararlaştırılan yere zamanında ulaşmak gerektiğini ve sözünde durmayanların arkadaşlıktan uzaklaştırılması lazım geldiğini" vurgular. Bu düşüncesinden dolayı Tugrul Han da ona hak vermiştir²⁰⁸.

Sonuçta Temuçin'in eşi Börte-uçin Merkitlerin elinden kurtarıldı. Ancak Merkit halkı Börte'yi kaçırmanın faturasını çok ağır ödedi. Üç yüzden fazla Merkit öldürüldü. Kadınlar ve çocuklar esir edildi. Buna bağlı olarak, Çingiz kendisine verdikleri destekten dolayı Tugrul ve Camuka'ya teşekkürünü sunduktan sonra şöyle demiştir: "Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı. Yüce Tanrı bana ün verdi. Anamız Ötüken'in sayesinde, buralara geldik. Merkitlerden yiğitçe intikam aldık. Ciğerlerini parçalayıp, yataklarını boş bıraktık. Soylarını kuruttuk²⁰⁹".

²⁰⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 46.

²⁰⁷ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana...*, s. 115-116, 249-250.

²⁰⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 47-48.

²⁰⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 48-51.

Buna benzer ifadeler ilginçtir ki Uygur dönemi yazıtlarında da geçiyor. Metinlerin bir yerinde; “Üze Kök Tengri yarlıkaduk üçün, asra yagız yir igittük üçün elimin, törümin etini”²¹⁰, cümlesine rastlıyoruz. Tabi burada Ötüken’in de ana gibi görülmesi, vatanın kutsallığına işaretler. Kitabelerde; il tutsık yir Ötüken Yış ermiş”²¹¹ diye boşuna söylenmemiştir. Ayrıca Tanrı Dağları ve Altay bölgesi de böyle mübarek yerlerdendi.

Merkitlere taarruzdan önce Camuka ve Çingiz arasında ufak bir kavgalık yaşansa da, yeniden eski arkadaşlıklarını pekiştirdiklerini öğreniyoruz. Çünkü onlar daha on-onbir yaşlarındaiken anda (kan kardeş) olmuşlar, aşık oynarken birbirlerine kendi yaptıkları ıslık çalan okları vererek²¹² sözleşmişlerdi.

Bilindiği üzere hayvanların bacaklarından çıkarılan aşık kemikleriyle oynamak, bugün dahi bütün Türkler ve Mogollar arasında yaygındır. Bunun dışında din adamı ve falcılar bu kemikle geleceğe ait kehanetlerde de bulunmaktadır²¹³. ıslık çalan oklar ise daha Börü Tonga (veya Tokta/Mo-tun) Yabgu çağından beridir Türkler tarafından kullanılmaktaydı. Çelik gibi bir disiplinle eğittiği askerleri, babasına attığı attığı ıslık çalan okun peşinden onlar da fırlatarak itaat etmişler ve böylece Tümen Yabgu (Kara Kagan) ortadan kalkmış idi.

Türk kültüründe ok çok önemli bir yere sahiptir. Süryani tarihçisi Ebu'l-farac'ın bildirdiğine göre, Selçuklu sultanı Tugrul, İslam halifesine kardeşiyle bir mektup yollar. Mektupta; kendisinin Horasan ve Harezmi'nin hükümdarı olduğunu, Bedevilerin Hacc yolunda yaptıkları yağmaları, Mekke'ye ibadet için gidenlerin burada nasıl soyulduğunu belirttikten sonra, Bağdat'a bir ordu göndereceğini, askerlerinin çok iyi karşılanmasını bildirir. Söz konusu mektubun ilginç tarafı başına bir ok ile yay tamgasının çizilmiş olmasıdır. Yine Sultan Celaledin Harezmişah da Harput seferi sırasında komutanlarını ok göndererek toplamış idi²¹⁴.

²¹⁰ Bakınız, *Terhin Yazıtı*, Batu tarafı, 3. satır: “Yukarıda Tanrı irade ettiği, aşağıda yagız yer beslediği için, devlet ve yasa sahibi oldu”.

²¹¹ *Köl Tiğin Yazıtı*, Güney tarafı, 4. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Kuzey tarafı, 3. satır.

²¹² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 52-53.

²¹³ W.Eberhard, “Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girer”, *DTCE Dergisi*, 1/2, Ankara 1943, s. 24; H.N.Orkun, *Attila ve Oğulları*, İstanbul 1933, s. 69; B.Spuler, *İran Moğolları*, Çev. C.Köprülü, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 191; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, Çev. M.Öztürk, Ankara 2006, s. 49-50; A.İnayet, “Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Uşak 2013, s. 47.

²¹⁴ J.M.De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. II, İstanbul 1924, s. 413; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ö.R.Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 298; O.Turan, “Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten*, 9/35, Ankara 1945, s. 310; W.Eberhard, “Sülaletler Nasıl Kurulurdu? Çin Tarihinin Bir Problemi”, Çev. İ.Berk, *DTCE Dergisi*, 3/4, Ankara 1945, s. 365.

Eski Türklerde “ok” ve “yay”ın birçok işlevi olduğu gibi, hâkimiyet sembolü ve mühür yerine geçtiğini de çeşitli tarihî olaylarla tespit edebiliyoruz. Selçuklu dönemi vakanüvinislerinden Aksarayî ve Ravendî, Arslan Yabgu ile Sultan Mahmud arasındaki şöyle bir olayı aktarıyor: Kara Hanlı beyi gitgide güçlenen Selçuklu Türkmenlerini Sultan Mahmud’a şikayet edince, o da Selçuk-ogullarına bir elçi yollayarak; “aramızdaki mesafe kısalmıştır, büyükleriniz ve önde gelenleriniz huzura buyursunlar da yapılması gereken işler kendilerine anlatılsın” der. Bunun üzerine Arslan Yabgu on bin seçkin adamıyla yola çıkınca, Gazneli Mahmud; şimdilik orduya ihtiyaçlarının olmadığını, sadece bir bölük askerle gelmelerinin yeterli olacağını söyler. O da üç yüz suvari ve oğlu Kutalmış’la beraber, sultanın yanına varır. Gazneli Mahmud onu altın bir kürsüye oturtur ve iltifatlarda bulunur. Sohbet esnasında Sultan Mahmud eğer ihtiyaç olursa hangi alametle ve bize ne kadar yardım gelir diye sorar. Arslan Yabgu’nun belinde iki ok, kolunda bir yay asılıdır. Bunlardan birini Gazneli Mahmud’a vererek; “ne zaman bunu kavmime gönderirsen, otuz bin (veya yüz bin) suvari at biner”, deyince Sultan Mahmud şaşırır. Bunun üzerine, “daha fazla gerekirse, ne tedbir alırsın”, şeklinde bir soru yönelir. O, öteki oku önüne koyarak; “bunu yollarsan on bin (veya elli bin) kişi daha hazırlanır”, diye cevap verir. Sultan aynı şekilde üçüncü defa sorunca; “kafi gelmezse nişan olarak bu yayı Türkistan’a gönder, iki yüz bin suvari harekete geçer” demesi, Gazneli Mahmud’u endişeye düşürür. Bir yay ve ok ile onbinlerce adamı toplayabilen bir kişinin küçük görülmemesine kanaat getirir. Böylece Arslan Yabgu’yu tutuklatarak, Kalincar kalesine gönderilmesini buyurur²¹⁵.

Kırgızların ünlü *Manas Destanı*’nda, Cakıp Han’ın eşi Çıyırda bir gece rüyasında, çadırının tünlüğünden bir aksakalın indiğini görür ve bu şahıs ona; oğlu büyüdüğünde bir bahadır olacağını, ona bir çelik ok getirdiğini, bunu çocuğa emdirmesini, sonra bu oku Manas’ın yakasına takurmasını, evladı oniki yaşına girince, iyi bir ustaya yay yaptırmasını söyler²¹⁶, ki herhalde bu da yukarıda açıklamaya çalıştığımız hâkimiyet anlayışla ilgilidir.

Neticede biz yine Temuçin ve Camuka meselesine dönecek olursak, iki arkadaşın arasındaki bu dostluk uzun sürmedi. Maalesef bir göç yolculuğu esnasında iki yoldaş tekrar bozuştular. Camuka çobanların karınlarını doyurmak ve dinlenmek için bir dere kenarında konaklamak ister. Fakat Temuçin onun bu durakla-

²¹⁵ Süleyman er-Ravendî, *a.g.e.*, s. 87-88; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Çev. M.Öztürk, Ankara 2000, s. 7-8; Turan, *a.g.m.*, s. 309-310.

²¹⁶ Yusupov, *a.g.e.*, s. 21.

masına pek anlam veremez, annesine sorar. Ölen-uçın daha konuşmaya başlamadan, karısı Börte; “Camuka sebatsız ve bizden sıkıldı, durmayıp yola devam edelim”²¹⁷ dedi.

Kaynağı iyice incelediğimiz halde Camuka'nın sözlerinde bir art niyet görmedik. Börte-uçın'ın düşüncesizce bir yorumu veya işe karışması bir kez daha kırgınlığa neden oldu. Bu arada yolda Tayciutlara rastladılar. Onlar korkup, kaçtılar. Tayciutların bir ailesi olan Besutların boş ordugâhında Kököçü (Kökçe) adında bir çocuk buldular ve o Ölen ananın korumasına verildi. Ölen-uçın'ın büyüttüğü bu çocuk daha sonraları, Çingizli Devletinde mühim görevler üstlendi. Öyle anlaşılıyor ki bu sırada Çelme'nin küçük kardeşleri Subutay ile Çakurkan da ağabeylerinin yanına geldi²¹⁸. İşte Subutay'ın, Çingiz'in saflarına katılması, Çingizli tarihinde bir başka dönüm noktasıdır. Çünkü bu suretle dünya tarihinin en büyük kumandanlarından birisi Çingiz'in emrine girmiş idi. Pek çok kabile de onun geleceğinin parlak olduğunu gördüler ki, Camuka'yı terk ederek, Çingiz'in safına katıldılar. Bu ise Camuka'nın halkına iyi bakmadığının bir işaretidir.

Sonunda Temuçin, Altan, Kuçar, Saça Beki ve diğer ileri gelenlerin katılımı ile 1202 tarihinde Çingiz Kagan unvanıyla tahta oturdu. Anonim Çingiz-nâme'de özetle onun vuruşmalarına, dört oğluna, kendi yanında bulunan beylerine tug ve yurtlar ihsanına, onların kuş ve ağaçtan tamga ile ongunlarına değinilmektedir²¹⁹. Devlet teşkilatına dair ilk düzenlemeler dolayısıyla bu kurultayda yapıldı. Bu sıradaki konuşmalar ve görev dağılımları yarı destan, yarı tarih unsurlarını barındırır bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. *Oguz Kagan Destanı*'ndaki gibi 24 Oguz boyunun orun ve ülüşlerinin taksiminde gördüğümüz an'nenin benzeri bu toplantıda da icra edildi.

Bilhassa burada güçlü komutan ve beylerin onun arkasında durması kendine güvenini artırmıştır ki, işte bunlardan birisi olan Türk asıllı Subutay: “Etrafa dağılan adamlarımı toplarım, seni her türlü tehlikelerden korurum”²²⁰ diyerek, Çingiz'e düşmanlık besleyenlere bir korku vermiştir. Bu sebepten Subutay'ın desteği Çingiz'in hayatında son derece önemli bir yere sahiptir. Onun bu durumu tıpkı Tunyukuk kendi yazıtında İl-teriş'i nasıl kagan yaptığını anlatırken; “Ormanda, taşa kalmış olanları toplanarak yedi yüz oldu. Bunların (üçte) iki kısmı atlı, bir

²¹⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 53-54.

²¹⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 54-55.

²¹⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 58; *Cengiznâme*, s. 80.

²²⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 59.

bölümü yayaydı. “Katıl” dedi. Katılanı ben idim. “Kendi kendime onu kagan mı yapayım” deyip, düşündüm: “İnsan zayıf ve semiz boğaları uzakta görse, hangisinin zayıf, hangisinin kuvvetli olduğunu ayırt edemez”. Bunu hatırlayıp Tanrı bilgi verdiği için onu bizzat ben kagan yaptım”²²¹, izahına benzemektedir.

Çingiz Han 1202’de çok küçük bir grup tarafından başa geçirilmiş, ama yine bu sırada çocuklarını ve yakın arkadaşlarını unutmuyarak, hepsini çeşitli görev ve unvanlarla taltif etmiştir. O, “gölgemden başka dostum yokken, bana gölge oldunuz. Sizi unutmuyacağım. Tanrı ve kutlu vatanın yardımıyla kuvvetim arttı, onlar beni korudular. Sizler de dostumuz Camuka’dan ayrılarak bana geldiniz ve buraya mutluluk getirdiniz. Ben de hepinize uygun bir mansıp vereceğim”²²², demiş, nitekim sözünde de ölene kadar durmuştur.

Araştırmacılar belki herşeyi Türk tarihi ve kültürüyle ilişkilendirdiğimiz için bizi yadırgayabilir, ancak gerçekten benzer ifadeler yüzlerce yıl evvel yine Türk hakanlarının ağzından rastlanması da ilginç değil midir? Yukarıda da belirtildiği üzere Uygur dönemi belgelerinden olan Terhin Yazıtının batı tarafı, 3. satırındaki; “yukarıda Tanrı irade ettiği, aşağıda yağız yer beslediği için, devlet ve yasa sahibi oldu”²²³, cümlesini yoksa başka nasıl açıklayabiliriz?

Tabi burada onu destekleyen Kerey kabilesinin hanı Tuğrul’un hakkını da yememek gerekir. Güçlü bir Türk kabilesini yanına çekmesi elbetteki o çağ için hiç de göz ardı edilecek bir şey değildir. Fakat burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, esas büyük kurultay 1206 yani Bars Yılında, Onon Irmağının kıyısında pekçok Türk ve Mogol halkının katılımıyla vukua gelmiştir²²⁴. İşte *Altan Topçı*’da bundan sonra Çingiz’in dokuz tuglu ak bayrağa sahip olarak, tahta oturduğuna²²⁵ değinilmektedir.

Bunun yanı sıra Korykoslu Hayton, kagan atanmadan evvel Çingiz’in bir

²²¹ Bakınız, *Tunyukuk Yazıtı*, I. Taş, Batı tarafı, 4-6. satır: “İda taştta kalmışi yitiyüz boltu. İki ülügi atlg erti, bir ülügi yadag erti. Yiti yüz kişig udızigma uluğı şad erti: “Yağıl” tidi. Yağmışi ben ertim: “Bilge Tunyukuk kagan mu kılavın tidim”, Sakıntum: “Turuk bukalı, semiz bukalı irakda bilser, semiz buka turuk buka tiyin bilmez ermiş tiyin” ança sakıntum. Anta kisre Tengri bilig birtük üçün özüüm ök kagan kılum”.

²²² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 59-60.

²²³ Bakınız, *Terhin Yazıtı*, Batı tarafı, 3. satır: “Üze Kök Tengri yarlıkaduk üçün, asra yağız yir igittük üçün elimin, törümin etinti”.

²²⁴ Çingiz’i kaganlık makamına bir Türk kamı olan Kökçe (Kököçü) atamıştır. O, 1206 tarihindeki kurultayda; “bana Tanrı’dan emir geldi. Bu günden sonra ona Temuçin denmeyecek. Bütün yeryüzünün hakanlığını ona verdim. Onun adı artık Çingiz’dir”, der. Ayrıca, Ebu’l-gazi, *Şecere-i Türk*’te Çingiz, Çink’in çoğulu ve manası “ulu, sert” demektedir. Bakınız, Abulgoziy, *a.g.e.*, s. 53-54.

²²⁵ *Altan Topçı*, s. 39-40.

rüyasını ve ardından onun kagan tanınmasına dair şöyle bir bilgi vermektedir: Çingiz bir gece rüyasında beyaz zırh giyinmiş ve beyaz atlı bir asker görür. Bu kişi ona; “ölümsüz Tanrı, senin yıllardır komşularına hizmet eden ve haraç ödeyen Mogollara hükümdar olmanı istedi” der. Çingiz, bu rüyayı etrafındakilere ilk anlattığında kimse ona inanmaz. Fakat ertesi gece onunla dalga geçen herkes Çingiz Han’ın düşündeki adamı rüyasında görür ve buna bağlı olarak onlar Çingiz’e biat ederler. Bunun ardından bir kurultay toplanır. Kara bir keçe üzerine taht hazırlanarak, yedi boyun beyleri tarafından bu keçenin yukarı kaldırıldığı, onun ileri gelenlerce kagan atandığı²²⁶ söylenir. Hayton’un bu anlatıkları da tarih boyunca Türk hakanlarının tahta geçme törenlerinin özetinden başka bir şey değildir.

Buraya kadar bazı *Çingiz-nâmelerin* ışığında, Çingiz’in ortaya çıkışıyla, nasıl bir devlet kurduğunu işlemeye çalıştık. Görüleceği üzere destansı bir biçimde yazıya geçirilen Çingiz-nâmeleri temel alarak, Çingiz Kagan’ın çocukluk, gençlik ve han olmasına dair bir takım tarihî hadise ve motifleri Türkçe ve yabancı belgelerle de karşılaştırarak, aradaki benzerlikleri ortaya koymaya gayret ettik. *Çingiz-nâmeler*de bundan sonra Camuka, Tuğrul Han vs. yerel beylerle yaptığı mücadeleler ve daha sonra da doğu-batı seferleri aktarılmaktadır. Onun ölümüne kadar olan devreyi ise bir başka incelememizde ele almayı düşünmekteyiz.

²²⁶ Hayton, *a.g.e.*, s. 73-74.

KAYNAKLAR

- Abulgoziy, *Şacarayı Türk*, Muharrir A. Öktam, Toşkent 1992.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. M. Öztürk, (2. Baskı), Ankara 1998.
- Altan Topçu (Moğol Tarihi), Çev. T. Gülensoy, Ankara 2008.
- Atsız, *Evlîya Çelibî Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, C. I, İstanbul 1971.
- Avirmed, E., “Bodonçar-Munghah Adı Hakkında”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (The Journal of International Social Research), 3/11, Samsun 2010.
- Avirmed, E., *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları*, Doktora Tezi, Ankara 2012.
- Ayda, A., *Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler*, Ankara 1992.
- Bakır, A., “Tevarih-i Al-i Selçuk Oğuz-namesi”, *Turkish Studies*, 3/7, Erzincan 2008.
- Balivet, M., *Ortaçağda Türkler*, Çev. E. Güntekin, İstanbul 2004.
- Batsuren, B., *Mongolın Ertıny Ulsuudın Nutag Devşger*, Ulaanbatar 2003.
- Beyani, Ş., *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. M. Uyar, Ankara 2015.
- Cahun, L., *Introduction à L'Histoire de L'Asie*, Paris 1896.
- Cengiz İmparatorluğu*, Çev. A. Danuu, İstanbul 2012.
- Cengiznâme*, Haz. B. Şişman, Samsun 2009.
- Çoban, E., “Macarların Turul Efsanesinde Türk Kültürünün İzleri”, *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 2009.
- D'Ohsson, A.K., *Moğol Tarihi*, Çev. B. Apaydın, İstanbul 2008.
- Dakuki, H.A., “Emevi Hilafeti Devrinde Hazar Tehlikesi”, Çev. M.F. Toprak, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 25/1, Ankara 1988.
- De Guignes, J.M., *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. II, İstanbul 1924.
- Defterdar Seyfi Çelebi, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi*, Haz. S. Acar, İstanbul 2014.
- Derleme Sözlüğü*, C. X, Ankara 1978.
- Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, C. IV, Haz., N. Lugal, İstanbul 1977.

- Dlujnevskaya, G.V., “Kudırge Kayası. Eski Türklerde Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış”, Çev. M.Turanlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı I, İzmir 1996.
- Eberhard, W., “Sülaleler Nasıl Kurulurdu? Çin Tarihinin Bir Problemi”, Çev. İ. Berk, *DTCF Dergisi*, 3/4, Ankara 1945.
- _____, “Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair”, *Belleten*, C. 11, Ankara 1947.
- _____, “Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girer”, *DTCF Dergisi*, 1/2, Ankara 1943.
- Ebilgazi, *Türk Şeciresi*, Avdargan B.Ebilkasimov, Almatı 1992.
- El-Hvarizmi, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Haz. N.Yüce, Ankara 1988.
- Esin, E., “Butân-ı Halaç (M. VII.-X. Yüzyıllarda Halaç Kültürünün Sanat Eserlerinde Akisleri)”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, İstanbul 1972.
- _____, “Türkistan Türk Devlet ve Beylikleri”, *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara 1987.
- Fischer, K., *Die Hunnen im Schweizerischen Eifischthale*, Zürich 1896.
- Genç, R., “Eski Türk Ziyafetleri ve Diş Kirası Adeti”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1982.
- Gökyay, O. Ş., *Dede Korkut Masalları*, İstanbul 1943.
- Gömeç, S. Y., “Divanü Lûgat-it-Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler”, *Türk Kültürü*, 39/464, Ankara 2001.
- _____, “Kök Türkçe Belgelerdeki Akrabalık İsimleri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 173, İstanbul 2001.
- _____, “Keşik Kelimesi”, *Prof.Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar*, İstanbul 2002.
- _____, “Kök Türk Yazıtları 2001 Çalışmaları”, *Türksoy*, Sayı 7, Ankara 2002.
- _____, “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33, Ankara 2003.
- _____, “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi Çalışmaları”, *Yörtürk*, 8/51, Ankara 2003.
- _____, “Moğolistan’daki Türk Anıtları”, *Türk Edebiyatı*, Sayı 361, İstanbul 2003.
- _____, “Türk Tarihinin Kahramanları: 14- İki Aşite Beyi”, *Orkun*, Sayı 65, İstanbul 2003.

- _____, “Türklerin ve Mogolların Tarihi İki Boyu”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007.
- _____, “Türk Tarihinde An Lu-shan ve Destanı”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2011.
- _____, *Kök Türk Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 2011.
- _____, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 2. Baskı, Ankara 2011.
- _____, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012.
- _____, “Türk Destanlarının Ana Temaları ve Tarihi Gerçeklikler”, *Yaşar Kalafat Armağanı*, Ankara 2014.
- _____, *Kırgız Türkleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 2014.
- _____, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014.
- _____, *Türk Tarihinden İzler*, C. I, Ankara 2014.
- _____, *Türk Tarihinden İzler*, C. II, Ankara 2014.
- _____, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015.
- _____, *Türk Destanlarına Giriş*, 2. Baskı, Ankara 2015.
- _____, *Türk Kültüründen İzler*, C. III, Ankara 2015.
- _____, *Uygur Türkleri Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015.
- _____, “Türk Tarihinde Tölösler”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ordu 2016.
- Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ö. R. Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Grousset, R., *Bozkar İmparatorluğu*, Çev. R. Uzman, İstanbul 1980.
- Günaltay, Ş., *Mufassal Türk Tarihi*, C. III, İstanbul 1339.
- Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, Çev. M. Öztürk, Ankara 2006.
- Hayton, K., *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Haz. A. T. Özcan, İstanbul 2015.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, Ter. M. Ökmen, İstanbul 1991.
- İbn Arabşah, *Amir Temur Tarihi*, Çev. U. Uvatov, Taşkent 1992.
- İmami, “Hannâme”, Çev. O. Ş. Gökyay, *Necati Lügal Armağanı*, Ankara 1968.
- İnayet, A., “Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Uşak 2013.

- İnan, A., *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara 1991.
- İzgi, Ö., “Kao-Ch’ang (Turfan) Uygurları”, *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara 1987.
- Kafalı, M., *Ötemiş Hacı’ya Göre Cuci Ulusu’nun Tarihi*, Ankara 2009.
- Kafesoğlu, İ., *Bulgarların Kökeni*, Ankara 1985.
- Kapusuzoğlu, G., *Tai ping Derlemesinde Türkler*, Ankara 2017.
- Karasoy, Y.-Toker, M., *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme*, Konya 2005.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çev. B. Atalay, C. I-III, 2. Baskı, Ankara 1985.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Çev. M. Öztürk, Ankara 2000.
- Khoniates, N., *Historia*, Çev. F. İşıltan, Ankara 1995.
- Klyastornıy, S. G., *Drevnyurkskiye Runişeskiye Pamyatniki Kak Istočnik Po Istori Sredney Azii*, Moskva 1964.
- Küçük, A-Tümer, G-Küçük, M.A., *Dinler Tarihi*, 6. Baskı, Ankara 2015.
- Liu, M. T., *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-küe)*, I. Buch, Wiesbaden 1958.
- Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, C. I., Haz. M. A. Köymen, Ankara 1983.
- Minhac-ı Sirac el-Cuzcani, *Tabakat-ı Nasrî*, Çev. M. Uyar, İstanbul 2016.
- Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. A. Temir, (2. Baskı), Ankara 1986.
- Nesibli, L. N., *Güney İle Kuzey Azerbaycan Sorunları*, Ankara 2017.
- Nizamü’l-mülk, *Siyaset-nâme*, Haz. M. A. Köymen, Ankara 1982.
- Oguzname Destanı*, Ankara 1998.
- Orkun, H. N., *Attila ve Oğulları*, İstanbul 1933.
- Ögel, B., “Doğu Göktürkleri Hakkında Notlar”, *Belleten*, C. 21, Ankara 1957.
- _____, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara 1971.
- _____, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I-IX, Ankara 1984-1985.
- Paasonen, H., *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul 1950.
- Pelliot, P., *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı*, Çev. V.Köken, Ankara 1995.
- Rahman, A., “Uygurların Defin Merasimleri”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1987.

- Rashiduddin Fazlullah, *Jami'ut-Tawarikh: Compendium of Chronicles, Part One*, Trans. W.M.Tackston, Harvard 1998.
- Rasonyi, L., "The Psychology and Categories of Name Giving Among the Turkish Peoples", *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapest 1976.
- Reşideddin Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih*, Çev. A. Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz).
- Schaff, P., *Socrates and Sozomenus Ecclesiastical Histories by Socrates Scholasticus*, New York 1886.
- Spuler, B., *İran Moğolları*, Çev. C. Köprülü, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Süleyman er-Ravendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr*, Çev. A. Ateş, C. I, 2. Baskı, Ankara 1999.
- Sümer, F., *Eski Türklerde Şehircilik*, İstanbul 1984.
- Şeyh Süleyman Efendi, *Çagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Bearbeitet von I.Kunos, Budapest 1902.
- Tang, G. Z., *Çince Kaynaklara Göre Kuzey Liang Hun Devleti'nin Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.
- Togan, Z. V., "Hazarlar", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, 5. Baskı, İstanbul 1988.
- Turan, O., "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, 9/35, Ankara 1945.
- Turan, O., *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. I, İstanbul 1969.
- Ükten, S. S., *Kazan Oğuznamesi'nin Tarihsel ve Kültürel Açından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- Yıldırım, K., *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010.
- Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü*, Cilt II, 2. Baskı, Çev. A. Taymas, İstanbul 1988.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, I, Metin, Haz. R.R. Arat, 2. Baskı, Ankara 1979.
- Yusupov, K., *Manas Destanı*, Aktaranlar: F. Türkmen - A. İnayet, Ankara 1995.